Mira Trpinac

LAZA K. LAZAREVIĆ

IZABRANE PRIPOVIJETKE.

DRUGO IZDANJE.

U ZAGREBU 1919.

IZVANREDNO IZDANJE „MATICE HRVATSKE".

TISAK NADBISKUPSKE TISKARE.

LAZA K. LAZAREVIĆ

IZABRANE PRIPOVIJETKE.

DRUGO IZDANJE

U ZAGREBU 1919.
IZVANREDNO IZDANJE „MATICE HRVATSKE“.

PRVI PUT S OCEM NA JUTRENJE.

Bilo mi je, veli, onda tek devet godina. Ni sâm se ne sećam svega baš natanko. Pričat ću vam koliko sam zapamtio. I moja od mene starija sestra zna za to, a moj mladji brat baš ništa. Nisam pao na teme, da mu kazujem!

Meni je i mati pričala mnogo štošta, kad sam odrastao, pa je zapitkivao. Otac, naravno, nikad ni slovca!

On, t. j. moj otac, nosio se, razume se, turski. Čisto ga gledam kako se oblači: džemadan od crvene kadife, s nekoliko katova zlatna gajtana; povrh njega ćurče od zelene čohe. Silaj išaran zlatom, za njega zadenuta jedna harbija, s drškom od slonove kosti, i jedan nožić, sa srebrnim cagrijama i s drškom od slonove kosti. Povrh silaja tranbolos, pa rese od njega biju po levom boku. Čakšire sa svilenim gajtanom i bućmetom, pa široki pačaluci prekrilili do pola nogu u beloj čarapi i plitkim cipelama. Na glavu turi tunos, pa ga malo nakrivi na levu stranu, u rukama mu abonos-čibuk s takumom od ćilibara, a s desne strane pod pojas podvučena, zlatom i gjingjuvama izvezena, duvankesa. Pravi kicoš!

Naravi je bio — otac mi je, istina, ali kad sam već počeo pričati, ne vredi šeprtljiti — naravi je bio čudnovate. Ozbiljan preko jego, pa samo zapoveda, i to on jedanput što rekne, pa ako ne uradiš — beži kud znaš! Osorljiv i uvek hoće da bude na njegovu, t. j. nitko se nije ni usudjivao dokazivati što protivno njemu. Kada se zdravo naljuti, a on psuje aliluj. Tukao je samo šamarom, i to samo jedanput, ali, brate, kad odalači, od

časa se prućiš! Lako se naljuti; natušti se, griska donju usnu, desni brk suče i izdiže ga naviše, vedje mu se sastale na čelu, a one crne oči sevaju. Jao! Da onda netko dodje, da mu kaže, da nisam znao »alekcije«! Ne znam, čega sam se tako bojao, naposletku baš i da me ćuši jedanput, pa šta? Ali ja strepim od onih očiju: kad ih prevali, pa kao iz praćke, a ti, ne znaš zašto ni krošto, ceptiš kao prut!

Nikad se nije smejao, bar ne kao drugi svet. Znam, jedanput drži on na krilu mog malog bratića. Dao mu sahat, da se igra, a moj Gjokica okupio, pa gura ocu sahat u usta i dernja se iz petnih žila, što on ne će da otvori usta. Ja i sestra da umremo od smeha, a to se i ocu dade nešto na smeh, pa nekoliko puta razvuče malo levu stranu od usta, i oko levoga oka nabra mu se koža. To je bila velika retkost, i eto, tako se on smejao, kad se desilo štogod, gde bi neki drugi razvalio vilice, da bi se čulo u Tetrebovu mehanu.

A znam opet, kad je umr'o moj čiča, s kojim je babo ortački radio i koga je jako voleo. Moja strina, mati, svojte, mi deca — udri, kukaj, plači, zapevaj, stoji nas vriska, a moj babo ništa, ama baš ni suze da pusti, ni »uh!« da reče! Samo kad ga ponese iz kuće, a babi zaigra donja usna, dršće, dršće; prislonio se na vrata, bled kao krpa, pa ćuti.

Što rekne ne će popustiti ni za glavu. Pa makar da se on kaje u sebi. Znam, kad je otpustio Proku momka iz službe. Vidim da se kaje i da mu je žao, ali popustiti ne će. Toga Proku je najvoleo od sviju momaka. Znam samo jedanput da ga je udario, što, točeći rakiju, nije dobro zavrnuo slavinu na petačci, pa skoro akov rakije istekao. Inače nikad ni da ga je kljucnuo! Sve mu je poveravao, slao ga u sela po veresiju i koješta. — A znate, što ga je otpustio? — Na pravdi Boga!... Video ga, da igra krajcara! — Tek ćete se vi posle čuditi!

To o Gjurgjevu dne. Došao Proka u dućan, da mu se nanovo potpiše bukvar. Babo izvadi devedeset groša, pa kaže: »Na, evo ti ajluka! Meni više ne trebaš; idi, pa

traži gde se može igrati krajcara!« Turio Proka ves na oči, plače kao kiša i moli. Darnu to mog oca, baš videh, ali mislite da je popustio? — Bože sahrani! Izvadi samo još jedan dukat, pa mu dade: »Na, pa put za uši!« Ode Proka, a on se kaje u sebi, što istera na pravdi Boga najvaljanijeg momka.

Nikad se nije šalio; ni s nama decom, ni s majkom, ni s kim drugim. Čudno je živeo s mojom majkom. Nije to, da rekneš, da je on, ne daj Bože, kao što ima ljudi, pa hoće da udari i tako što, nego onako nekako: uvijek hladan, osorljiv, gori od tudjina, pa to ti je. A ona, sirota, dobra, brate, kao svetac, pa pilji u njega kao noje u jaje. Kad se on što obrecne, a ona da svisne od plača, pa još mora da krije suze i od nas i od njega. Nikad i nikuda nije s njome išao, niti je ona smela pomenuti da je kuda povede. Nije trpeo ni da se ona što meša u trgovinu i u njegova posla. Kaže ona jedanput:

— Mitre, što ne daš Stanoju rakiju? Skoro će i nova, pa gde ćeš je?

A tek se on izdrači na nju:

— Jesi li ti gladna, ili ti je čega malo? Novci su u tvojim rukama, pa kad ti nestane, a ti kaži! A u moj se posao ne pleći!

Pokunji se mati, pa ćuti.

Sa svetom je takodje malo govorio. U kavani imao je svoje društvo i samo medj' njima što rekne po koju. Kuma Iliju je poštovao što može biti; i to je jedini čovek, koji mu je smeo reći šta je hteo, i koga se moj otac čisto popribojavao.

Nas je decu kao i majku voleo, nije vajde, to se vidi, ali nas je držao prestrogo. Ja se ne sećam nikad i nikaka znaka nežnosti od njega. Pokrivao nas je, istina, noću, kad se otkrijemo, i nije nam dao da se nadnosimo nad bunar i penjemo na dud — ali šta mi je to? To rade i drugi očevi, ali kupuju i deci šećerlemeta, zlatne hartije i loptu od gumalastike, što skaču s vrh jablana!

U crkvu je išao samo na Gjurgjev dan, u kavanu svako veče. Večeramo, on turi čibuk pod levu mišku, zadene duvankesu pod pojas, pa hajd'! Dolazio je leti u devet, a zimi i ranije, ali nekiput prevali i po noći, a njega nema. To je moju sirotu majku i sestru peklo — ja vam se onda još nisam razumevao u lumpovanju. — Nikad one nisu zaspale prije nego on dodje, pa ma to bilo u zoru. Sede u krevetima — ne smeju ni sveće da upale. Ljuti se on, bolan, kad vidi, da sveća gori. Čuo sam jedanput, kad dodje docne kući, gdje progundja:

— Šta će ta sveća u ovo doba?

— Pa da se vidiš svući, Mitre, — kaže moja mati.

— A zar ja ne znam upaliti sveće, ili sam, valjda, pijan, pa ne umem naći?

— Pa nije, Mitre, — uvija se moja mati, — nego kao velim...

— A šta veliš? Valjda, da mi komšiluk misli da mi leži mrtvac u kući!

Kakav mrtvac! Vi mislite on to ozbilja misli? Mari on i za susedstvo. Nego ne da on da moja mati vodi računa o njegovu dolasku i odlasku; pa ne zna od zla, kako će da počne. Hteo bi da mati spava, i kad joj se ne spava, samo da on može bez brige bančiti. Peklo je to i njega, vidi se to.

Pio je vrlo malo, i to samo vino. Rakiju i kad ogleda za kupovinu, ispljuje, pa nakiseli lice. Ni za kavu nije bogzna kako mario... Pa šta je radio svu noć po mehančinama? pitate vi.

Nesreća, pa to ti je! Da je pio, čini mi se, ni po jada. Nego... Videt ćete!

To je mojoj majci pola veka ukinulo. Plače nekih puta da svisne. A nikome da se pojada.

Jedanput dodje on tako docne kući... Ništa!... Sutradan — ništa... Kad, moj brate, opazi majka, da on nema sahata! Prekide se žena, pita ga:

— A gdje ti je, Mitre, sahat?

On se namrgodio. Gleda nastranu, kaže:

— Poslao sam ga u Beograd, da se opravi.

— Pa dobro je išao, Mitre.

— Valjda ja nisam ćorav ni lud; valjda ja znam, kad sahat ide i kad ne ide!

Moja mati, šta će? Ućuta.

Kuka posle s mojom sestrom: »Ej, teško meni! Dat će sve što imamo, pa pod starost da perem tudje košulje!«

Jedanput opet — jali je bilo deset, jali nije — a njega eto iz kavane. Nakrivio jednu astrahansku šubaru, preko prsiju zlatan lanac s prsta debeo, za pojasom jedan srebrnjak, iskićen zlatom i dragim kamenjem. Udje on, a kao da mu se nabrala koža oko levog oka. Nešto je dobre volje.

Kako udje, izvadi sahat iza pojasa, kao sanćim da vidi, koliko je.

— Zar si povratio... — trže se. — Zar ti je već opravljen sahat?

— Opravljen! — kaže on.

— A kakav ti je to lanac?

— Lanac kao svaki lanac — kaže on, ali nekako mekano, nije da se izdire.

— Znam — kaže moja mati, — a otkud ti?

— Kupio sam!

— A ta šubara? To ima samo u Miće kaznečaja.

— Kupio sam i nju!

— Prodao ti?

— Prodao!

— A kakav...?

Ali tu moj otac pogleda nekako preko oka moju majku. Ona umuče.

On se uze skidati. Gledam ispod jorgana. Izvadi iza pojasa jedan zamotuljak, kolik' pesnica, pa baci na sto, a ono zveknu: sam samcit dukat, brate!

— Na! — reče, — ostavi ovo! — Pa onda izidje u kuhinju.

Moja mati uze onu hartiju nekako samo s dva prsta, kao kad diže prljavu dečju pelenu.

— A šta ću — kaže sestri, — s ovim novcima?

Ovo je prokleto!... Ovo je djavolsko!... Ovo će djavo odneti, kako je i doneo!...

Kao što vidite, nema tu sreće ni života!

I tako je moja mati bila nesrećna, i mi smo svi uz nju bili nesrećni...

Nekad, pričala mi je mati, bio je on sasvim drugi čovek; a i ja se sećam, kao kroz maglu, kako me je često držao na krilu, dok sam bio sasvim mali, pravio mi od zove svirajku i vodio me sa sobom na kolima u livadu. Ali, kaže majka, otkako se počeo družiti s Mićom kaznečajem, Krstom iz Makevine ulice, Olbrektom apotekarom i još tamo nekima, sve se okrenu i podje kako ne treba.

Obrecuje se. Ne trpi nikakva zapitkivanja, odmah se ispreči: »Gledaj svoja posla!«, ili: »Imaš li ti druge kake brige?«

Nije vajde, kazao sam ja: video je on sam, da ne valja šta radi; ali ga uzeo budi-bog-s-nama na svoju ruku, pa ga ne pušta.

Pa ipak, smešno je kazati, ali opet, opet je on bio dobar čovek. Jeste, bogami! Ali tako...

Jedanput vrati se on u neko doba kući. Nije sam! Čudi se moja mati. Prodje on još s nekim pored vrata, nešto polako gundjaju. Odoše u avliju. Čujemo mi malo posle konjski topot i hrzanje. Ne znam ja, šta je to.

Kad on posle udje, ja počeh hrkati, i moja se sestra učini da spava. Nazva dobro veče, pa ućuta. Ćuti on, ćuti majka, čekam ja.

Onda moja mati otpoče, a glas joj promukao:

— Odvedoše vranca!

— Odvedoše, — kaže on.

Opet ćute, samo mati čas po useknjuje se, a ja čisto osećam kako plače.

— Mitre, tako ti Boga, tako ti ove naše dece, ostavi se, brate, drugovanja s djavolom. Ko se njega drži, gubi i ovaj i onaj svet. Eno ti Jove kartaša, pa gledaj! Onakav gazda, pa sad spao na to, da pregrće tudju šišariku i da kupuje po selima kože za Čifute. Zar ti, zaboga, nije žao da ja pod starost čekam od drugoga koru hleba; i da ova naša dečica služe tudjinu?... — Pa onda poče jecati.

— A šta si ti uzela mene zaklinjati decom i plakati nada mnom živim? Šta sliniš za jednom drkelom? Nije on mene stekao, nego ja njega! Sutra, ako hoćeš, da kupim deset!

Moja mati plače još jače:

— Znam, Mitre brate, — kaže ona milostivno, — ali hoće dušmani sve da odnesu. Ostavi se, brate, tako ti ove naše nejači, proklete karte! Znaš, da smo mi na našoj grbini i krvavim znojem stekli ovo krova nad glavom, pa zar da me kojekakve izelice iz mog dobra isteraju?...

— A ko te tera?

— Ne tera me niko, brate, ali će me isterati, ako tako i dalje radiš. To je zanat od Boga proklet!

— Ama ja sam tebi sto puta kazao, da mi ne popuješ i da mi ne sliniš bez nevolje! Nije meni, valjda, vrana popila pamet, da mi treba žena tutor!

Ćuti plemenita duša. Guši se. Ni suza nema više. One teku kroz prsi, padaju na srce i kamene se.

Dan za danom, a on sve po starom. Donosio je često pune višeke novaca. Gubio je takodje. Dolazio je često bez prstenja, bez sahata i bez zlatna silaja. Donosio je drugiput i po dva-tri sahata i po nekoliko prstenova. Jedanput: jedne čizme, jednu ćurdiju; drugiput: konjsko sedlo; posle opet: tuce srebrnih kašika; a jednom: puno bure lakerde i — svakojakih drugih komendija. Jedanput dovede uveče vranca, onog istog, našeg.

Sutra mu kupio nove hamove: vise remeni do niže kolena i biju ga rojte po vilicama. Upregao ga u kola, a stolicu turio na dućanska vrata, pa kroz varoš rrrrrr!, da sve izleće kaldrma ispod nogu.

Mi smo već bili oguglali, samo je mati plakala i brinula se. Kako da nije, bolan? Trgovina zabataljena. Momak se jedan po jedan otpušta. Sve ide kao u nesrećnoj kući, a novci se troše kao kiša.

Počeše, bogme, oni njegovi pajtaši dolaziti i našoj kući. Zatvore se u veliku sobu, upale po nekoliko sveća, zveči dukat, puši se duvan, klizi karta, a naš momak Stojan ne prestaje peći im kave (a sutradan pokazuje po nekoliko dukata, što je nadobivao napojnice). A naša mati sedi s nama u drugoj sobi; oči joj crvene, lice bledo, ruke suhe i čas po ponavlja: »Bože, ti nama budi prijatelj!«

I tako se on sasvim otpadi od kuće. Samo ćuti. Materi nikad ne gleda u oči. Nas decu ne miluje, ni osorne reči da rekne, a kamo li blage. Sve beži od kuće. Samo nam para daje, koliko koje hoćemo. Ako ištem da kupim legršter, a on izvadi po čitavu pletu. Za jelo je kupovao sve što je bilo najlepše u varoši. Moje haljine najlepše u celoj školi. Ali, opet, nešto mi je tako teško bilo, gledajući moju majku i sestru: čisto postarele, blede, tužne, ozbiljne. Nikud podbogom ne idu, pa i na slavu slabo kom da odu. A i nama su žene slabo dolazile, već samo ljudi, i to gotovo sve samo one »lole« i »pustaije«, kao što ih je moja mati zvala. Dućan gotovo i ne radi. »Zar ja« — kaže moj otac, — »da merim gejaku za dvaest para čivita? Eno mu Čifuta!« — Mati ne sme ništa više ni da proslovi. Kaže, jedanput joj kazao:

»Jesi čula, ti, razumi srpski, što ću ti reći: ako ti meni ciglo jedanput još što o tome prosloviš, ja ću sebi naći kuću, pa se iseliti; a ti ovde popuj kome hoćeš! U-pam-ti do-bro!«

Ćuti ona, sirota, kao zalivena. Stegla srce, kopni iz dana u dan, a sve se moli Bogu: »Bože, ti mene nemoj ostaviti«.

E, pa valjda vidite, šta će iz svega da bude!

Dodjoše oni svi jedno veče. Dodje s njima još nekakav Pero Zelenbać, nekakav svinjarski trgovac, koji, vele, »radi s Peštom«. Brkove ušiljio, kosu ostrag razdelio, a zolufe pustio čak do jagodica. Debeo u licu, šiškav u telu; nakrivio nekakav šeširić, a preko prsluka zlatan lanac: isti onakav, kakav je pre babo imao. Na

ruci mu nekakav prsten, cakli se, brate, ne da u se pogledati. Gega se, kad ide; govori krupno i promuklo, a sve se smeši onim malim, kao jed zelenim, očima, da te nekakav strah uhvati kao od sovuljage.

Dodjoše oni, velim. Stojan odmah uz ognjište, pa peci kavu!

Zapališe četiri sveće. Udari dim od duvana, kao iz dimnjaka. Piju kavu, ćute kao Turci, samo karta klizi, i čuješ, kako zveči dukat.

To je bila strašna noć!

Mi se s majkom zatvorili u drugu sobu. Ona više ne plače. Ni sestra. Ispijene u licu, oči upale, pa gledaju strahovito uplašeno. Prema ovome je ništa ono, kad mi je stric umr'o.

Nekoliko puta ulazio je moj otac u našu sobu. Bio je sav znojav. Razdrljio džemadan, raspučio košulju, pa mu se vide guste crne dlake na grudima. Namrčio se kao Turčin.

— Daj još! — veli mojoj majci.

Ona stegla srce. Ćuti kao kamen, otvora kovčeg, pa šakom sipa u njegovu, a on vezuje u mahramu.

Gleda uzvereno i nastranu, odlaže nogama kao ja, kad me društvo čeka napolju, a ja stojim, dok mi seša ne odseče hleba. Uzima novce, glavu okrenuo na drugu stranu, pa kad podje, progundja kao za se: »Još ovo samo«! I onda čisto beži iz sobe.

Ali »još ovo«, »još ovo«, udje ti on, čini mi se, petiput u našu sobu, a tako oko tri sahata po ponoći.

— Daj! — veli mojoj majci, a došao u licu kao zemlja.

Mati podje kovčegu, a noge joj klecaju, sve se navija.

Onda ja videh, ispod jorgana, kako se onaj moj veliki otac strese i kako se prihvati za peć.

— Brže! — kaže majci, a odlaže nogama i rukavom briše znoj.

Mati mu pruži.

— Daj sve! — reče on.

— Poslednjih deset dukata! — reče ona. Ali to ne beše više glas, ni šapat, već nešto nalik na ropac.

On skopa one novce i upravo istrča iz sobe.

Moja mati klonu kraj kovčega i obnesvesti se. Sestra vrisnu. Ja skočih iz postelje. I Gjokica skoči. Sedosmo dole na patos kraj nje; ljubismo je u ruku: »Nano, nano!«

Ona metnu ruku na moju glavu i šaputaše nešto. Onda skoči, upali svitac, pa prižeže kandilo pred Svetim Gjorgjem.

— Odite, deco, molite se Bogu, da nas izbavi od napasti! — reče ona. Glas joj zvoni kao zvono, a oči svétlê, kao večernjača na nebu.

Mi potrčasmo njoj pod ikonu i svi klekosmo, a Gjokica klekao pred majku, okrenuo se licem njoj, krsti se i, siroče, čita naglas onu polovinu očenaša, što je već bio naučio. Onda se opet krsti i ljubi mater u ruku, pa opet gleda u nju. Iz njenih očiju teku dva mlaza suza. One behu upravljene na sveca i na nebo. Tamo gore beše nešto što je ona videla; tamo njen Bog, kog je ona gledala, i koji je u nju gledao. I onda joj se po licu razli nekako blaženstvo i nekakva svetlost, i meni se učini da je Bog pomilova rukom, i da se svetac nasmeši, i da aždaja pod njegovim kopljem zenu. Posle mi zablesnuše oči, pa padoh ničice na kraj njene haljine i na njenu levu ruku, kojom me pridrža, i molih se po stoti put: »Bože, ti vidiš moju majku! Bože, molim te se za bábu!« I onda, a ne znam, zašto: »Bože, ubij onoga Zelenbaća!«

Dugo smo se tako molili.

Posle moja mati usta, pope se na stolicu, pa celiva Svetog Gjorgja. I moja sestra to isto učini, a posle diže i mene i Gjokicu, te i mi celivasmo. Onda mati uze suhu kitu bosioka, što je stajala za ikonom, i staklence s bogojavljenskom vodicom, što je visilo pod ikonom, pokvasi onom vodom bosiljak, pa, nešto šapućući, prekrsti njime sobu. Onda polako otvori vrata, pa na prstima dodje do velike sobe, pa prekrsti kitom vrata od nje.

Ej, kako mi je onda lako bilo! Kako sam se osećao blažen, kao okupan! Ama što mi sad ne može više da bude onako?

Istom što mati prekrsti vrata od velike sobe, a unutri se diže žagor. Ne može ništa da se razume, samo što Zelenbać jedanput viknu, koliko igda može:

— A ko mene može naterati, da igram više? Kamo toga?

Posle opet nasta nejasan žagor i svadja. Onda čusmo, kako se vrata otvoriše, gundjanje i korake.

Ali babo ne udje u sobu. Zalud mi čekasmo. I dan zabeli, ja i Gjokica i zaspasmo, a on još ne dodje.

* * *

Kad se probudih, sunce beše daleko odskočilo. Osećao sam se strašno umoran i prazan, ali ne mogoh više zatvoriti očiju. Ustanem.

Sve izgleda nekako svečano, pa tužno. Napolju mirno, svež zrak pada kroz otvoren prozor, a pred ikonom još dršće plamečak u kandilu. Moja mati i sestra blede kano krpe, oči im vlažne, lice kao od voska, krše prste, idu na prstima i ništa ne govore, samo što šapuću neke pobožne reči. Ne doneše nam doručak, ne pitaju, jesmo li gladni, ne šalje me mati u školu!

— Šta je ovo? — pitao sam se ja. — Je li ovde mrtvac u kući, ili se moj pokojni stric vratio, pa ga valja nanovo sahranjivati?

Onda pretrnuh, kad se setih šta je noćas bilo, i mehanički prošaputah: »Bože, znaš o n o za babu!« I opet: »Bože, ama ubij onog Zelenbaća!«

Ne misleći ništa, obučem se i izidjem iz sobe. I nehotično podjoh vratima od velike sobe, ali se očas trgoh, jer osetih, kako me majka dohvati za ruku.

Ja se okretoh, ali ona ne reče ništa, samo turi prst na usta; onda me dovede do vrata od kuće, pa me pusti. Ona se vrati natrag u sobu, a ja stajah na vratima. Gledam za njom — ne znam, šta da mislim.

Onda se nanovo prišuljam na prstima do velike sobe, pa provirim kroz ključanicu.

Gledam.

Sto nasred sobe. Oko njega razbacane stolice; dve ili tri preturene. Po podu leži tisuću karata, razgažene i nerazgažene cigare, jedna razbijena kavena šolja, i ispod jedne karte viri dukat. Zastor na stolu svučen s jedne strane skoro do polovine. Po njemu razbacane karte, isprevaljivane šolje, puno trina i pepela od duvana. Stoji još nekoliko praznih tanjira, samo na jednom duvan istresen iz lule. Četiri prazna svećnjaka; samo u jednom što bukti debela hartija, kojom je sveća bila omotana, i crn dim mirno se uzdiže i dohvata za tavan.

Na jednoj stolici za stolom, ledjima okrenut vratima, sedi moj otac. Obe ruke do lakata naslonio na sto, a na ruke legao čelom, pa se ne miče.

Gledao sam tako dugo, ali on ama da je mrdnuo. Samo videh, kako mu se slabine kupe i nadimaju. Čudno sam i mračno nešto mislio. Činilo mi se, na primer — a ne znam, upravo, zašto — da je on mrtav, pa sam se čudio kako mrtvac diše. Posle mi se činilo, da mu je ona snažna ruka od kabaste hartije, da ne može više njom udarati — i sve tako koješta.

Bog zna, dokle bih ja tako virio, da me se opet ne dotakne majčina ruka. Ništa mi ne reče, samo onim blagim očima pokaza put vrata.

Ja — ne znam, zašto — odjedanput skidoh kapu, poljubih je u ruku, pa izidjoh napolje.

Taj dan bio je subota.

Kad izidjoh na ulicu, ide svet kao i obično; svaki gleda svoja posla. Silni seljaci doterali koješta na pijacu. Trgovci zaviruju u vreće i pipaju jagnjad. Novak pandur dere se i odredjuje, gde će ko da pritera kola. Deca kradu trešnje. Sreten ćata ide s dobošarem po varoši i čita, da se zabranjuje puštati svinje po ulicama. Trivko izvadio jagnje, pa viče: »Hodi, vruće!«, a pijani Joza igra u jednoj barici.

— A što je, more, vaš dućan zatvoren? — zapita me Ignjat ćurčija, koji u taj par prodje.

— Tako! — kažem ja.

— Da nije bolestan Mitar?

— Nije, — kažem ja.

— Otišao, valjda, nekud?

— U selo, — rekoh ja, pa pobegoh u avliju.

Eto ti zatim dva tako zvana »devera«, t. j. mojih drugova, koje je poslao gospodin, da vide što nisam došao u školu.

Sad se tek setih da je trebalo ići u školu. Uzmem knjige i komad hleba, a gledam u majku i devere.

— Kažite, deco, gospodinu, da Miša nije mogao pre doći — imao je posla.

O, ova ruka! Da mi je da je se sit naljubim, kad ona spava, kad me ne vidi!

Šta je bilo u našoj kući za vreme dok sam bio u školi — ne znam... To jest, znam: jer kad se vratih iz škole, nadjoh sve onako kako sam ostavio: moja mati i sestra sede s rukama u krilu; ne kuha se ni ručak; prolaze na prstima pokraj velike sobe i samo othukuju — isto onako, kao kad mi je stric umr'o! Gjokica u avliji, vezao mački gjezvu za rep, pa se uveseljava njenom trkom. Momci šiju gunjeve u svojoj odaji, a Stojan se izvalio u seno, pa hrče, kao da je ponoći.

Moj otac još isto onako sedi, ne miče se. Zateglo mu se ćurče preko širokih ledja, a oko pojasa se razmiče od duboka daha.

Odavno je već bilo zvonilo na večernje.

Dan se kloni svojemu kraju, a u našoj duši ista ona pučina — nigde kraja da vidiš, samo što se oblaci sve gušće gomilaju! Sve postaje nesnosnije, strašnije i očajnije. — Bože, ti na dobro okreni!

Ja sam sedeo na pragu pred kućom. Držao sam u ruci nekakvu školsku knjižicu, ali je nisam čitao. Video sam na prozoru bledo lice moje matere, naslonjeno na suhu joj ručicu. U ušima mi je zujalo. Nisam umeo ništa da mislim.

Ujedanput škljocnu brava. Moje majke nesta sa prozora. Ja pretrnuh.

Vrata se od velike sobe otvoriše. Na pragu stajaše on, moj otac!

Ves malo zaturio, pa mu viri ispod njega kosa i pada mu na visoko čelo. Brkovi se opustili, lice potamnelo, pa ostarelo. Ali oči, oči! Ni nalik na one predjašnje! Čisto posuknule, utekle u glavu, upola pokrivene trepavicama, polako se kreću, nestalno i besmisleno gledaju, ne traže ništa, ne misle ništa. U njima nešto prazno, nalik na durbin kome su polupana stakla. Na licu nekakav tužan i milostivan osmejak — nije to nikad pre bilo! Takav je izgledao moj stric, kad je pred smrt iskao da ga pričeste.

Polako predje hodnik, otvori vrata od naše sobe, promoli samo glavu unutra, pa se, ne rekavši ništa, brzo povuče. Zatvori vrata, pa izidje na ulicu i lagano se uputi kum-Ilijinoj kući.

Pričao mi je posle Toma, kum-Ilijin sin, da se je moj otac s njegovim zatvorio u jednu sobu, da su nešto dugo polako razgovarali, da im je posle doneto hartije i mastila, da su nešto pisali, udarali pečate i tako dalje. Ali šta je to bilo, to se ne zna, niti će ikad iko znati.

Oko devet i po sahata mi smo svi ležali u postelji, samo mati što je sedela s rukama u krilu i beznačajnim pogledom gledala u sveću. U to doba škripnuše avlijska vrata. Mati brzo pirnu u sveću, pa i sama leže u krevet.

Meni je ispod jorgana kucalo srce, kao da neki bije čekićem u grudima.

Vrata se otvoriše, i moj otac udje. Obrte se jednom-dva po sobi, pa onda, ne paleći sveće, skide se i leže. Dugo sam još slušao, kako se prevrće po krevetu, pa posle sam zaspao.

Ne znam, koliko sam tako spavao, kad osetih nešto mokro na čelu. Otvorim oči i pogledam: pun mesec gleda upravo u sobu, a njegov paučinast zrak pao na lice moje majke. Oči joj zatvorene, lice kao u nekog teškog bolesnika, a grudi joj se nemirno dižu.

Više nje stoji moj otac. Upr'o pogled u nju i ne miče se.

Malo posle pridje našem krevetu. Gleda nas sve, gleda moju sestru. Dodje opet nasred sobe, opet pogleda uokrug, pa prošaputa:

— Spavaju! — Ali se trže od svog šapata i kao da se okameni nasred sobe. Dugo je tako stajao, ne mičući se, samo što opazim pokatkad, kako mu senu oči, gledajući čas na nas, čas na mater.

Ali mi nijedno ni uhom da maknusmo!

Onda on podje porebarke na prstima čiviluku, a ne skide oka s nas; skide pažljivo o n a j srebrnjak, turi ga pod džube, natuče ves na oči, pa, brzo i celom nogom stupajući, izidje napolje.

Ali tek što se vrata pritvoriše, a moja se mati ispravi u krevetu. Za njom se diže i sestra. Kao kakvi dusi!

Mati brzo ali pažljivo usta i podje vratima; za njom prista i seša.

— Ostani kod dece! — prošaputa majka, pa izidje napolje.

Ja skočih, pa i sam podjoh na vrata. Seša me uhvati za ruku, ali ja se otrgoh i rekoh joj:

— Ostani kod dece!

Kad izidjoh napolje, pritrčim plotu, pa sve pored plota, a ispod višanja, dovučem se do bunara i čučnem iza njega.

Noć je bila u Boga divota! Nebo se sija, mesec se cakli, vazduh svež — nigde se ništa ne miče. Onda videh babu, kako se nadviri nad prozor od momačke sobe, pa opet ode dalje. Stade najzad pod krov od ambara, pa izvadi pištolj.

Ali u isti par, ne znam otkud, stvori se moja majka uz njega.

Prenerazi se čovek. Upr'o pogled u nju, pa bleji.

— Mitre, brate, gospodaru moj, šta si to naumio?

Moj otac uzdrhta. Stoji kao sveća, šupljim pogledom gleda moju majku, a glas mu kao razbijeno zvono:

— Idi, Marice, ostavi me... Ja sam propao!

— Kako si propao, gospodaru, Bog s tobom! Što govoriš tako!

— Sve sam dao! — reče on, pa raširi ruke.

— Pa ako si, brate, ti si i stekao!

Moj otac ustuknu jedan korak, pa blene u moju mater.

— Ama sve! — reče on. — Sve, sve!

— Ako će! — reče moja mati.

— I konja! — reče on.

— Kljusinu! — kaže moja mati.

— I livadu!

— Pustolinu!

On se primače mojoj majci. Gleda je u oči, čisto prožiže. Ali ona kao jedan božji svetac.

— I kuću! — reče on, pa razrogači oči.

— Ako će! — reče moja mati. — Da si ti živ i zdrav!

— Marice!

— Mitre!

— Šta ti to veliš, Marice?

— Velim: da Bog poživi tebe i onu našu dečicu. Nije nas hranila ni kuća ni livada, nego ti, hranitelju naš! Ne ćemo mi biti nijedno gladni, dok si ti medj' nama!

Moj otac kao da se malo zanese, pa se nasloni laktom na rame materino.

— Marice, — poče on, — zar ti?... Zagrcnu se, pa pokri oči rukavom i ućuta.

Majka ga uhvati za ruku:

— Kad smo se mi uzeli, nismo imali ništa osim one ponjave, jedne tepsije i dva-tri korita, a danas, hvala Bogu, puna kuća!

Ja videh, kako iz babina rukava kanu kap i blesnu spram mesečine.

— Pa zar si zaboravio na čardak pun šišarke?

— Pun je! — kaže otac glasom mekanim kao svila, a rukav prevuče preko očiju i spusti ruku.

— Pa šta radi ona moja niska dukata? Što će onaj ležeći novac? Uzmi ga u trgovinu!

— Uložit ćemo u žito!

— Pa zar smo mi neki prestari ljudi? Zdravi smo, hvala Bogu, a zdrava su nam dečica. Molit ćemo se Bogu, pa raditi.

— Kao pošteni ljudi!

— Nisi ti neki tunjez, kao što ima ljudi. Ne dam ja samih tvojih ruku za sav kapital Paranosov, pa da je još onoliki!

— Pa ćemo opet steći kuću!

— Izvest ćemo našu decu na put, — kaže mati.

— Pa me ne će mrtvog kleti... Otkad ih nisam video!

— Hodi, da ih vidiš! — reče mati, pa ga kao neko dete povede za ruku.

Ali ja u tri koraka već u sobi. Samo što prišaptah mojoj sestri: »Lezi!«, pa navukoh jorgan na glavu.

Upravo njih dvoje stupaju preko praga, a na crkvi grunuše zvona na jutrenje. Gromko se razleže kroz tihu noć, i potresa se duša hrišćanska. I kao talas suho granje, tako njihov zvuk odnosi bolju i pečal, kida uze taštine, a skrušena duša razgovara se s nebom...

— Sine! Ustani, da idemo u crkvu!...

*

* *

Kad sam išao lane u Beograd po jespap, video sam u Topčideru Peru Zelenbaća u robijaškim haljinama. — Tuca kamen!«

ŠKOLSKA IKONA.

I.

Naše selo imalo je crkvu, a crkva je imala popa. Pop je, opet, imao crkvu, selo i popadiju. To jest: pop je služio crkvu, upravljao selom i živio s popadijom.

Pop je bio sve i sva! Imali smo i školu, ali ona je bila potčinjena značaja, kao što je ćata u sudnici. Ona je služila crkvi i selu, dakle, popu. — Poslije ću vam već i o njoj pričati.

Cijelo je selo bilo popov spahiluk. Zapovijedao je kmetu, a kmet selu. Nije imao pandura, ali niko nije mogao ni pomisliti da ne posluša popa, a on, opet, sa svoje strane nije ni sanjao da njegova riječ najalovo prodje, ili da on uzima vlast koja mu ne priliči.

Stjepanu, što ide u raskorak, prezrijeva žito, a on još nije požnjeo.

— A što ti, Stjepane, ne žanješ?

— Kako ću, oče?

— Srpom!

— Znam, oče; a kuda ću prije? Znaš, da sam inokosan.

— A moba?

— Treba ubiti brava i nabaviti akov rakije, a znaš, kako sam stradao.

— A ti uzmi koje crkveno marvinče, a zar će biti i što rakije, pa sjutra zovi mobu.

Sjutra-dan do večernje oboreno sve, vezano i složeno u krstine.

Pop je sve što je imao svoga zvao »crkveno« i »narodno«, a sve što je seosko »naše«. Mogao je on ući u koju hoćeš kuću, uzeti što je htio — niko mu ne će ni riječi reći. On je to i radio. Popustila mu šina na točkovima, a on nadje Pera kovača, gdje sjedi pred krčmom:

— Zar ti — veli, — u radni dan sjediš pred mehanom?

— Blagoslovi! — kaže kovač i ide ruci, — a šta ću, kad nemam posla?

— A jesi li vidio crkvena kola i šinu na točkovima?

— Nijesam, oče!

— Nijesi, jabome, nemaš kad od mehane. Treba ja da vodim i tvoju brigu!

On ide dalje, a kovač kao oparen trči popovoj kući i steže šinu. Nabavlja zelene šare u varoši, pa ih sve masti, a ispod trapa, gdje hvata možadanik, podmetnuo dvije stare konjske ploče, da se malo gigaju kola kao na »venderima«, i da se popu »ne trucka zorli«.

Jednom u sumrak ugleda on novog poljaka Luku; uhvatio nečije svinje, pa goni u obor.

— Kuda ćeš to, Luko?

— Blagoslovi, oče! — U obor!

— A čije su?

— Ama ne znam ni ja.

— Je li više krmača ili veprova?

— Krmača.

— Rovašene?

— U desno uho.

— E, to su crkvene svinje! Tjeraj u obor, pa im podaj kukuruza. A kmeta pozdravi, nek' zakaže selu da pazi na te svinje; jer ako još jedanput čujem da su upale u tudje dobro, prodat ću ih odmah, ma ni sto groša ne uzeo! Ne će biti moja šteta.

Ne zna niko, pa ni on sam, kad se rodio. U ono doba, gdje vam počinjem pričati, računali smo mi, a i on, da će mu biti tako pedeset godina.

Popadija jal' je bila godinu dvije mladja, jal' nije. Ali obadvoje ljudi temeljiti. Djece nijesu imali, tijem su više računali seosku djecu u svoju. Ko nije imao čarapa, trebao je samo nedjeljom proći pored popove kuće, pa već više ne bi išao bosonog. Ono dobra, što su imali, kao što rekoh, nijesu računali u svoje, već u narodno. Narod ga je zasijavao, žnjeo, kosio, plastio, vrhao, vijao; Mićo crkvenjak na pijacu nosio, a pop novce čuvao. — A šta će njima dvoma dobro? Ni kučeta ni mačeta! Dok su živi, bit će im dosta, a poslije — narodno je i bilo.

Poodavno je već kako pop ne može da mahne kosom, ni da zakopa motikom, ali zato je on ipak uvijek u poslu. On vodi brigu o cijelom selu. Čas je u jednoj, čas u drugoj njivi, sada u školi, poslije u crkvi. Imao je svuda posla, svuda je i stizao, i svuda je trebala njegova pamet.

Kad je kakav teži slučaj u sudnici, odmah trči po popa, i on to od časa namiri, da je svakom pravo.

Kod kuće je živio skromno i po starinski. Popadija ga ljubi u ruku, kad podje u selo, ili kad se vrati kući. Sva im je posluga bio Mićo crkvenjak, koji se takodjer računao u nešto što pripada crkvi i selu, dakle popu.

Pop je govorio vrlo često besjede u crkvi. Silne, svete i poučljive riječi, da te jeza podidje. Crkva je služila svaki dan, a nedjeljom je bila uvijek dupkom puna. Prije, još davno, i kad je kakav svetačac, pa i petak, nagura se puna crkva žena, ali pop jedanput, poslije službe u petak, stade pred oltar, pa poče govoriti, da je Bog ostavio nedjelju i praznike za crkvu; da se u ostale dane čovjek radeći moli Bogu; da se on za sve moli, kad oni moraju raditi; da je bogomrsko neraditi u petak, jer je to samo turski svetac, i da će on svakoga izbrisati iz protokola krštenih, koji odsad ne bude petkom radio.

I vjerujte, ljudi, u našem selu nema, kao u drugima, ama nijedne glave koja svetkuje petak.

A nedjeljom crkva, rekoh vam, puna punçata, pa i polovinu porte pritisnuo narod. A pop kad još hoće što važno da besjedi, poruči kmetu, da zovne još ljude, kojih će se najviše ticati besjeda. Ako je ko učinio što rdjavo, a on ga u crkvi pred cijelim narodom izobliči i pozove na pokajanje. Nije se nikad desilo da mu se ne poslušaju svete riječi. Jedanput udje neka pomama u ljude da razgradjuju tudje gradine i da upuštaju stoku. Puca vrljika, a razbijenih glava kao bundeva. Svaki dan sve gore, i kmet već bio poručio Ciganinu, da skuje rezu za zatvor, i predložio da se kupi katanac, a pop jedne nedjelje stade pred oltar, pa otpoče propovijed. Lijepo je, brate, govorio, čisto da se zaplačeš. Kad napošljetku sav pocrvenje, pa poče da division dršće, kaže: »Šta je to, braćo, jeste li vi hrišćani? Kako je to zlo udarilo, da je gore nego li u Turskoj? Sinoć me — veli — zovu, da čitam molitvu Arnautoviću, kad ja tamo, a njemu Srninić prošcem slomio rebro, i to sve oko neke sipljive kobile. Pa šta ćete vi u ovom hramu, kad tako radite? Šta sam ja zgriješio Bogu, da mi ne date pod moje stare dane živjeti? Kako ću — veli — poći na nebo, gdje će me sjutra-preksjutra Svevišnji pozvati, kako mu smijem stati pred lice i dati računa o svome stadu? Ili vi hoćete da ja zatvorim ovo sveto mjesto, da ga ne gazite bogoprotivnim nogama i da me ne crnite sve gore pred ocem nebeskim! Pošljednji vam put kažem i pozivam, da se ostavite pasjaluka i nesrećne rabote. Jesi čuo, ti Rajkoviću, ti Ivankoviću, ti Jovane Bojičiću i ti Nastase Andriću, ama zar vi mislite da ja ne vidim, da ste i vas četvorica u ovom božjem domu? Prognat ću vas, ako tako ustjerate, starosti mi, odavde i namjestit ću Mića crkvenjaka pred portu s vrljikom, pa da mu prebije golijeni, koji se od vas usudi stupiti nogom na ovu svetu zemlju. Proklet ću i vas i sve inadžije i ubojice onim putirom ondje, pa onda živi, ako možeš. Poslušajte me, pošljednji vam put kažem; vas ste četvorica svemu zlu kolovodje. Jal' se mirite, jal' ćete odsad s Bogom ratovati!«

Dršćemo mi kao prutovi — nije šala one božje riječi, a prijeti kletvom. Osvrće se narod i traži očima

njih četvoricu, a oni pokunjili glave, pogledaju se ispod očiju i hoće već da se ljube pred narodom. A poslije službe: cmok! Pozdravljaju se i oni, koji se prije ne htješe ni pogledati, i kmet istavi kolac, kojim je bio podupro vrata od buvare. — Govori narod o popovim riječima, a svakome puno srce, i lako mu, kao da se okupao.

Tako je on djelovao. Nikad nije prestajao, nikad se umorio. Bogu se molio: »Bože, oprosti mi grijehe i održi me zdrava, dokle si mi života poklonio!« I Bog ga je zajedno s pošom odario zdravljem. Ali kad poša namiri po našem računu tako pedeset i pet godina, počne nešto uditi, svako jutro povraća, a poslije nekoliko mjeseca i noge joj počeše otjecati. Ne može više ni hljeba da zamijesi. »Hoće — veli — duša na nos da mi iskoči!« Teretan joj svaki rad i sve da joj je da leži. Ne tuži se, istina, nikome, ali popu pao nekakav teret na srce, i crne mu misli dolaze u glavu da će izgubiti druga. Zabrinuo se silno i noću često ustaje. Ide sam po dvorištu, a sve prisluškuje kod kapka. Ali poši, kako koja nedjelja, sve gore. Muka, istina, gdješto i popusti, ali noge zatječu sve jače, dohvatilo i gore snagu, i često je hvata nesvjestica. Sve više iznemaže i jednu noć lijepo da zakovrne. Udariše nekakvi bolovi u krsta, i sve se u klupče savija. Sjedi pop kraj postelje i ne odmiče se. Šapće samo molitve, a popadija slabo se i razbira. Ječi samo i moli se Bogu, da je primi.

Šta da se radi?

Ujedanput popadija se dohvati za pojas, pa vrisnu i sva pocrvenje. Pop se okameni.

— Pošlji — veli ona — brže po Ikoniju Markovu.

Pop razbudi Mića, koji u skok ode baka-Ikonijinoj kući, a sam se opet vrati popadiji.

Bolovi nastupaju sve na mahove i sve češće, ali kad popuste, ona je pri sebi. Stidljivo pogleda popa, a na licu joj se vidi nekakva strašljiva spokojnost. Onda bolovi nanovo učestaše. Dodje i Ikonija, i poša reče popu da izidje, a sama osta s Ikonijom. Već počinje da sviće prvi dan Duhova. Sio pop na klupicu u avliji, turio sijedu glavu u ruke, pa se ne miče. Onda mu ujedanput sinu nešto kroz glavu. Skoči s klupice i kao da se nasmjehnu, a u isti čas ču dreku maloga djeteta iz sobe. On kleče na travu i uze se moliti Bogu.

Još nije pošteno ni svanulo, a već sve selo zna, da se u popa našlo žensko dijete. Veseli ljudi i žene, izoblačili se i došli crkvi. Ljube popa u ruku i čestitaju. A on se čisto podmladio. Blagosilja sve redom, a Miću zapovjedio da sve crkvene čarape, tkanice i rublje iznese u portu i razda siromašnome narodu. Velika je služba bila taj dan, divno je pop pjevao. A poslije službe veselje na sve strane.

Puna i krčma, pa sve nazdravljaju popu i njegovu domu. Nadje se i nekakav šaljivčina, koji nazdravi »crkvenoj popadiji«, ali Krsta Zamlata isteže šamarom i sastavi ga sa zemljom, a uvrijedjeni narod graknu: »Udri, posvetila ti se!« Sve ide dobro i svi se dobru nadaju. Popadija se oporavlja i već trećeg dana predigla se u postelji, pa srče mlijeko iz čase. Pop hoda kao i prije po selu, ali je rasijan i sve se trudi da sakrije radost. A kad je nasamo, često mu se razvuku usta, gleda na onu stranu, gdje misli da mu je žena i dijete, pa ponavlja: »Slava tebi, Gospode!«

Ali jedno veče, kad se vrati iz sela, zastade on pošu u nesvijesti, a Ikonija se sva oznojila, kupeći krpama krv ispod kreveta. Popu se odsjekoše noge. Spopade petrahilj, namače ga na vrat, pa stade čitati »molitvu od krovotečenija«. — Sve zalud! Ona otvori još jednom oči. Pokaza svojom žutom rukom na dijete pokraj sebe, dohvati onda popovu ruku i poljubi je; prošapta: »Blagoslovi me... i oprosti!« Poslije joj se, valjada od bola, razvuče lice, trže se jednom i onda kao da se osmjehnu i kao da otvori malo ruku, kad joj Ikonija turi u nju voštanicu.

Kad ašov izvisi gomilu zemlje više popadije, mahnu pop rukom na nas, i mi odosmo njegovoj kući, a on osta sam na grobu. Sjedili smo možebiti jedno po sahata. Mićo iznio rakije u bardaku, pa služi vinskom čašom.

Piju ljudi, a žene othukuju i uzdišu, a u čaši nestaje rakije. Šta je pop radio sam na grobu, to niko ne zna. Tek poslije jedno po sahata vrati se on, i istom stupi na avlijska vrata, a dijete u sobi zapišta. Ne pozdravi se on ni s kim, već, povodeći se, udje u sobu, gdje je dijete bilo. Reče ženama da izidju, a sam osta neko vrijeme kod djeteta. Čudno da dijete, čim osjeti njegovu bradu na svojem obrazu, zaćuta i zaspa. Gledao ga je on dugo. Onda obrisa oči i izidje u narod. Svi poustajaše.

— Imao bih nešto da progovorim sa starijim ljudima, — reče pop.

Žene jedna po jedna njega u ruku, pa kao guske jedna za drugom na kapiju. I mladji svijet ode. Ikonija sama osta u sobi s djetetom.

— Braćo, — reče pop, — vi svi znate, kako me je Bog blagoslovio, i kako sam mu platio za moje znane i neznane grijehe.

Svi ćute. Niko se ne usudjuje ni da sjedne. I pop stoji, a bijela mu brada čas po zaigra.

— Ja — veli — braćo, ostah tako sam samohran sa ovijem crvom. Tako je božja volja, neka mu je slava! Ali dijete valja i gledati. Šta ću ja, star i nejak, s njime?

Opet svi ćute i ustavili dah.

— Pticama nebeskim dao je Bog drugu snagu i pute, a čovjeku ostaje pamet i hrišćansko srce.

Opet ćutanje, niko ne zna, kako da počne, kako da ga tješi, šta da mu kaže. Pop izdiže glavu i pogleda po svima:

— Je li ono teško selu?

— Ne daj Bože! — graknuše seljaci. — Ne govori tako, ako Boga znaš!

Aksentije Smiljanić istače se naprijed:

— Ako je tvoja volja, popo, i tvoj blagosov, da mu uzmemo dobru ženu dadilju, ili da ga damo kakvoj babinjari, da ga prihrani, dok ne uzmogne samo jesti.

U taj par otvoriše se vrata od kuće, i Ikonija, sva umazana od suza, iznese dijete na rukama.

— Ja — veli — ne dam djeteta od sebe, ako ćete

me svu isjeći. Mene je pokojna zaklela da ga čuvam i pazim.

— Da uzmemo Ikoniju! — viknuše seljaci.

— Dobro! — reče pop. — Ali djetetu treba sisa.

Stanoje Gluvić stidljivo izidje naprijed:

— Da prostiš ti, popo, i vi, braćo, vi svi znate, da se moja domaćica prije dva mjeseca pobabila. Dajte meni dijete i Ikoniju, dok je ono još za sise! Pazit ću ga kao svoje!

— Ako je s tvojim blagoslovom, popo, ja velim, tako je dobro, — reče kmet.

— Neka je s božjim blagoslovom!

Ikonija se vrati u sobu.

— Još nešto! — reče pop. — Smrtan je čovjek, a neznan mu je čas smrtni. Naš je grijeh, ako umre pored nas živijeh nekrštena duša. Ja želim da krstimo dijete, prije nego ga dam iz kuće.

— Da ga krstimo! — rekoše seljaci.

— Tko će biti kum?

Medju seljacima nasta žagor, ali ubrzo izidje Ninko Vilotić.

— Ako sam ti prav, oče, da se okumimo! Tako narod, hvala mu, mene izabra.

Pop se triput poljubi s njime. Onda poniješe dijete u crkvu, i ona se napuni naroda.

Tako se dijete krsti, i nadjenuše mu ime Marija.

Kad ga opet vratiše u kuću, Mićo iznese ponovo rakiju. Prvu čašu dade kumu Ninku. On uze čašu, skide kapu i ustade, a seljaci nehotice svi poustajaše i poskidaše kape. Ninko otpoče:

— Kume moj i oče, srećna da ti je Marija i naše kumstvo! Da Bog da, svako dobro i radost od nje da dočekaš: da te utješi i podvori pod tvoju starost, da se dičiš i ponosiš njome, kako se narod diči i ponosi tobom, a sve u zdravlju i veselju za dugo i na mnogo.

— Amin, da Bog da! — odazvaše se tiho seljaci.

Svi se obrediše rakijom, pa onda nešto prošaputaše medju sobom, i Ninko Vilotić prvi udje u sobu, gdje

je dijete bilo, i turi mu pod glavu dukat. Za njim kmet, za kmetom Aksentije Smiljanić, a za njima svi ostali po redu i starješinstvu, i svaki dariva dijete. Kad se svi izredište, Ikonija izbroja dva dukata u zlatu i četiri i po u srebru i krajcarama; veza novce u maramu, pa dade popu:

— Na, ostavi; ovo je Marijino!

Onda je uze na ruku i ponese je popu, da je poljubi, pa s Gluvićem ode njegovoj kući. Pozdraviše se i ostali seljaci s popom, pa odoše, a on osta sam, kao suho drvo, i na srce mu pade tuga.

Dugo se opirao srcu, ne hoteći »srditi Boga«, ali starost ga je obrvala. On pade licem na krevet, gdje je juče još pokojnica ležala, i gorko zarida. Suze spiraju crne misli, naliju prepuklo srce. Slomljen brod potone, i ništa se više ne vidi. I samo još što san iz polomljene parčadi stvara nejasne slike.

II.

Naša škola bila je u jednoj prostoj daščari. U njoj je bila jedna povelika soba za djecu, jedna mala za učitelja i jedna kuhinja, u kojoj je i familijaz spavao. Glavna soba, upravo škola, bila je niska, kao i cijela kuća. Vrata od nje gledala su u školsku avliju, a s lijeve strane bila su još jedna manja, na koja je učitelj ulazio. U njoj uvijek udara na prašinu i ljudski znoj. Prozori su bili hartijom podlijepljeni. Na zidu je visila jedna stara drvena ikona Svetoga Save. Bila je sasvim počadjila i isprepucala, da se jedva raspoznavao svetac. Samo gore, gdje je glava, cakle se oči, i ma u koji kraj škole da staneš, uvijek gledaju u tebe. Ozbiljne, crne, prodiru ti u dušu i kao da te nešto pitaju. Ja znam, kad se desi da sam sâm u školi, spopadne me nekakav strah, i ne smijem da se obazrem na onu stranu. Sve mi se čini progovorit će nešto, i čas prije gledam da zagrebem napolje.

Učitelj je bio jedan krojač, koji je stradao, vrlo miran i vrijedan čovjek. Cio dan je u školi, a noću šije popovske kape i šalje u varoš. Jedva da je što više znao od onoga što je djeci govorio. Pjevao je u crkvi, ali glasa gotovo nikakog nije imao. Pop ga je često dotjerivao, ali se za našeg dobrog učitelja slabo šta lijepilo. Tek on se trudio što je bolje mogao. Ni u što se u selu nije pačao, svakome je ugadjao, a popa se bojao. Upravo se ni živ nije čuo. Mi smo bili njime zadovoljni: kakav je, takav je — naš je! Ne bih ga ja ovdje ni pominjao, da i on nije imao udjela u Marijinu othranjivanju. Vidjet ćete kako!

Lijepo paze Maru u Gluvićevoj kući. Napreduje dijete da ti je milina pogledati. Žene se nadmeću ponudama i poklonima. Nije joj bila još ni godina dana, a već je imala čarapa, košulja, ubrusa i drugih stvari pun kovčeg.

Kad joj se navršila godina i devet mjeseca, a pop, u dogovoru sa selom, dozida uz kuću još jednu sobu i uze dijete s Ikonijom sebi. Njima dvjema jednu sobu, a sebi drugu. Tako ga ni žene ne smetaju, koje su svaki čas obilazile Maru, vodile je svojim kućama i dovodile opet popu.

Ona je rasla u kući kod oca do svoje osme godine. Jednog večera sjedi pop, kum Ninko i Stanoje Gluvić u popovoj avliji. Onda poče pop:

— Čuješ, kume, i ti, brat-Stanoje! Dijete, kao što vidite, raste, hvala Bogu, i napreduje. Još malo pa će sama sebi plesti kose. Ja sam — veli — mnogo mislio i lupao glavu šta da radim jako s njome. Dijete valja da se pomalo uči kućevnom redu i poslu. Šta će — veli — naučiti u mojoj kući, gdje nema ni preslice, a kamo li razboja? A i Ikonija je ostarjela, da se jedva drži na nogama. Šta vi — veli — mislite? Da se dogovorimo mi, pa poslije da zapitamo i druge pametne ljude: da vidimo šta će oni reći.

— Ja velim, da je opet date meni u kuću — reče Gluvić.

— Jok! — kaže kum Ninko. — Kod tebe je bila skoro dvije godine, a kod mene jednom u nedjelji. Nego dajte vi meni dijete u kuću. U mene je i zadruga veća, a, hvala Bogu, pametna su mi i čeljad, imat će se i kod mene čemu naučiti.

— Hvala ti, kume! — reče pop. — Tako sam nekako i sam mislio. Sjutra ćemo se razgovoriti i s narodom, pa u ime božje nek' ide dijete u tvoju kuću i neka počne nauk!

Ali sjutra se promijeni kod crkve sve. Istom pop ispriča, i kmetovima i starijim ljudima, svi pristaše, i kum Ninkova domaćica, vesela, uzela dijete za ruku, a tek učitelj kao iz mrtvih:

— Molim vas, braćo, i vi, gospodin-popo, ako dozvolite, da reknem i ja.

Začudiše se ljudi:

— Kaži, de!

— Ja, velim, gospodin-popo, i vi, gospodo kmetovi i kumovi, da nije pravo da se dijete kod tolikog svog imanja potuca po tudjim kućama.

Pop pocrvenje, kad ču riječ imanje, a kum Ninko razrogači oči i skide lulu s čibuka:

— Zar ti — veli — dronjo, zoveš moju kuću tudjom, i zar će se ovo dijete potucati u mojoj kući?

Učitelj se ujede za jezik:

— Molim, molim, gospodar-Ninko i kume, i vi, gospodin-popo i ostala gospodo! Ja velim, ako dozvolite, da se dijete vaspitava kao varoška djeca, jer ovo, vi vidite i tako, mislim, nije rodjeno da kopa i ore, a to bi bilo i sramota za ovoliko selo; a vašoj kući čast i poštenje! — tu učitelj skide kapu i pokloni se kum-Ninku. — A ja mislim i kažem, da se dijete vaspitava!

— Šta to? — reče Mojsilo Prokić.

— Mislim i kažem, da se dijete dade u školu.

— Kakvu školu? Ko je još vidio, da žensko čeljade ide u školu?

— E, idite u varoš, gospodar- i gazda-Stanoje, pa ćete vidjeti. Tamo idu sva djeca, i muška i ženska, i tako je sad vrijeme došlo, da će i po selima početi, pa je griota da dijete zadocni. Nego ja tako mislim i kažem, da se dijete vaspitava i nikako drukčije!

Zgledaše se seljaci.

— Šta veliš, kume? — reče Ninko popu.

— Nijesam — veli pop, — nikad na to mislio. Da vidiš, nije luda ova učiteljeva.

— A kako će to ići? — zapita Aksentije Smiljanić učitelja.

— Lijepo, kažem, dijete će u školu kod mene s drugom djecom naučiti čitati i pisati, pa ne će pod svoju starost moliti drugoga, da joj čita pisma. A dok ona odraste, ne će se pisma tako rijetko pisati kao sada, nego će svaki čovjek morati pisati pisma. A, poslije, u školi se uči: zemljopis, sveštena istorija, prva i druga znanja...

— Ne bi bilo rdjavo! — reče kmet. — Šta veliš, ti, oče, i vi, braćo?

— Pa da ogledamo, a? — reče kum-Ninko.

I tako Mara ostade kod oca, a podje u školu.

Na jedno po godine poslije toga naprasno se razbolje pop, zakovrnu odjedanput, i već mu se čini da ne će ni noći živ dočekati, pa zove Ninka, Aksentija Smiljanića, Stanoja Gluvića i kmeta.

— Braćo, — veli — tako mi se sve dopada, da će skoro kucnuti za me čas. Nego sam vas zovnuo, da se dogovorimo za neke stvari.

Kum Ninko hoće da sokoli popa, ali mu se jezik zavezao, i samo guta pljuvačku. I Aksentije sa Stanojem pokunjio se, pa se samo primakoše postelji.

— Prije svega, braćo, evo u ovom su kovčegu ovdje narodni novci, a ključ je na trpezi, pod plaštanicom — zna Mićo! Unutri ima hiljadu i sto i jedan dukat.

Oni se zgledaše.

— Iz toga zidajte najprije školu, pa crkvu. Nemojte brukati sebe žive, ni mene mrtva, ni graditi šta mu drago. Ne počinjite, dok dobro ne smislite, i dok

ne bude dosta novaca, da ne budete postidni pred svijetom. To vam je na amanet, pa sad gledajte!

Hoće oni štogod da progovore, ali se zagrcnuli pa samo kašljucaju.

Poćuta popo i odmori se, pa onda, ustežući se, nastavi:

— A moje dijete... ostavljam vama na amanet... Bog vam, a duša vam!

Kum Ninko ispruži vrat, hraknu malo, pa reče:

— Gledat ćemo ga kao svoje!

Pop nastavi:

— Smrtni smo ljudi, ne primite za zlo, braćo, valja mi se dobro s vama razgovoriti, jer se ne vraća s puta na koji polazim. Ne daj, Bože, smrtna slučaja, ili kakve zadjevice, šta bi ono siroče onda?... Nego, braćo, ja bih vas molio, da joj za svaki slučaj odredimo malo imanja od narodnog dobra.

— Kume, — veli kum Ninko, — nije maleno tvoje imanje, a evo ću i ja dati još...

Pop nestrpljivo mahnu rukom:

— Stanite, ne razumjeste me! Nemam ja svojega imanja, ni daj Bože! Sve je vaše i onoga hrama. Mnogo bi njojzi bilo, da joj odredite i ovo, što ja dosad držah. Šta će ženskom čeljadetu toliko imanje, a Bog zna, čija će ona biti i u čije će ruke doći! Tek velim, toliko da joj odredite, da se ne računa baš siroče i da bi se imala čime prihraniti, da je, ne daj Bože, vi koji... Čekajte, dok svršim! Tako sam ja sračunao i smislio da joj odredimo, ako je vaša volja, ovo parče zemlje, gdje je kuća, i njivu uz nju, zabran sa šaranpovom i livadu s virom. To neka je njeno! Je l' vam pravo?

— Kako ti narediš!

— U kovčegu ima u jednom rupcu zavezano šest i po dukata, čime ste je vi darivali, kad se rodila. I to je njeno!

— Božje, pa njeno!

— E, sad mi je — veli — lakše umrijeti. Spade mi neki teret sa srca.

Ali, kad pop skide brigu s vrata, i boljka uminu. Pred noć, istina, pade u vatru, ali ona ne drža dugo, i on tvrdo zaspa. Probudi se u samu zoru i izidje u avliju. Mara mu poli da se umije, i starac, i ako islabio, ipak stalnim korakom prijedje ulicu i udje u crkvu.

Ali njegova podjela imanja osta. I narod i dandanas zove onu livadu s virom Marin Vir, a zabran sa šaranpovom Marin Šaranpov. Ko ne vjeruje, neka pita samo koga iz mog sela.

Kad se navršiše tri godine, i Mara svrši treći razred, učitelj onda navali na popa i na druge ljude, te je zadrža još jednu godinu dana u školi »na privat«. Tako ona podje učiti i četvrti razred. Već je zovu seljaci da piše pisma njihovim svojtama, koji su u vojsci. I popa ona odmjenjuje ondje gdje treba pisati, izvaditi kršteno pismo, i take stvari. A učitelj pored nje izgubi i ono malo naučnog nimbusa, jer Mara svrši sve naučne poslove kao i on. Već se više ne kaju seljaci što su je dali u školu, a pop, kad je pogleda, uzdiže oči k nebu, i kadgod je ko hvali, a njemu idu suze kao malome djetetu. Sasvim već ostario, obnevidio i postao zaboravan. Znam, kadgod mu pridjem ruci, da me pita, čiji sam.

Tako smo mi računali, a i učitelj nije imao ništa protiv toga, da je Mara već svršila »vaspitanje« i da sada pohita učiti se kućevnom poslu. Već je pop mislio da povede riječ o tome s narodom, ali se opet desi nešto, što promijeni naše račune.

Te godine dodje u našu okružnu varoš vladika. Ne ću vam pričati, šta se tu sprema, ni onu trku i urnebes od popova. Dosta da znate, da je naš pop bio najstariji u cijelom okrugu, te da mu je po tome spadala neka osobita počast i zadatak pri pozdravljanju novoga vladike. Narod odluči da popu za taj dan načini nove haljine, i učitelj je čitave dvije nedjelje šio kapu i dotjerivao što je bolje umio. Kad pop sjede u kola pred našom crkvom, pričekaše ga dvanaest konjanika, što su iz našeg sela u narodnoj vojsci, i oni otpratiše popa u varoš, a cijelim putem bacaše puške i pjevaše. Za popom, u drugim ko-

lima, vozio se kum Ninko i Gluvić, za njima još mnogi narod. Vele, kad je naš pop došao u varoš, da su lupala zvona i pucale prangije, jer konjanik, što je stajao na raskršću, kad ugleda popa u onoj pompi, pomisli da je vladika, pa obode konja na muštuluk.

Bilo kako mu drago, vladika dodje, i naš pop osokoli tuna. Vladika odmah činio ručak. Bilo je puno svijeta, a naš pop, vele, sjedio u začelju. Ko će s nama! Poslije ručka, vele, razidje se svijet malo po malo, samo ostaše popovi kod vladike.

Onda vladika poče jednog po jednog pitati, kako se zove, odakle je, kakva mu je nurija itd., pa pita i našeg popa. Kaže on sve kako je i hvali se nama — hvala mu! — kao svojom djecom. Onda, vele, reče sveti vladika: — Ti si, oče, od najstarijih ovdje; a, bogati, koliko ti je godina?

— Ja — veli pop, — i narod računamo da mi je tako sedamdeset.

— Lijepa starost! — reče vladika. — Dabogda, još dugo da poživiš! — A, bogati, oče, — ne primi za zlo, gdje si ti škole učio?

— Ja sam se — veli pop, — učio u moga oca, koji je popovao u stara vremena, pa kad ga ubiše Turci, ja ostah siroče i pobjegoh u ovo selo, gdje me poslije vlast zapopi.

— A onako nijesi, da rečeš, kakvijeh škola učio?

— Nijesam nikakvijeh.

— A znaš li pravilo službe kako valja i »obredoslovije«?

— Ja, oče vladiko, što rekao neki stari pop Stoko: koga sam krstio nije se poturčio, koga sam vjenčao nije se rastavio, a koga sam opojao nije se povampirio.

Pop Mitar povuče našeg popa za mantiju. Vladika se slatko nasmija.

— Lijepo, oče! — vele da je rekao. — Hvala ti! Taki meni i trebaju!

Kad poslije podjoše, a pop Mitar skoči na našeg popa:

— Kako ti da govoriš onako pred njegovim preosveštenstvom!

— Da kako ću? — reče naš pop. — Onako je sve u dlaku! Još sam zaboravio da mu kažem, da sam i jednog Turčina pokrstio, i eno ga, svi ga znate, valjan hrišćanin i jedan po jedan gazda u selu.

Ali vladici zbilja omilio naš pop, jer prve nedjelje poslije toga, istom pop podijeli naforu, a jedne karuce rrr! pa stadoše pred crkvu. Skoči jedan što sjedi s kočijašem, pa popa u ruku:

— Hajdete — veli — pozdravio vas gospodin vladika, da idete na ručak.

Sjede pop u kola, pa još i Maru uze sa sobom. Gigaju se, brate, ona kola, rekao bi čovjek: sad će ispasti, a konji kao hale! Skida narod kape, kuda pop prodje, a svakome puno srce. Nije šala, naš pop! Ali i jeste čovjek! Ta priliči mu da je sam vladika!

Kad je pop stigao u varoš, priča Janko Radulović, kod koga mi kupujemo so, i što mu je kuća do vladičina dvora, da je vladika izišao pred vrata i pomogao popu da sidje s kola, pa mu nije dao ni ruke, nego se s njime, veli, u lice poljubio.

Mara odmah potrča pa vladiku u ruku, a on nju u čelo.

— Tvoja? — pita vladika.

— Božja, pa moja! — reče pop.

— Da je živa i zdrava! — reče vladika, milujući dijete.

Sjedoše oni za ručak. Posadiše Maru do popa, pa joj vise nožice niz stolicu, a sam sveti otac namješta je. Onda udje jedan star čovjek i unese činiju s jelom, a Mara skoči, pa njega u ruku. Čiča sav pocrvenje.

Kada čiča izidje, a vladika pomilova Maru, pa reče:

— Ovoga čiku, ćeri, ne moraš ljubiti u ruku. To je moj kuhar!

— Neka, oče vladiko, — reče pop. — Star je čovjek! Tako sam ja nju učio.

— Od tebe se, oče, — reče vladika, — ima i mator čovjek čemu da nauči. — A kako ti se zove mala?

— Mara.

— Da je blagoslovena!

Poslije ručka mnogo se štošta vladika s popom razgovarao. Zvao ga da ga uzme u konzistoriju, ali pop veli, da ne može nikako ostaviti sela »a zbog mene jednog, veli, ne vrijedi da premještaš konzistorije u selo«! Vladika se dobrodušno i lako nasmija.

I s Marom je mnogo štošta govorio.

— Koji je ono svetac? — reče on njoj, pa pokaza prstom na jednu ikonu na zidu.

— Car Lazar! — reče Mara.

— Gle! A otkud ti znaš?

— Pročitala sam ono dolje.

— Zar ti umiješ čitati?

— Umijem.

Vladika donese jednu knjigu, pa je dade Mari, da čita. Ona otvori u srijedi. Namrgodi njene očice, pa poče glasno i monotono, kako sva djeca čitaju:

— »Mače vojsku starac Jug-Bogdane, u Bogdana silna vojska bila...«

— Stani! — reče vladika. — Ko je to Jug-Bogdan?

— Nije on živ, — reče Mara. — On je poginuo na Kosovu.

— A šta je to Kosovo?

— Kosovo je polje, gdje su Srbi izgubili carstvo, i gdje je poginuo srpski car Lazar.

Tu njene očice ponovo potražiše sliku Lazarevu.

— Lijepo, sine, vrlo lijepo! — reče vladika. — Uzmi tu knjigu, pa čitaj kod kuće!

— Na poklon? — reče Mara, iznenadjena.

— Na poklon!

Bješe to jedna velika pjesmarica, sva u zlato uvezana.

Pop nagnuo glavu, a od miline sve mu suze kaplju u tanjir.

Poslije je vladika pitao, šta je učila, i kad ona odgovori, da svršuje četvrti razred, zapita on popa:

— Pa šta misliš sada s njome?

— Mislim, oče vladiko, da je dam u kumovu kuću, da se dijete uči radu.

— Šteta bi, — veli vladika, — bila otrgnuti dijete od škole. Ovo je — veli — glava, kakvih malo ima. Nije se ona rodila da bere kudjelju. Nego ti nju daj dalje u školu!

— Ne ču ti, oče vladiko, svršila je!

— Znam, svršila u selu, a sad je daj dalje u varoš, u Biograd.

Popa štrecnu, kao da ga neko nožem udari.

— Zar da se odvojim od svojega djeteta? — A brada mu zadrhta.

— E, — veli vladika, — ti si svome djetetu najviše dobru rad. Pa ja velim, ne treba da staješ njenoj sreći na put.

— Ne dao Bog! — reče pop, grcajući. — Pa šta da radim? Nauči me!

— Pošlji je u Biograd na nauke.

— A koliko to traje?

— Četiri godine.

Pop preblijedi kao krpa i razrogači oči. — Šta se to, pobogu, toliko uči?

— Nauke, — reče vladika.

— A šta će to njoj?

— Kako šta će, oče? Drukčiji je danas svijet, nego što je bio za tvoje mladosti, a još će drukčiji biti, kad ona stupi na snagu. Kad svrši škole, može, ako će, biti i učitelj. A poslije, u varoši druga sreća čeka dijete.

Pop zaćuta i dade se u misli. I vladika ćuti. Tako to traja neko vrijeme, onda reče pop:

— Treba li tu štogod trošiti?

— Jedno pet-šest dukata mjesečno.

Popu čisto odlahnu:

— Nema od toga ništa, oče vladiko! Gdje su toliki novci?

— Pa ti — veli — imaš imanja, kako su mi pričali, na hiljadu dukata.

Pop se zabeči:

— Kakvih hiljadu dukata, kakva imanja? Nemam ja ništa. Njoj je, istina, narod nešto odredio, ali ne vrijedi sve ni sto dukata. Nema tu ništa od škole!

Vladika se malo iskašlja.

— Lasno je — veli, — za novce, tek ako ti pristaješ. Sve ćemo to lijepo namjestiti. Imam i ja neku crkavicu, koju sam za školu odredio, a — veli — ne znam bolje prilike od ove.

— Oče vladiko, starija je tvoja i pametnija od moje. Samo još da vidim šta će selo reći.

A u selu ko smije reći što protiv vladičine volje i riječi? Nijesu se dugo prepirali. Seljaci se šćućuriše, samo ih srce boli, ali što mora biti mora!

I poslije mjesec dana već se oprema dijete na put. Silne se pripreme čine.

Dan pred polazak mutljaju se žene iz cijeloga sela po popovoj kući. Tu je kamara sirčeva, kolača od pekmeza i tijesta, lepinja i pogača, lonaca s kajmakom, živih i prženih pilića, pastrme i toliko »zaire« da bi Vojin četovodja rahat cijelu četu njome nahranio. Mićo donio iz varoši šaren kovčeg, i u njega trpa Ikonija silne čarape, košulje i ubruse.

Žene posjedaju na klupu pod orah, miluju Maru i plaču, a ona uplašeno ide iz krila u krilo. Ne plače, već zamišljenim očicama gleda u šta mu drago. Čupka rese na košulji i ne govori ništa. Ništa ne jede i ne pije. Čisto dijete došlo van sebe; nekakva mu vatra podišla obraščiće, i kad što progovori, to je kao u nekakvom zanosu.

— Dabogda, da ovo sve na dobro izidje! — reče baba Stevana.

Kad se već smrče, razidjoše se žene i ljudi kućama, a ostaviše popa sama. Nije ni on gotovo ništa večerao a tu noć uze Maru sebi u postelju. Ikonija se ne može

od nje da rastane, i kad je mislila da je Mara s popom zaspala, iznese svoj guber i prostre ga pred vrata popove sobe, pa tu leže.

Kad san, koji ne može rastjerati nikakva briga djetinjeg doba, savlada nemirnu dušu Marinu; kad crne trepavice padoše na zapurene obraščiće, a grudi se počeše ravnomjerno dizati, ispravi se pop u postelji. Sobu je osvjetljivalo kandilo, koje je gorjelo pred ikonom. Da je u taj par Ikonija provirila, bi pomislila, da gleda svetiteljske slike. Nadnijelo se uvelo starčevo lice na pun života lik djetetov, a s bijele brade curi kap po kap i čisto se zapuši na njenim obraščićima. I taman se pop naže, da je poljubi, a dijete u snu mahnu rukom, okrete se na drugu stranu i nastavi spavanje. Duboko pop uzdahnu i zavali se u postelju.

Davno je pala rosa, već se i istok rumeni, a pop još ne zaspa. I kad ču, gdje pred njegovu kuću staše kola, ustade i izidje napolje.

Pred kućom kum Ninko popušta štranjge konjima, koji se puše u svježem jesenjem jutru. Kočijaš se ispeo na kola, pa nogom poturuje sijeno pod sjedišta. Pop izidje na kapiju, u selu je još sve bilo mirno; samo gdjegdje što škripne gjeram, ili lupne kapak od prozora. Koši vade glavu ispod krila, ali još ne skaču sa sjedala.

— Dobro jutro, kume, i blagoslovi! — reče kum Ninko, kad ugleda popa. I kočijaš se ispravi u kolima i skide kapu.

Pop ga otpozdravi:

— Dobro si poranio, kume!

— Šta ću? — reče kum Ninko. — Probudih se ranije, pa kad ne mogoh zaspati, a ja viknuh dijete, da hvata.

— Hodi u kuću! — reče pop. — Mara još spava, a Ikonija nam može ispeći kavu.

Ne rekoh vam, da je takav dogovor, da kum Ninko vozi Maru u Biograd i ponese vladičino pismo kud treba. Pop ne može od crkve, a i od starosti. A gdje bi njega, starca, pustio narod na put, i kako bi njemu bilo da

ostavi dijete u Biogradu, pa da se sam vrati? Bog zna, bi li on to mogao ikako i podnijeti?

Tu oni govoriše koje o čem, a najviše o putu i o Mari. Mnogo pop savjetuje i moli kum-Ninka, da pazi na ovo i na ono i da dobro upamti sve, pa da mu poslije priča, kad se vrati. Tako oni brigaju brigu, dok Mara spava tvrdim snom. Već se zablista od istoka. Stadoše još dvoja kola pred popovu kuću. Dodjoše žene i ljudi iz susjedstva, a i koji su dalje sjedili. Još jedno po sahata, a avlija bješe puna ljudi, a pred kućom više od desetora kola, a Mara — još spava!

Kum Ninko pogleda u sunce, koje se pomoli.

— Osvaja dan — reče, — ja velim, u ime Boga i s tvojim blagoslovom, kume, da se krećemo.

Ikonija s crvenim očima utače se:

— Spava još dijete!

To bješe prepona. Tko može stegnuti srce, pa sada probuditi dijete?

Ali kad prodje jedno četvrt sahata, i kad se s plasta poče pušiti, a sa trave rosa dizati, usta pop, pa podje u kuću. Svi umukoše, nitko ni uhom da makne, pop udje u sobu.

Dugo gleda mirnu i bezbrižnu savjest kako spava. Stade pod ikonu i pomoli se Bogu, pa odvažno pridje krevetu. Metnu djetetu ruku na čelo:

— Maro, sine, ustani!

Dijete protrlja oči i otvori ih. Duboko uzdahnu pa gleda velikim bezazlenim crnim očima u popa:

— Kako sam lijepo sanjala, babo!

— A šta si sanjala, ćeri?

— Sanjala sam kô ja u nekoj velikoj varoši pa kô neke velike, velike kuće; pa kô ja se vozim na zlatnim kolima; pa se sve ljuljaju kao vladičina!

— Pa sad ćeš, ćeri, u ime Boga, u Biograd, — reče pop i silom razvuče usta. — Tamo ćeš svega vidjeti.

— Biograd! — reče dijete i promijeni se u licu, a srce mu zalupa.

— Ustani!... Svi te čekamo... — reče pop, pa pobježe iz sobe.

Poslije je ušla Ikonija s drugim ženama, i kroz jedno četvrt sahata izvedoše, plačući, dijete, koje se i samo kupalo u suzama.

— A šta balite, vi, žene, i cvijelite dijete? Vi ništa drugo i ne znate! — reče Aksentije Smiljanić i obrisa rukavom suzu.

Mićo iznese Marin kovčeg i turi ga u sijeno pod prednje sjedište. Pop poljubi Maru:

— Podji s Bogom, Maro! Neka ti je on u pomoći!

Onda svi redom počeše ljubiti dijete, i najzad je Ninko ponese, kao da su joj dvije godine. Reče joj, da se prekrsti, pa je metnu u kola gore. Onda se i sam prekrsti, pa se posadi pored nje i prišapta joj:

— Poljubi babu još jedanput i kaži: »Blagoslovi me!«

Ona se naže iz kola popu i pruži ruku:

— Blagoslovi me, babo! — pa nasloni usne na uvelu popovu ruku.

Žene pokriše oči, ljudi čeprkaju palicom po prašini i gledaju na drugu stranu u plot.

Nasta tišina.

Pop metnu obje ruke na Marinu glavu i uze šaputati.

A kad on diže i ispravi glavu, Ninko viknu kočijašu:

— Ošini!

Konji podjoše. Pop pristade uz kola i zagrli se u hodu s kum-Ninkom, pa reče:

— Čuvaj mi dijete, tako ti živoga i samosazdanog stvoritelja!

Ninko dohvati dijete rukom ispod miške i privuče ga k sebi, a konji počeše kasati. Mara se okrete ocu i prestravljeno viknu: »Ne ću u Biograd! Ne ću!« Ali slab joj bješe glasić. Ne ču to ni pop, ni kum Ninko, ni kočijaš.

Konji sve krupnije kasaju, i ona nasloni glavu na Ninkove prsi, pa neutješno i silno zajeca.

Još malo se vidi, kroz oblak od prašine, kako se kola kreću.

Već okretoše Zebićevim šorom, a pop i za njim sav narod ne miče se s mjesta i ne odvaja očiju. Kad već kola zamakoše, pop obrisa oči i pogleda po narodu. Mahnu slabo glavom, kao da rekne »Zbogom« i prijedje preko puta. Otvori crkvena vrata i ničice pade pred oltar, a čelom dohvati zemlju. Ležao je tako može biti četvrt sahata, a kad se diže i okrete, ugleda punu crkvu naroda.

Kad se Ninko poslije nedjelju dana vrati iz Biograda, nije mogao naodgovarati svijetu. Pričao je mnoga čuda, što je vidio u Biogradu, da mu jedva vjerovasmo. Za Maru veli, da je najprije s pismom vladičinim išao u jednu školu i predao ga školskom starješini. Ovaj, veli, kad pročita pismo, otišao je s njime i sa Marom kući nekog profesora Vučetića i tu je Maru predao. Pričao je, kako u toj kući ima mnogo koješta, da ni deseto ne znaš, čemu je i zašto je, i kako se čovjek može lasno obrukati, ako dobro ne pazi. Tako on, veli, i ne gleda, već pljucka ispred sebe. Kad slučajno obrne oči, a na patosu stoji jedna velika pjeskovnica, za mal', veli, što nije u nju pljunuo. Poslije, kaže, sve kod tog profesora, nudili mu da naspe čorbu sebi u tanjir, ali on, veli, kazao: »Neka, hvala, mogu ja i iz činije«, te nije htio prljati tanjira. — Znali smo mi već unaprijed, da nas on ne će osramotiti!

Pop ga je čas pô prekidao: »A Mara?« ili: »A ona šta kaže?«, a Ninko namješta, što bolje umije. Kaže, da je vesela kao ptica, i da je ljudi, kod kojih je, paze, da ne može bolje biti: »Ne slazi«, veli, »s krila«. Dabogda! Samo što nešto smeteno priča, kako se rastao s njome: »Nije«, veli, »ni plakala!« Gdje će to biti, da dijete ne plače?

Što da vam pričam, kako nam je bilo bez nje; što da vam opisujem, kako je siromah pop čisto zanesen i često hoće ovo, a radi ono, misli jedno, a govori drugo? Što da vam pripovijedam, kako smo bili kao ubijeni, i kako je kum Ninko sav pocrvenio, kad poslije deset dana

dobi pop pismo od Mare, u kome priča: kako joj je samoj, kako je htjela da se uhvati za kum-Ninkova kola, kad se on vraćao, kako se sve krije od gospodje za drva i u šupu, pa plače sama, i kako, kaže, hoće da umre? Ne treba ni oko toga da se zadržavam, kako je pop na vrat na nos spremio kola za Biograd i s tim pismom otrčao vladici. — Sve to samo bi razvlačilo pripovijetku, i sve to samo bi onaj razumio, koji je svoje rodjeno morao slati u tudjinu, ili koji je sam u svojoj mladosti morao ostaviti svoj zavičaj. A ko je to sve preko glave preturio, taj zna, kako najzad i tuga malakše; legnu njeni talasi po srcu, i umornu površinu dotiče samo još pismo od miloga, kao lastino krilo mirno ogledalo vode.

Dan za danom, nedjelja za nedjeljom, pa i mjeseci klize neosjetno. Što prodje, izgleda da je malo čas bilo, samo u budućnosti vidi vječnost srce koje čeka. Kad je pošljednji mjesec školske godine, ne može čovjek živ da dočeka. Ali nema više tuge. Razvedrila su se lica, i nekakva nespokojna radost ožarila i uvelo popovo lice. Udariše vrućine. Ikonija već kreči popovu kuću, i sprema se doček za Maru. Jednog dana i kum Ninko sjede na kola, pa u ime Boga ode u Biograd, a veseo narod samo jedno poručuje: »Pohitaj, ne zadržavaj se!«

Marina soba kao raj. Prozori zakićeni lipovim granama, pod gredice podvučeni strukovi bosiljka. Na peći svakojaka cvijeća; nova šarenica prostrta po postelji. I samo se još nestrpljivo iščekivaše mio vladalac, koji i ne sanjaše o svojoj moći nad našim srcima.

Bože, kad ona dodje!

Pop van sebe od radosti. Ikonija da se uguši od suza, pa ne pušta dijete iz ruku. Ženâ puna kuća, pa se samo vajkaju: »Lele mene, kako je dijete islabilo!«

— A da, vesela drugo, gladno i žedno u tudjem svijetu! — Pa guraj djetetu kolače i druge ponude u ruke i u usta.

A na njoj slaba promjena. Samo što je malo porasla i što je bljedja došla u licu, te joj crne oči čisto još crnje i još se silnije cakle.

A ona ne zna, šta da radi. Prepuno joj srce, pa ne može nigdje da se skrasi! Sjedne na krevetac, drži kolač u ruci i giga nogama. Onda skoči, trči u kuhinju i tjera Ikoniju, da joj priča koješta. Poslije trči po avliji, vabi kokoši, gleda, kako Mićo izgrće žar iz peći za hljeb ili kako susjed Gjerić pravi strašilo za ptice. Pa onda hajd' Ninkovoj ili Gluvićevoj kući. A oni kao da im je vladika došao: zaviruju je sa svih strana i već ne mogu da je se siti nagledaju.

Tako ona veseli popa i selo. Išla je s popom i vladici. Bila u školi. Pa poslije opet je s djevojčicama na igri ili na radu. Sve se bolje uobljavaju obraščići i sve crveniji dolaze, dok već ne izmače mjesec jul, i dok kum Ninko ne zapreže konje, da vodi dušu sela iz sela.

Kad podrugiput ode, podje sve po starom. Nanovo je trebalo čekati godinu dana, i kad se ona navrši, zakla nas lijepo jedno pismo, u kome veli: »Slatki babo! Hoće srce da mi pukne, što ti ne mogu doći. Pričao ti je vladika, da me je premjestio u jedan pansionat, gdje se govori samo francuski. Cijele godine išla sam u školu, a sad me ni o raspustu ne će da puste kući. Vele: moram učiti francuski, da stignem druge itd.«. Možete misliti kako nam je bilo! Ali šta ćemo? Popu ne smiješ ni pomenuti da ustane oko vladike, ne bi li je on kako istrgnuo otud i dobavio nama, ma na nedjelju dana. To bi njega, siromaha, samo još jače cvijeljalo, jer on je, zacijelo, i sam već s vladikom o tome govorio. Pokunjismo se, pa ćutasmo.

Preturismo još godinu dana preko glave. Kad je trebalo da dodje, pop dobi pismo, da ove godine o raspustu ide gospodja, kod koje je Mara, u Beč, pa hoće i nju da povede. Vladičina je volja da dijete, prije nego što se sasvim vrati kući, vidi što više svijeta i nauči se čemu se god desi prilika. Popu je kazao: »Strpi se, oče, još godinu dana! Neka dijete prodje svijeta. A poslije, kad ti dodje, ne ćeš se više od nje odvajati!« Tako opet nastupi vječnost, poslije koje će zar i nama granuti sunce.

Medjutim mijenja se štošta u selu — vrijeme čini svoje! Naš stari učitelj ostavi nas — ode, siromah, na put na koji se ide zatvorenijeh očiju. Bog da mu dušu prosti! Žao nam ga je bilo. Bio je, siromah, nekako prirastao za selo. Lijepo smo ga sahranili. Poslije raspustismo djecu, a školu zatvorismo.

Sad smo se svi nadali da će nam Mara doći za učitelja. Već je pop s nekoliko starijih ljudi išao zbog toga i vladici, i on im utvrdo obećao. Siromah pokojni učitelj, čisto nam je... baš se čovjek griješi!... htjedoh reći: čisto nam je, Bože-prosti, stajao na putu.

Da vidite jesmo li dočekali, čemu smo se nadali!

III.

Bješe nedjelja poslije podne. Narod se iskupio kod zapisa. Iznijeli jedan stô iz sudnice, pored njega dugačka klupa i nekoliko tronogih stolica. Zasjeli stariji ljudi i pop, pa razgovaraju o ovom i onom, a mladež se igra i veseli.

A drumom za naše selo idu jedna kola, i u njima jedan gospodin čovjek. Čudan malo na pogled. Na glavi mu širok slamnji šešir s crvenim trakom. Ispod šešira smedja kosa pada na čelo. Guste obrve gotovo se sastaju, a medj' njima jedna duboka bora, koja se ni onda ne izjednači, kad gospodin čovjek zaturi šešir i rupcem briše znoj s čela. Mora biti da se s njom rodio. Čudno ona odskače na mladom licu, usred koga sjedi malo kukast nos, a pod njime maleni gusti brčići, koje je on na obje strane raščešljao, te su na krajevima rastreseni i širi nego pod samim nozdrvama. Donja mu je usna malo visila, a gornja je malo uzdignuta, te se vide bijeli kao snijeg zubi, malo iskrivljeni kao plot koji je posrnuo. Lice mu je poblijedo, ali ne mršavo, a velike smedje oči dopola zatvorene, žmire i uvijek gledaju na stranu. Ima mu dvadeset i dvije do i tri godine.

Ništa ne govori s kočijašem. Puši cigaru iza cigare. Gleda samo oko sebe i kao da nije veseo. A sa

one bore na čelu ne može čovjek ni znati, kako mu je, jer uvijek izgleda mrgodan i zlovoljan.

Ide on u naše selo i eno ga gdje udje. Hajd', hajd', pa pravo u narod. Ustaviše se kola. Gledamo mi, ko će to biti.

Gospodin čovjek nespretno skoči s kola, pa tromo, i kao da je bogzna kako umoran, pridje stolu, gdje je i pop sjedio. Ne nazva Boga, samo malo klimnu glavom:

— Je li ovdje kmet?

Mi pomislismo da je nov ćata, pa poustajasmo. Kmet skoči:

— Ja sam, gospodine!

Gospodin čovjek izvadi gotovu cigaru, pa turi u usta i naokriške, a sve gledajući kmeta, pridje stolu; zavrati šešir, naže se prema popu i pruži ruku.

— Živ bio, sine! — reče pop.

Al' gospodin dohvati kutiju sa žigicama, koja je pred popom stajala, i brzo trže ruku nazad. Ispravi se, pa sa strane baci pogled na popa, još većma začkilji, a bora na čelu kao da još dublja dodje.

Onda se opet lijevim ramenom okrene kmetu:

— Gdje je ovdje škola?

— Tu je, gospodine, odmah do crkve.

— Vodi me! — reče gospodin čovjek.

— Zatvorena je!

— A ti je otvori! Ja sam naimenovan za učitelja u ovom selu.

Gle!... Nov učitelj!... Kako to?

Pop se ispravi, pa ga stade gledati. I mi se oslobodismo. Posjedasmo opet, praveći i njemu mjesta, al' on ne htjede sjesti, već opet veli kmetu:

— Dela brže, umoran sam. Otvori školu i pošlji mi familijaza.

— Sjedi, čovječe! — reče oslobodjen kmet. — Nije sablja za vratom.

Učitelj se nasmija, al' samo lijevim krajem usta, i lijevo oko sasvijem mu se zatvori, a onijem drugijem pogleda kmeta najprije u opanke, pa onda u kapu:

— Ne ću, — veli, — hajde me vodi!

— Ama sjedi, da piješ štogod! — reče kmet.

— Ne ću ništa — reče on oštro, a vrh one bore pokazaše se još dvije preko nje, — vodi me!

Kmet ode s njime.

— Kakvo je ovo čudo? — reče Ostoja Purešević. — Jal' je nešto preveć mudro, jal' je sasvijem ludo!

Seljaci slegoše ramenima i sami, ne znajući zašto, dadoše se u nekakvu tamnu slutnju.

Drugoga dana izišao učitelj u mehanu. Sjedne sam, namrgodi se, pa ćuti. Poruči štogod da jede, pa opet u školu. Djece nije bilo, jer je već bio jul mjesec, pa zbog ono nekoliko dana do raspusta ne htjedosmo sazivati djece.

Popa se kloni, da je čudo. Već je nedjelju dana, a s njime nije još ni riječi progovorio. Kad bi u nedjelju, a pop ga čeka, da drži pijevnicu. Jes', al' učitelja nema! Poslije službe digne se pop, da vidi da učitelj nije što bolestan. Kad udje u sobu, a on leži na krevetu, koji je načinjen od kuhinjskih vrata, pod koja je podmetnuo na četiri kraja po pet-šest cigalja. Na nogama mu pantalone, a gore samo košulja. Bosonog leži i čita nekakvu kupusaru.

— Pomozi Bog! — reče pop.

Učitelj zanese objema nogama kao rukunicama, pa ih spusti niz krevet. Turi kažiput u knjigu, pa je metnu u krilo. Pokloni se malo put popa, pa osta sjedeći na krevetu.

— A kamo se ti, učitelju? — reče pop.

— Evo me!

— Znam! A kamo te u crkvu, da pjevaš?

— Nijesam pijan, da pjevam!

Pop ustuknu jedan korak, naže se naprijed, pa začkilji i gleda u učitelja.

— Šta me gledaš?

— Ništa! — veli pop. — U crkvi se pjesmom slavi ime božje.

— Pa kad ti se slavi, a ti ga slavi! A mene nemoj dirati! Vidiš, da radim!

Pa opet se izvali na krevet i otvori knjigu.

Pop se prekrsti, pa natraške izidje iz sobe.

Odatle ode polako kući. Seljacima ne reče ništa. Sam se dade u neke misli.

Od to doba on učitelja nikad više ni za šta ne zapita, niti je s njime dolazio u dodir. I učitelj, čim vidi popa, a on pogne glavu, namrgodi se još jače, igra se prutićem i prolazi kao mimo tursko groblje.

Tko zna, zašto on tako čini? — Tko zna, šta je pop o njemu mislio?

I tako se učitelj osami. U prste bih vam mogao kazati svaku njegovu riječ, tako je malo govorio. Kad vidje da mu i ono malo, što ovda-onda progovori, nitko ne razumije, a on se dusne, okrene glavu na drugu stranu i, mrgodan, ode.

Jedanput ide on polako pored kovačnice. Kovač je nešto teretno radio, sav mokar od znoja, zalijepila mu se košulja za široka ledja, a on stao na vrata od kovačnice, pa duha. Naspram tih vrata druga su, te tako se igra vjetar kroz kovačnicu i hladi znojavna kovača.

Kad učitelj dodje napored njega, a on se okrete:

— A što si ti, more, stao tu?

— Što sam umoran, — reče kovač.

— Znam; a što si stao na promahu?

— A?

— Što si, velim, stao tu, da te tako znojavna bije vjetar?

— 'vako ja, kad se oznojim! Stanem na vjetar, pa čisto zabreknem. Pa kad poslije opet uzmem čekić, čini mi se da u njemu nema pet drama, a ledja mi čisto škripe.

Učitelj se nasmija. Onako: jednim krajem usta i jednim okom. Pogleda kovača još jedanput, ne reče mu ništa. Samo se zavi u struku i ode dalje.

Drugiput Pavao Gjerić vodi volove s praznim kolima. Stoka se nešto uzarumila, pa ne će s mjesta, a Pavao se naljutio, pocrvenio u licu kao paprika, viče na volove i dere ajdamakom, kud stigne.

A tek učitelj pred njega kao kakav kapetan:

— A što — veliš — biješ tu marvu?

— Ja šta ću, kad ne će da ide?

— A što je ne hraniš dobro, pa bi išla?

Pavao iskolači oči:

— Zar ne vidiš, da je svaki kao puce, apostola mu njegova? Pa da ga ne bijem! — Pa opet: pljus!

— Gori si od te marve! — reče učitelj.

Pavao se ispriječi:

— Nemojde mi pristajati na muku, kažem ti, već gledaj svoga posla! Znam ja tebe dobro, koji si ti!

Učitelj začkilji očima:

— A koji sam ja?

— Čivutin, — reče Pavao. — Ja te ne vidjeh ni da se krstiš, ni da klanjaš. Ne znam samo čivutskoga zakona.

Tu on još ljuće odadre dešnjaka. Volovi ujedanput potrčaše. Pavao se dohvati za stražnju osovinu i sjede na nju, pa poizdaleka, okrenuv se učitelju, viknu: — Upamtide, ti, učitelju, kome si kazao, da je marva!

Seljaci su vidjeli, istina, da je ovaj učitelj sasvijem nešto drugo od predjašnjeg, i mislili smo svi da je on učevan čovjek, ali ga nijesmo marili. Naročito ga je to crnilo, što ga pop ama ni u usta ne uzima.

Niko se nije s njim družio, osim jednog Jerotija Kovačevića, koji ga je zaklanjao i branio. Taj je Jerotije čak i išao njemu. Šta su njih dvojica govorili, to se ne zna. Jedanput dovuče Jerotije amerikanski plug i stade se hvaliti, kako ga je učitelj naučio. Al' kad ga zabode u neku krčevinu, a plug puče na dvije pole, kao da je od leda. Psuje Jerotije što mu na usta dodje, i kad se on dade da ga uči kojeko, ko nije ni orao ni kopao. Tako i on ostavi učitelja sebi sama i njegovoj glavi.

Od to doba učitelj posta još veća ćutalica i još osamljeniji. Jedno veče pisao je nekom svome drugu: »... Boš posla! U narodu se ne može ništa učiniti. Zauzi-

majući se za njega, pišući i govoreći, upropastio sam svoju karijeru i spao na to da budem učitelj!... Ovdje su svi moji pokušaji jalovo ispali. Narod je glup i zatucan! Imaju jednog popendu, koji je još s dva-tri kapitalista pritisnuo pola sela, a sve blagočastivim namještanjem. On s ovim kapitalistima eksploatiše seljaka — podržava ga sve jače u gluposti — a sam ništa ne radi!... Hoću da presvisnem, gledajući ovu nepravdu!...«

IV.

Već se približavaše Petrov dan. Svaki dan iščekivasmo Marinu poruku za kola. Ali dodje i Petrov dan, a pisma od nje nema. Jedno veče, treći dan po Petrovu dne, vraćajući se ljudi s rada, pa stoje pred sudnicom i govore nešto o pušnicama. Ja sam bio s Radojem Nikodićem u lovu, i kad se vratismo, umiješasmo se i mi u narod. Već se hvata mrak. U daljini opazismo neka kola. Kmet pogleda na onu stranu, začkilji očima i trudi se da pozna, ko je. Ujedanput pljesnu rukama:

— Mara!

— Mara! — graknusmo mi, a ćata, što bolje može, popu na muštuluk.

Radoje opali iz dvocijevke. Pop, gologlav, potrča pred kola, koja se ustaviše, raširio ruke i rida, a vjetrić mu se igra bijelom bradom i s ono malo dlaka na glavi.

Mara bješe sama u začelju. Brzo ustade, lijevom rukom pokupi haljinu, desnom smače šešir s glave, dohvati se za lotre i lako skoči na zemlju.

Pop je uhvati objema rukama za glavu, pa je ljubi u čelo, a nama idu suze. Pozdravlja se ona s nama — kakva je, jedva da je poznaš! A kad kome od nas momaka pruži ruku, a on sav pocrveni. Iskupi se dosta svijeta, pa je kao mladu odvedosmo popovoj kući. Pop od radosti ni govori ni romori, samo briše oči, i tek postariji ljudi što je po štogod pripitaju, a mladjima se čisto

vezao jezik. Nije šala, kao kakva gospodja! Pa kakve su joj one haljine, pa kako ide!

Sutradan ustala ona, stala na vrata, pa gleda. Pop je već davno bio u gradini i svaki čas se vraća, da vidi, je li Mara ustala. Pred zoru je bila laka kiša. Zemlja bješe svuda vlažna, a sa duda spram vrata još nijesu isparile kišne kapljice, pa ga obasjalo jutrenje sunce, te se cakli kao polelej u varoškoj crkvi. Na bukvi klikće djetlić, a sa oraha mu se odaziva žunja. Sunce blista, a oblaci se razilaze.

Mara stala na vrata, pa gleda nekim širokim pogledom. Dubok joj je dah, a čudno joj nešto u grudima.

— A što si mi se zamislila, golubice? — reče Ikonija.

Mara još dublje povuče paru:

— Ništa! — reče, a pogled joj uprt u daljinu. — Kako je sve divno, puno života, kako je svjež vazduh!

Ikonija joj zaviri u oči, pa onda pogleda na stranu, kuda Marine oči bjehu upravljene:

— Dud? — reče ona.

— Šta?

— Gledaš u dud?

Mara se slabo nasmjehnu:

— U dud i svuda! — Pa zamišljeno nastavi: — Čisto sam gladna ovoga vazduha.

— E, pečem ja kavu za tebe, — reče Ikonija. — Znam ja, ti si se povarošančila. Voliš ti bijelu kavu!

U to dodje i pop iz gradine. Njegovo svetiteljsko lice bješe opet uzelo zemaljski oblik, jer ga radost bješe obasjala: usta su mu neprestano razvučena, a na bijelim trepavicama čas po visi kapljica, kojom duša rosi, kad joj se mrkne i kad svanjuje.

A kroz letve od čardaka u susjednoj avliji cakli se jedno oko. Taj je čardak Nenada Gjerića, a u njega je sin Pavao, momak za ženidbu. Onaj isti, kome učitelj reče, da je marva.

Sjede pop s Marom za sto pod orahom. Ikonija donese bijelu kavu.

Pop ne skida s nje očiju.

— Šta si radila, sine, otkada si ustala?

Mara uzvi obrvice. Umorno krene očima oko sebe, pa kad ih upre u popa, njemu je kao da ga polijeva nekim životvornim balsamom.

— Gledala sam prirodu, — reče ona bezazleno.

Pop proturi prste jedne ruke kroz prste druge ruke, ispruži oba kažiprsta i sastavi im vrhove, pa tako sklopljene ruke položi na stô. Zavrati se malo na klupicu, a glavu nešto iskrivi na desnu stranu i pogleda u nebo.

— Prirodu! — reče on zamišljeno. — Da! Toj sam se misli i sam poklonio! Velika je to knjiga! Ko nju čita, taj se bliži Bogu!

Da, ali pop ne zna, od koliko se ruku može čitati ta knjiga.

Dani izmiču, Mara je car sela. Svakome su puna usta. Nada, da će nam ona biti kad-tad učitelj, zanosila nas je sve. A ona hoda po polju. Zamišljena je — ali joj je jasno lice. Nije to tuga, ni briga, što zanima njenu dušu.

To je ona sentimentalnost, valjada svojstvena njenim godinama i školi koju je učila. Hodeći tako, sastajala se i s učiteljem; najprije ga se, vele, plašila, ali poslije se već navikla.

Tako je to išlo mjesec dana. U to doba Mara posta još zamišljenija. Čudnovato se poče ponašati.

Sjedi nekiput s nama. Ćereta i priča, šta ima po svijetu, pa onda skoči; samo što rekne: — Treba raditi! — pa nas ostavi, a mi blejimo za njom.

Ili dodje poslije podne, kad se pop naslonio na šarenicu, pa ga gleda, nagne se prema njemu, pa se odjedanput trgne, izdigne glavu, udje u sobu i otvori knjigu.

Ili hoda po polju. Zapjeva slavuj poistiha, pa krepko, milostivo i sitno, veselo kao svatovska pjesma, pa tužno kao opijelo. A ona ga sluša, sluša, i pogled joj luta po zraku. Onda ujedanput tresne nožicom i uzdigne glavu:

— Luscinia philomela! Pa šta? — Ili trgne bokvicu

iz zemlje, pa zaviruje prstić, koji je još kao dijete porezala, i koji joj je Ikonija bokvicom previjala. Gleda listiće i misli nešto, pa ga onda čisto srdito baci i s nekakvim pouzdanjem šapne: — Plantago lanceolata — prosta stvar.

Neki put, opet, stoji sama u sobi. Nešto se strašno bori sa samom sobom. Udare joj suze, pa plače, plače, pa opet ujedanput utre oči, dohvati knjigu, tresne o sto, otvori, pa navali čitati.

Sjela jednom pod orah. Plete, a knjigu metnula preda se u krilo; namrgodila očice i čita, ne prestaje. A na otkosu više nje stoji mlad čovjek. Podbočio se na kosište i traži očima popovu kuću. Ili izvadi dvojnice, duha u njih i njihov jasan pisak tužno pliva zrakom. Nije to poznata pjesma, nije ni igra — ko će ga znati, šta je to. Pa je onda tresne o ledinu, isteže prstima ono malo dlačica na usnama i mrko gleda u daščaru, gdje je škola. Podilazi mu krv na oči, one su vlažne, i lice gori kao u groznici.

A kad mrak pritisne zemlju, neko se šulja pored popova plota. Ne bijeli se na njemu seljačka košulja, ni na putu ostaje široka stopa od opanaka. Nasloni se na vrljike, a iz popove kuće, kao mjesečev zrak, lako se kreće druga slika u dugim haljinama; korača plotu, i dugo i tiho šapuću. Niko to ne vidi, niti ko opaža na drugoj strani iza ambara crne Pavlove oči, kako prosijecaju noćni mrak.

— Ne znam prosto, šta da radim! — govori slika iz avlije.

— Ostani! — veli slika sa ulice.

— Odmah si se rasrdio!

— Ne marim za male duše, ja ne ću ovdje da se s tobom cmakam! Ja hoću rad! Ili me voliš, ili ne voliš! Jedno ili drugo! Ne ću tanjir od dva lica. Ne volim ljude koji, što hoće, ne mogu, a što mogu, ne će. Ili — ili! ... Vidim sve ... Bolje se vrati, pa čitaj sentimentalne romane i ljubi oca u ruku ...

*

Noć je bila crna, kao malo koja njena druga. Nigdje se ništa ne miče, samo sovuljaga ćuče njenu strašnu pjesmu. Psi podviju rep, pa zavijaju, a umoran seljak prene iza sna, prekrsti se: »O tvoju glavu!« pa opet spava.

Na jedan stub od zvonare stajao je naslonjen Pavao Gjerić i kao soko gleda u pomrčinu.

U taj par iz školske avlije izidjoše jedna kola, pa gotovo trkom podjoše ulicom.

Pavao opali iz pištolja, a zapaljena se sukija ustavi pod školskom strehom, a u vrapčjem gnijezdu.

Kola podjoše još brže. Iz susjedne avlije ispade s malom puškom starac Matija Gjenadić, koji je, vele, još pod Milošem ratovao.

— U pomoć! — viknu Pavao, potrčavši njemu.

— Šta je?

— Pobježe učitelj!

— Bestraga mu glava! Šta dižeš viku? — reče bunovan Matija. Pavao mu pridje i šanu još nešto.

Matija opali i sam iz pištolja:

— U pomoć, braćo, povede se roblje!

Pop se probudi, pa, uplašen, potrča prvo u Marinu sobu:

— Ustaj, sine, nekakva buna!

Ali iz Marina kreveta niko se ne odazva.

Pop pridje krevetu i pipaše po njemu, da probudi Maru, ali krevet bješe prazan.

On istrča napolje. Već se bješe prikupilo nešto seljaka. Nekakav strah bješe obuzeo popa, da se jedva držaše na nogama.

Aksentije Smiljanić pozna ga u mraku:

— Pobježe! — reče on.

— Ko?

— Učitelj!

Pop dahnu dušom:

— Srećan mu put!

— Šta? — reče Aksentije. — A Mara?

— A?

— I ona s njim!

Pop se zanese, i à da padne nauznak, a seljaci ga prihvatiše.

U taj par Pavao izleti iz avlije s kolima i s konjima!

— Sjedajte! — viknu on. — Sad ćemo ga uhvatiti!

Dvojica-trojica metnuše popa u kola. Posjedaše još njih nekoliko oružanih, a Pavao šiba konje, da sve vrca krv.

Za njima pristadoše još nekoliko kola.

Narod se iskupio. Čudno da mladji ljudi, ma koliko da su voljeli Maru, smatraše cijelu stvar za izgubljenu, i, da nije starijih ljudi, ne bi možda ni u potjeru išli. Ali stariji bacaju puške, sjedaju na kola i trče izvan sela. Kmet se pomamio:

— Živog ili mrtvog! — dere se on. — Živog ili mrtvog; moja glava carevu plaća.

I u čas, kao nekim čudom, svi neodoljivo zaželješe uhvatiti učitelja i oteti mu Maru. Graja se digla, i silno kao orkan kreće se masa Zebićevim šorom. Nekoliko konjanika proletješe kao strijele. I ja se strpah u jedna kola. Izidjosmo iz sela, stizasmo ljude, stizasmo i stizahu nas kola, i cio taj urnebes kretaše se jednim pravcem.

Dodjosmo već u prvo selo.

Premetnusmo školu, jer se naš učitelj sa ovim pazio; premetnusmo mehanu; pitasmo uzbunjene seljake: ne vidje li tko šta? — niko nam ništa ne umjede kazati.

— Otišli su preko Jaruge! — viknu gomila, i sve naže, kao jato čvoraka, natrag.

— Ovuda! Ovuda ćemo ga presresti!

Zvrkte kola, i pucaju osovine, a odlijeću naplaci i konjske ploče.

Al' da se udari putem na Jarugu, morali smo se vratiti do blizu samog sela. Kad se opet primakosmo, čusmo ponovo puške u našem selu i vidjesmo, kako se crveni nebo.

— U selo! U selo! — ču se sa svih strana.

I sve grunu opet Zebićevim šorom. Kroz selo lete

ljudi i viču: »Vatra!«, »Vatra!«, »Izgorje škola!« »Izgorje crkva!« Pa opet puške, lupa i tandrk kotlova i čakalja; a kroz cijelu tu vrevu čuje se sitan glas crkvenog zvona.

Kad stigosmo pred školu, a ona gori uvelike. Crkva, hvala Bogu, još zdrava, čitava, samo što vjetar nanosi plamen na nju, i svaki čas čekamo, kad će planuti.

Pop, koji je do to doba van sebe ležao u kolima, skoči napolje kao momak od dvadeset godina. U očima mu nešto strašno, da te svega jeza podidje. Bilo nas je, koji smo mislili da je pomjerio pameću.

— Vodu! — dreknu on.

Rekao bih, hiljadu kotlova se sasuše u plamen. Ali on još jače buknu; suknu daleko iza zvonare, a varnice se hvataju za nebo. Šljeme bješe sve u plamenu. Pucaju rogovi i grede, već je i tavan dohvatilo; a u školi se svijetli kao u po dana. Ujedanput zagrmje popov glas:

— Ikona! Ikona!

Mi pogledasmo kroz prozor, a Sveti Sava gleda onim istim mračnim i ozbiljnim pogledom na nas sve.

Pop poletje na jedan prozor. Dvojica ga dohvatiše za miške, ali se on otrže i uskoči unutra.

U taj par cio jedan kraj šljemena pade pokraj prozora i dohvati kuću i sa te strane, te mu zaprijeći povratak. Dim se savi. Narod vrišti i sipa vodu, a sjekira tutnji. Mi više ne vidjesmo popa.

Tada Stanoje Isaković lupi sjekirom u vrata. Ona odletješe, i mi ugledasmo popa u plamenu. Drži ikonu i digao je više glave.

Nama živa srca popucaše. Prestavili se, pa zaboravili i da gasimo. A on stoji. Crven ga plamen obasjao, bijela brada prekrilila sva prsa, digao ikonu više glave, i kroz onaj tutanj i prasku čusmo njegov jasan glas, pjesmu i riječi: »...pervje bo prišel jesi, svetitelju Savo...«

Ninko ciknu kao guja, kad ugleda popa:

— Spasavajte kuma, ako ćemo svi izginuti!

Onda skoči na jednu vrbu do samog šljemena, pa

kao bjesomučan i ne znajući šta radi, stade lupati sjekirom po jednoj gredi na tavanu. Greda s praskom pade posred sobe izmedju dvije skamije, varnice posuktaše, a prolomljen tavan naže se u plamenu i hoće da dohvati patos.

— Dodajte mi dobar kotao, pun vode! — deraše se Ninko.

Dodaše mu.

On dohvati kotao objeručke. Oprije se nogama o vrbovu granu, a ledjima o drugu, pa ga zanjiha i baci na provaljeno mjesto. Vrba puče, a Ninko ljosnu na drugu stranu o zemlju, a kotao izruči svu vodu na provaljeno mjesto. Čvrknu voda, a dim se sklupča. U sobi se ništa više ne vidjaše od dima.

Opet kao da se čuje popov glas, ali je zagušen, i ne razbiraju se riječi.

Malo poslije razidje se dim, i mi ga ugledasmo, kako poskoči preko grede, koja se pušaše na patosu, pa podje vratima.

— Vodu na vrata! Obarajte grede! — čuje se dreka sa svih strana. Čitav oblak vode sasu se na zid, gdje su vrata.

Pop taman da skoči još preko praga, a Burmazović, koji je stajao sa strane, i ne videći popa, mače sjekirom po dovratku. Pop preko praga, a plamena greda više vrata tresnu i lupi popa po zatiljku. On pade ničice i prsima na zemlju, a ikonu diže više glave. Sasusmo čabar vode na njega i gredu i izvadismo ga ispod nje. U taj par cijela škola s užasnom praskom grunu o zemlju, i sve se načini kao veliko ognjište. Odnijesmo popa njegovoj kući. Iz usta i nosa loptila mu je krv, a noge visiše kao mrtve. Još je disao. Namazasmo mu uljem izgorjelo mjesto na ledjima, pokvasismo košulju octom, pa mu je navukosmo i položismo ga u krevet. On se nije razbirao. Kmet viknu skupljenom narodu:

— Dobar kočijaš po doktora, a dobar katana po vladiku!

Dvoja-troja kola u najvećem trku poletješe, a Vojin Arnautović zabode svome bijelcu ostruge u trbuh.

Onda se spusti grozna kiša. Iz grdne gomile žeravice, gdje je bila škola, sukne još čas po plamen, a varnice poletješe nebu, ali pljusak osvajaše. Pred zoru se još samo slabo pušaše, a vladika i doktor stigoše u selo.

Kad oni udjoše u sobu, na našu radost, razabra se pop.

Pogleda oko sebe:

— Gdje je ikona?

Mi mu pokazasmo.

— Metnite mi ovdje! — On pokaza rukom na prsi, i mi mu položismo ikonu.

Vladika pridje na prstima, a oči mu pune suza:

— Kako si, oče?

Pop se trže i obrte oči na onu stranu, gdje vladika stajaše:

— Šta te boli? — reče vladika.

Pop s mukom podvuče ruku pod ikonu i metne je na srce:

— Ovdje!

Doktor pridje, obrtaše ga, jadnika, i ovamo i onamo. Uze ga bosti čiodom po nogama i sve do pojasa, a sve pita:

— Boli li te? Osjećaš li štogod?

Pop slabo odgovara:

— Ne!

— Boli li te ma štogod? — reče doktor.

— Ovdje! — reče pop i metnu ruku opet na srce.

Doktor naredi da ga ostave na miru, da ga niko ne dira ni zanoveta, a vladici napolju reče:

— Ne može ništa biti. Pukla mu je kičma!

On ode, a vladika se vrati u sobu.

— Oče, — reče vladika, — želiš li štogod?

— Da se ispovjedim! — reče pop.

Vladika se zabezeknu:

— A kakav tebe grijeh mori!

Pop slabo mahnu rukom, kao da mu pridjemo. Vladika sjedne na stolicu do kreveta, a mi se iskupili unaokolo.

Slabim glasom poče pop:

— Oče vladiko, sjećaš li se, kad si me pitao, šta sam učio?

— Sjećam.

— Sjećaš li se, da mi ti reče, da je to dosta za dobra pastira?

— Sjećam!

— Čuj me, oče vladiko, i vi, braćo! Ja izgubih dušu, što nijesam učio škole. Sa toga izgubih i dijete, a odvede mi ga nekršten čovjek.

— Kako to, oče? — reče vladika.

— Tako, oče vladiko! Ja zatvoram oči, a divno vidim, da je drugi svijet nastao. Dodje učevan čovjek, s kojim ja nijesam smio ni govoriti. Vidim da mu ne valjaju poslovi što radi, ali gdje ja, prost čovjek, smijem udariti na nauku! Nemoj, oče vladiko, držati više prostih popova, kao ja što sam... što sam bio... — Ućuta i ishraknu se, pa jedva čujno nastavi:

— Ni vi, braćo, uzimati popa koji nije učevan. Školu odmah zidajte i djecu učite... Nastaje drugi svijet.

Onda se uhvati za srce, pa isprekidano dodade:

— A njoj... njoj oprostite!... Nije ona kriva... ja sam.

U taj par ču se napolju vrisak, i vrata se naglo otvoriše.

Na pragu se pokaza Mara, blijeda kao smrt, ubijena kišom i vremenom, sva mokra, a raspletene joj kose pale niz pleća.

Mi se sklonismo, a kao da nas puška posred srca udari. Ona korači jedanput, pa pade na koljena. Saže glavu, pokri oči rukama, a crna joj kosa rasu se po zemlji.

Pop se uzdrhta, a suze mu udariše. On mrdnu jednim prstom. Mi je prihvatismo i privedosmo krevetu.

— Još bliže! — šanu pop.

Ona na koljenima pridje još bliže, ali ne dizaše glave, ni ruku s očiju.

Pop joj metne ruku na glavu i nešto šaputaše. Poslije joj poturi ruku pod usta. Ona je dohvati objeručke i obli suzama. Osmijeh zaigra na popovu licu. On je dohvati rukom za bradu i izdiže joj lice prema sebi, pa ga gleda:

— Služi ovome! — reče pop, a očima pokaza na Svetoga Savu, koji mu je ležao na prsima.

Opet željno gleda njeno bolno lice. Smiješi se i čisto ne može sit da je se nagleda:

— Sad mi je sasvim dobro! Sad me ništa više ne boli!

To bješe njegova pošljednja riječ!

*

Prošlo je od toga doba dosad šest godina. Ja sam lutao po svijetu, dok me naš rat ne pozva kući. Pri svršetku dobijem zapovijed, da idem u B. Morao sam proći kroz moje selo. Na pošljednjoj stanici dobijem novog komordžiju, nekog Iliju Teovilovića, moga seljaka.

Kažem mu se.

Mnogo smo štošta govorili. Već se primicasmo selu. Onda ja zakopčam bluzu, nabijem šajkaču na oči, zažmurim i odvažno ga upitam:

— Šta je, bogati... — htjedoh reći: s Marom, ali me sam jezik povede, te rekoh: — šta je, bogati, s Pavlom Gjerićem?

— E, seljače i gospodine, njega je onu noć, kad škola izgorje, nestalo. Nijesmo dugo znali, dok ne dodje Marko trubljač iz vojske i reče, da je Pavao otišao u Biograd i stupio u vojsku. Kad jučer idosmo u varoš po trebovanje, a naš komisar donese novine, pa nam pročita: »Poginuli pri osvajanju šanca na Gorici 29. dekembra 1877. taj i taj, taj i taj, taj i taj«, pa onda reče i: »Pavao Gjerić, poručnik!«

»— Odakle je? — viknusmo mi svi.

»On pročita naše selo.

»— Bog da mu dušu prosti!«

— A... onaj... vaš učitelj? Čuste li što za njega?

— E, kad se onaj božji angjeo odreče njega i vrati pokajan popu, učitelj, vele, ode u Biograd i oženi se nekakvom što pravi šešire. Ostoja bogoslovac priča, da se sada rastavlja sa tom ženom, jer ga ona tuži da je bije i zlostavlja. Ne će on, seljače, nikad sreće imati!

Udjosmo već u selo. Uspomene navališe i pritiskoše mi grudi.

— Lakše, Ilija, lakše, još lakše! Zategni uzde.

Hodom prodjosmo pored nove, velike, zidane škole. Baš zvonjaše na večernju. Kroz prozor ugledah djačiće; ustali na noge, pa čitaju molitvu. Pred njima stoji jedna ženska. Uprla pogled u Svetoga Savu, onoga istog, koji je i u staroj školi stajao.

Poznao sam je.

U dobri čas hajduci.

Jahao sam sâm s pandurom.

Bio je jedan od onih letnjih dana, kad si gotov da tražiš, pa da se svadjaš s onim, što je zimus govorio, kako mu je uvek milije i najtoplije leto, nego i najblaža zima. Peče zvezda — mozak da provri! Sa žita treperi nešto providno i diže se u zrak. Drva opustila lišće i izgledaju kao bolesnik u vrućici, kad ište čašu vode. Stoka izdiše na livadi pod kakvom osamljenom jabukom. Tice nigde jedne za leka. Upravo mi izgleda cela priroda klonula, obeznanila se, isplazila jezik, pa dakće.

U glavi, u mozgu nekaka pustoš — Sahara! Krivo ti je i teško i što moraš da dišeš. Mislio sam da ne ću živ stići u selo.

A kad već jedanput dodjoh, onda sam — kao ono gurman što ne će odmah da zahita lažicom, nego najpre natenahni soli i biberi — i ja dražio svoju glad za odmorom. Hteo sam da mi se ni mišlju na posao ne prekida, te pohitah da svršim što sam imao, sve misleći kako ću se posle spokojno u hladu odmoriti i prospavati noć.

Ko nije nikad ceo dan lipsavao od žege, pa noćio u selu, taj ne zna, šta je uživanje.

A ja i ne sanjah da mi je sudjeno da celu noć ne ću trenuti.

Da vidite!

Mehana je bila trošna, opala, gadna, niska, prljava kuća, u kojoj ima jedna »soba za gospodu«, »izmolovana« tako, da te s neobičnom upornošću opominje na mrtvački kovčeg; a udara na ribu i rakiju.

Možete misliti s kakvom sam radošću primio Ugričićevu ponudu: da noćim kod njega.

On me primi bogzna kako. Toga istog dana baš mu se je sinovac vratio iz vojske — odslužio! Velika kuća, ljudi bogati, veseli; baš me lepo počastiše. A od svega mi je najsladje palo gledajući Ugričinu sinovicu. Zdrava, sveža, jedra lepota, sve brekće životom. Krepko staje na zemlju, kad hodi, ali na stupaj njene noge ne zatrese se patos ni polica, već joj samo igra meso i grudi. Lako se povija levo i desno, a na ledjima, po tankom i zategnutom jelečetu, prave se tamo-amo tanke duguljaste bore, kao ono po mleku, kad se hvata kajmak.

Večerali smo pod orahom. Ona nas je služila celu večer, ama baš jedne da je progovorila.

Posle me uvedoše u kuću, koja ima u sredi jedan odeljak, gdje gori vatra, a s obe strane po jednu sobicu. Sobica s desne strane bila je odredjena za me. U njoj jedan krevet od dasaka. Po njemu taze seno, po senu šarenica i dva jastuka. Do kreveta jedan prost stolčić, a pokraj prozorčića jedna klupa. Na zidu jedna turska sablja o sasvim otrcanim gajtanima i dva pištolja na kremen. To ti je sve!

Ne mogu nikako da se naviknem na taj lud običaj, da mi ovakva čista, krasna cura izuva kaljave i glomazne čizme. Nisam joj ni dao, nego zovnem pandura.

Ona stoji, pa gleda u moje čizme, a ja u nju.

E, brate, da mi je da ne ode odmah! Da hoće malko da sedne — znam, da ne će! Hajd' da počnem kakav razgovor! Šta ću?

— Večera l' ti, Stano? — čuo sam, da je zovu Stanija.

— Nisam.
— A što?
— Tako.
— A je l' ti uvek tako docne večeraš?
— Jä!
— A što?
— Zbog posla.

Hm! Šta ću sad?
— Ti, valjda, najpre starijim daš da jedu?
— Jä!
— Pa ti posle!
— Jä!
— A, vi'š, u nas u varoši i ženska čeljad jedu s nama zajedno.
Ona šakom zaklopi usta i polovicu nosa. Okrete malko glavu na stranu, usta joj se razvukoše, pa sleže ramenima.
— Bolje je u nas, a?
Ona ne spuštaše ruke i opet sleže ramenima.
— Udaj se ti, živ mi, u varoš!
Ona spusti ruke i uhvati za kraj od košulje, pa mahaše, kao da stresa nešto. Glavu sasvim okrete od mene i kroz smeh, a kao da zidu govori, reče:
— Hoćeš da pereš noge?
— Ne ću, kake noge? Idi, ti, večeraj; dosta si se danas namučila.
— Pa zbogom, — reče ona polako, i ne obrćući glave meni, i izidje, opet onako krećući plećima.
Kažem i panduru, da ide spavati. Obesim revolver o stubac od kreveta. Skinem se, otvorim kapak od prozora, zapalim cigaru, ugasim sveću i prućim se, umoran, na krevet.
Tako mi je nekako slatko bilo!
Kroz prozor mi pirka vetrić i oživljava me. Poda mnom miriše seno nekakvom idilskom vonjom. Spolja čujem, kako konj gricka seno iz kola i kako pokadšto frkne, i zatresu mu se nozdrve. I vrata od vajata sve redje lupaju. Popac cvrči — sve drugo spava!
A ja ne mogu da zaspim!
Nisu me morile nikake teške misli, i bilo mi je prijatno misliti, mada noć bivaše sve dublja i dublja. Po pameti mi se čas po prepleće Stanija. Tako mi je milo bilo zamišljati njenu sliku. Ne beše u njoj ništa romantično, baš ni najmanje. Ali me čisto zapljuskuje ono zdravlje, ona snaga, život!

Malo po malo slike sve šarenije i nejasnije. Več vidim kočijaša Trifuna, uzjahao na gjeram, pa isteže jednu kravlju kožu. Za vratom me nešto milo galiče; okrenem se i vidim Staniju, smeje se, a u ruci drži klas žita. U taj par točak od kola upravo meni preko stopala! Ja se trgnem, lupim glavom o krevet, i san mi se ponovo razbi.
Mrzi me da palim sveću, a mislim da je skoro po noći.
Čuh, kako se otvoriše vrata od kuće i posle neki šapat. Kroz pukotinu mojih vrata vidjaše se, da u kuhinji još gori vatra.
Malo po malo šapat postajaše sve jasniji. Prvo što razgovetno čuh beše:
— Ta on zacelo spava!
To je bio muški glas. Odmah za njim čujem ženski:
— Jamačno!
Tako mi Boga, ona, Stanija!
E, pomislim se, hoću i ja da ustanem, pa da idem da sedim s njima. Spavati se ne može,-te ne može.
I ozbilja se digoh. Ogrnem kaput, kojim sam se bio pokrio, i podjem k vratima. Taman da dohvatim za skakavicu, a na pamet mi pade da mogu, može biti, štogod smetati ljudima. — Da vidim, ko je! Provirim kroz pukotinu na vratima. — Ozbilja, ona sedi s bratom!
— E, vi'š, sešo, tako sam ti se ja napatio, a i sveta video. E, sad sam i to skinuo s vrata — odslužio sam i u vojsci. Pa sad... onaj... da tebe... onaj... u ime Boga udam, pa i sam da se ženim... Ja...
Ona ćuti.
— A znaš šta? Ja, vi'š, ja znam sve!... Ja... ja bih voleo da si sama kazala, nego da čujem od sveta. A, posle, vi'š... ti znaš... ja njega mrzim, i... i... onaj... to!
Ona ćuti.
— Ja, vi'š, ja njega znam dobro! Ali neka on to izbije iz glave... to, što on misli. Ne dam ja tebe gorem od sebe. Naći ću ja tebi momka... još kakvog!
Ona ustade s panja i prodje pokraj vatre. Ne mo-

gah je više videti. I on mi okrete ledja. Iskašljuje se sve i, rastežući i birajući reči, nastavlja:

— Ja sam njemu i poručivao... Onaj... Timo! Nemoj de ti čepati oko moje kuće i... moje sestre! Jer ja... znaš... ja... ovaj... ne znam za šalu!.. Jäkako.

Onda čisto ljutito i odsečno, a glasnije nego dosad, nastavi:

— Šta je on i ko je on? — Švabo!... On je, brate moj, došao iz Švapske... znam ja to sve!... Pre je imao nekakih hartija namolovanih, sve ovolišne, kao dlan, pa nosi u varoš Čifutima, te mu oni daju novaca za te hartije; al' sad nema ni toga!... Go ko pištolj!... Samo ono malo imanjca!... pi!... Ko zna, otkud mu i za njega novci!... Jä!... Jä!... Ponda, kake su one hartije!... Znam ja, more, sve!... Jäkako!... došlo je pre pismo od švapskoga cara našem kapetanu da, vele, uhvate Timu. Jest, al moj Tima sve one hartije Čifutima, a Čifuti njemu dukate, a on dukate kapetanu; a kapetan kaže: »Idi, ti, živ mi, kući, pa se pošteno vladaj! Ti si srpski podanik, a Madžar je što i Turčin — on ne veruje u Boga i Bogorodicu!«... Jäkako... A šta je to što njemu kapetan kaže? Pondak, kadgod dodje u selo, a on pljeska Timu po ramenu, pa kaže: »Kako si, junače?«... Baš je junak!... On se tuče samo s kojekakvim zgebama, a ne sme da udari na ovakog gjidu!... Aja!... Ja, pre vojske, kad sam se ono opio, a ja psujem njemu mater švapsku a on ne sme ništa, baš ništa!... Kaže: »A zašto, bolan?« A ja kažem: »Zato, bre!« A on kaže: »Neka, neka, Živko!« A ja kažem: »Hodi, bre, ako smeš! Lako je tući one prdavce, nego hodi ovamo!« A on kaže: »Ne ću, Živko, ne ću!« A ja kažem: »Ne smeš, sinko krvavi, hodi, da ti padnem s kolena«... Jä... jä!... A kad mu Radojica Miličin kazao, da je Švabo, hteo je da ga ubije, pa posle, kažu, počeo da plače, kad je učitelj uzeo nešto tamo govoriti, kako on nije Švabo, nego baš pravi pravcati Srbin, i počeo psovati naše seljake što ga zovu Švabom... kô sanćim!... A što nosi one obojke, pa ne ume ni kajiše da ukrsti kao mi, nego ide kao bogalj?... Jä... I mati mu je Švabica, ako nosi kongju... ništa to!... Znam ja... I Svetog Mratu najviše Švabe slave... a i on!... Jäkako!! Sve se to zna... Pondak, on kosom žanje žito!... A jes'!... Znam ja, da si ti na mobi kod Stojevićevih bila sve uz njega, i to sve selo zna!... Ja tebi kažem... ovaj... ne ću ni da ga pogledaš!... Ja ću mu opet sutra opsovati mater švapsku, da vidim ja!... Ne sme on ni...

Nešto silno grunu o vrata, i ona odskočiše.

Preko praga udjoše tri čoveka. Jednog sam samo mogao videti: lep, mlad, s tokama na prsima, pušćul ga bije po obrazu, za pojasom oružje, u ruci pištolj.

— Dobro nam veče! reče osorno ovaj čovek.

Devojka vrisnu, a Živko ciknu:

— Zlo će ti biti, ako Bog da! — I ja samo videh, kako jedan ugarak stade mlatati po vazduhu.

Ne mogah ništa dalje videti, jer ona tri čoveka zatvoriše za sobom vrata, udjoše bliže i prodjoše pored pukotine, kroz koju sam vidio. Samo čuh neku lupu, stenjanje, rvanje, zadavljen glas Stanijin i jedno glasno: »Hajduci!«

Sav sam se bio prestravio. Brzo dokopam revolver i poletim vratima. U taj par čuh s prozora jedno »pst!« Okrenem se.

— Gospodaru, dad' brže tu pušku Živkovu s čiviluka! Ta ne boj se: ja sam, Tima Trifunov, ne boj se! Dad' samo brže, evo hajduka! Brže, brže!

Opasnost je bila trenutna. Ja sam brzo promozgao i zaključio, da je ovaj čovek o n a j Tima, »Švabo«, Stanin dilber! Nisam se bojao dodati mu pištolja. Ta hajduk ne će zar od mene tražiti pištolja!

Sad je bio red na mene. Izvadim šipku iz revolvera, a sav ceptim kao prut! Prviput u veku ja osetih, zašto ja vucaram uvek uza se to oružje, i, verujte, gore sam se uplašio od svoga revolvera, nego od hajduka. Ta kako ja mogu ubiti čoveka? Naopako!... Voleo bih da...

— Predajte se, bre! grmnu jedan nov glas sa spoljnih vrata.

Kao da me sunce ogreja! Otvorim i ja moja vrata, stanem na prag, upravim revolver u tavan i stanem se derati:

— Predajte se, predajte se!

Na vratima ugledam čoveka s uprtim pištoljem na gomilu, koja se sastojala od tri hajduka, od kojih jedan držaše Staniju za usta, a druga dvojica stegli Živana za gušu, da je sav pomodreo.

Hajduci odmah pustiše njih dvoje. Jedan opali iz pištolja na »izbavioca« na vratima, a drugi preseče jataganom verige. Kotao, koji je o njima visio, pade, preturi se i pogasi vatru. Pukoše još dve puške.

Sad je mrak!

Ja stanem pucati u tavan, samo da se kuražim, a, naravno, dobro se čuvajući da koga ne pogodim.

Unutra nasta komešanje.

Ujedanput jedan čovek — ne vidim, ko — ugura, upravo ubaci drugog jednog čoveka u sobu, gde sam ja spavao, i namače rezu. Jednog, opet, videh, da umače na vrata, pa onda opet bi jedan ubačen, i reza nametnuta. Opet rvanje. Bila su očevidno samo njih dvojica.

— A ja ću tebe već naučiti, kako se hajdukuje!

Vatra opet malko svetlucnu.

— Ne mene, Timo! — viknu Živko, pa se ispruži na zemlju, jer mu za vratom puče pesnica.

U taj par ču se razgovor i vika i napolju. U kuću udje stari Ugrica sa sekirom, a mladji ukućani šta je koje dokopalo. Jedno od njih nošaše i sveću.

Svi preplašeni; kako koje ulazi, zvera tamo amo i pita: šta je? šta je? ko je? gde je? itd.

Dotrčaše i susedi, načini se vreva i galama. Puna kuća i dvor ljudi. Sve u jedan mah pita.

A nasred kuhinje, ili bolje da reknem predsoblja, stoji mlad, zdrav, snažan čovek, u šajkači, s fermenom, kao što se nosi u ovom kraju. Na nogama široke gaće i obojci.

Dakle, to je Tima!

Oko njega vri gomila. On ćuti. Zbunio se.

Živko, sav krvav, češe se iza vrata i bez volje odgovara pitačima; Stanija stoji u uglu, bleda kao krpa, i čisto ne može da dodje k sebi.

Eto ti kmeta s nekim krndeljem za pojasom, i ćate s dvocevkom, i učitelja s nogom od stolice.

— Šta je, šta je to? Kako zlo?

Živko se češe po ledjima:

— Eto, šta je!... Otkud nesrećni Nikodije čak u naše selo, pa na našu kuću? I da ne bi ovoga ovde — on stidljivo pokaza na Timu, — ja platih glavom, i Bog zna, šta bi još bilo!

— Pa gde su? Ovamo-te, ljudi! Oružje! U poteru! Brže! Drži! — dere se kmet.

— Pobegli su! — rekoše svi.

— Jes' djavolsku mater! — reče Tima. — Pobegao je jedan, a oni su drugi uhvaćeni.

On pokaza rukom na vrata od moje sobe.

— E, moj brajko, oni su pobegli kroz prozor, — rekoh ja.

— Jes', djavolsku mater! Eno vašeg pandura pod prozorom!

Svi se začudismo.

— Potecite po oružje! Opkolite kuću! Pazi svaki na se, oni će se braniti! — zapovedaše kmet.

— Dad' ti samo tu sekiru! — reče Tima. — Eto njihovih pištolja tu po zemlji.

Odista, tri-četiri pištolja ležahu na podu. On diže sekiru u desnu ruku, pa opankom lupi o vrata, koja odskočiše. U taj par planu iz sobe puška; zrno skide Timi šajkaču i zuknu put tavana.

Svi smo bili zaboravili da je na zidu u sobi visio onaj drugi pištolj Živkov, koji je hajducima dobro došao!

— Napred sad, braćo! — vikaše kmet. — Napred, bre, ćato, ti imaš pušku!

Hajduci se još htedoše odupreti, pored ćatine dvocevke, al' kad Tima zamlata sekirom, oni pobacaše jatagane i predaše se.

U zidu su već bili noževima iskopali rupu, i da smo još malo čekali, utekli bi nam!

Vezasmo ih. To beše poznati harambaša Nikodije i još jedan njegov drug.

— Pa dad' sad i onog trećeg! Andrija! Dad' toga ovamo! — viknu Tima.

— Kog trećeg?

— Ta onog, što je čuvao stražu, — reče Tima. — Vezao sam ga za šljivu pod prozorom, a gospodarev ga pandur čuva... Vaš Andrija! — reče, okrenuv se meni.

— Alal ti vera, Timo! Be jesi ti neki Kraljević Marko!

Za sve to vreme Živko stoji, zamišljen, i ne gleda ni u koga. Onda pogleda Timu, pa opet spusti oči i pridje mu naokriške. Timi okrete lice, ali očiju ne diže:

— Timo, brate... nemoj da se ljutiš. Hvala ti kô jednom bratu! Ovaj... znaš... šta?...

Oči mu se navodniše:

— Ovaj... ako ćeš da se pobratimo... i ovaj... da se poljubimo!

Tima ništa ne odgovori, samo obrisa rukavom od košulje usta, i oba se cmoknuše.

Sad svi navališe da hvale Timu i da mu se čude, a Živko razduvava žeravicu, da puhorkom zaspe Timi ranicu na glavi.

— E, sad da častiš, Timo, — reče ćata. — Sad ćeš dobiti onih dvesta dukata, što si uhvatio Nikodija.

Timu nešto štrecnu, kad ču to. Brzo pogleda na Staniju, onda pocrveni do ušiju i tako se zbuni, da podje pravce na vrata da beži.

— Stani! Kuda ćeš! — viknu Živko, koji je dotle razduvavao žeravicu i ne ču ćatinih reči. — Zar ti misliš da odeš iz moje kuće?

Već sviće. Hajduke privezaše još bolje, pa ih odvedoše u buvaru. Rakija se nemilice lije, a Živko i Tima ugrejali se, pa se neprestano grle.

— Znao sam ja, more, tebe... jäkako!... Ne znaš ti!... Al' si jaki, pos' ti tvoj, kô jedna zemlja!

A Stanija?

Kao dete kad se isplače za igračkom, pa je onda dobije. Obrazi se zajaprili, vlažni kao breskva, kad na nju padne rosa, oči se svetle, pa se čisto oblizuju.

*

O Velikoj Gospodji video sam na vašaru Timu sa Živkom i Staniju s majkom. U Stanije bješe kongja na glavi. Čuh, kako Tima reče Živkovoj majci » neno»!

Nadjem i sreskog kapetana. Setim se i upitam ga:

— Ama je l', bogati: ko je ovaj Tima i kakav je to čovek?

— Mirna jedna i poštena duša, — odgovori kapetan. — On je iz preka rodom, pa je tamo služio u vojsci, dok mu neki madžarski oficir ne opsova sveca rackog. Tima oficira kundakom u prsi, pa bež' u Srbiju!

Hoće sumrak, a kolo se sve srdačnije razigrava. U Time tozluke i kajiši na opancima, prepleteni kao i u Živka. Zapleće nogama i cupka.

Svet se vrzma, gura i dere. Digla se prašina da te udavi. Cvari se pečenje, prašte puške, lome se čaše, gudi prdaljka na gajdama, mirišu liciderski kolači, a nakićen Živko pod čatrom hvali svoga zeta:

— Ovaj će gjido za golu sablju uhvatiti!... Jäkako!... Nije se rodio onaj, koji će se s njim u koštac uhvatiti. Nema tu... nego... pravi Srbenda!... Jäkako!

NA BUNARU.

Kako vetar popuhuje, tako se s brazda, kao neke bele aveti, kreću golemi pramenovi magle; nose se stranom na koju vetar duše, pa posle se u sitnim beličastim kristalićima kao oboci vešaju tebi o bradu i brkove i konju o dlaku. — To je ono, što ja kažem: ako nisu muhe, a ono je inje! Noge se mrznu, a oči suze. Već ni rakija ne može da zgreje srca, i ti se nestrpljivo osvrćeš, ne ćeš li gdje ugledati kuću i domaćina koji voli gosta.

Ja, bogami, znam, kuda ću. — Ja idem kod Matije Gjenadića. Ono mu je kuća, što pred njom o šljivi ubogovetno visi čutura s prepečenicom! Ko god prodje nek srkne! — tako voli Matija. A kad mu dodješ u kuću, na rukama će da te nose...

More, čisto me mrzi da pričam, to treba videti. Kakva je to kuća, starinska zadruga — čitava vojska! Dodji samo uveče, a da ti se nadaju, pa će te presresti jedna snaha na samom putu s lučem u ruci. Druga stoji u šljiviku, treća je pred stajom, četvrta odbija pse, peta u kuhinji, šesta u sobi kuda te vode — čitavi svatovi! I sve je u njih veselo, sve skromno, sve zadovoljno. A ne dao Bog da se pobiješ s kime iz njihove kuće, jer od njih ima šestorica u samoj vojsci, a jedan je baš pravi vojnik, stajaćak, pod zastavom u Beogradu.

Niti njima treba moba — šta će im moba kod tolikih ruku? Lepo kod njih oru tri pluga bez prestanka; a kad trgovci podju kučiti svinje, dobro zabrekne ćemer u Matije.

Ovog njihova Arsena znam još kad je bio kevilj. Izvadi dvojnice iza pojasa, pa sve ćurliče pokraj Burmazovićeve kuće. A u Burmaza je kći — kći i po! Da projašeš, što kažu, pored nje, pa da ona prevali onim pustim očima, očas ti mrkne svest, i jedva se držiš na konju.

Ama se Arsen naviknu na njene oči i ne plaši ih se. Zaturio nogu na vrljiku, laktom se odupr'o o drugu, a na šaku naslonio obraz, pa govori s njome:

— Stid me baš da pomenem bábi, a djedi ne bih smeo ama baš nikako! Baš da znam, da te nikad ni uzeti ne ću!

Anoka se ne zastide, kô što bi trebalo. Lukavo pogleda ispod oka, navi se malo nastranu i, prikrivajući ljutinu, reče:

— Pa dobro, i nemoj! Ja ću se udati za Vilipa Maričića!

— Koji? Zar ti misliš da ću ja tebe dati ikome drugome! Be ni kost s koskom mu ostala ne bi, ko bi te samo prstom prihvatio!

Anoka razmaženo tresne nogom o zemlju, ispupči prsi, začkilji i zavrati glavu:

— E? A ti bi, valjda, hteo da ja sede pletem? Vi'š, molim te!

Ali Arsen to više ne čuje. On se udavi pod njenim vratom, pa je dohvatio za ruku i privlači vrljikama i sebi. Ona se popriličuo zateže, ali prilazi bliže i bliže; i poduzima je tajanstvena vatra, kad joj se muška ruka savi oko pâsa.

Dobra devojka, da je Burmazović nije strašno razmazio. Al' šta je znao raditi? O koleri mu pogibe tolika čeljadija, da je posle Anoku držao kao malo vode na dlanu. Ne valja to maziti dete i popuštati mu, pa da jedno u svetu. Ama nikako!

To veče dodje Arsen sasvim zamišljen kući. Što mu nije običaj — prvo svrati u kačaru, pa mosurom dobro poteže iz jedne dvojke; a nije on inače nikad pio. Sede posle na panj i osta sam u mraku, pa gleda život u dvoru. Na otvorena kuhinjska vrata bukti vatra cr-

venim plameniom i liže gvozdenjak i verige, na kojima on visi. Arsena samog poče podilaziti nekaka vatra; i bi mu vrućina, i on se čudjaše kako je to: da ga čak iz kuhinje zagreva onaj plamen. A kraj vatre po dvoru čas po čas prolaze crne ljudske slike i psi. Iz ara dopire topot od konja, pred kačarom se isprežu volovi, s kojima se ovaj čas vratio Nenad iz varoši. Poneka se kokoš otisne s duda i, lepršajući se, ponovo se gnezdi medju svoje druge. Po koja reč jasno zazvoni kroz večernju tišinu. Jedan se miš usudio već da otpočne grickanje baš ispod panja, na kome je Arsen sedeo.

Njemu se poče vrteti po glavi. S početka ču, kako mu srce bije ispod leve sise, i od toga kao da se nešto uplaši. Pa onda se ujedanput stade smijati, bezrazložno, suludo — ni to ne zna, zašto! Samo što mu se i kroz smeh i kroz plač u nejasnoj slici pokazuje Anoka, i tako ga čudno čupa za srce, da mu se čini sad će umreti. On se nasloni na bure, iz koga je malo čas pio, i poče umirati, ali tako slatko, da mu se čini kao da ga grli Anoka, i kao da ga nosi besan kulaš Ostojićev. Tako je svakom ko se prvi put opije.

Malo je on tu spavao, a Velinka upade s lučem u ruci, da traži nešto u kačari. Trže se, kad ugleda Arsena na panju, kraj bureta, s mosurom u ruci. Plašljivo pridje k njemu i dotaknu mu se ramena:

— Zlatane!

Arsen otvori zakrvavljene oči.

— Ti si pijan, veselniče!

Arsenu kao da se objasni njegovo stanje. On čisto radosno reče:

— Pijan!

— A što to, dobrosrećniče?

— E, ja hoću da ubijem Vilipa Maričića!

On mahnu mosurom više glave, lupi njime o zemlju, slomi ga i uze se smejati.

I Velinci se dade na smeh:

— A što, Zlatane? Šta ti je učinio Vilip?

— E, a on hoće da uzme Anoku!

— Pa? Neka uzme!

— E, ali ja ne dam!

On poskoči malo napred i htede se dići, ali ledjima beše sasvim prijatno susedstvo od bureta, i ona se uporno vratiše u svoj prvašnji položaj uz bure.

Velinka se zavrati od smeha:

— A što, Zlatane? Hoćeš li da je uzmeš?

— Ja šta radi!

Al' kad to reče, on se zbuni, obrte se kaci, stade plakati i kroz plač govoriti:

— E, a kako se je bata oženio? Hoću i ja... jes'!

On htede da udari u potvrdu sebe po kolenu, ali pesnica, bez njegova pitanja i odobrenja, lupi o panj. Za kaznu, on je turi u zube i ujede je.

Velinka se sve sladje smejaše:

— Kuku mene, siroto dete! Pa uzet ćeš je ti, Zlatane, ne boj se! Ja ću večeras govoriti bábi, a bábo će bäbi, a bäba će već s djedom narediti stvar kako treba. Hajd', da te odvedem u vajat, da te, bolan, djedo ne vidi takoga! Hodi da spavaš! Ne boj se — isprosit ćemo mi tebi devojku... baš ako ćeš i Anoku!

— Hoću ja, bogami!

I snaha iznad kuće provede pijana devera po mraku do vajata. Pokri ga ponjavom i ode u kuhinju, da priča jetrvama šta se zbilo.

Ali se nijedna ne obeseli tome glasu. Smejaše se, istina, ali im smeh ne ide od srca.

— Nije ona za našu kuću!

— Jedna namiguša!

— More to, ali, maznica, da te Bog sačuva!

— Sve bi nas zavadila!

*

* *

Matija je Gjenadić čovek sasvim star. Na čelu mu se vidi belega od rane, koju je dobio u Hajduk-Veljkovu šancu. Osem njegove čeljadije i celo ga selo zove djedom. Žena mu je davno u zbegu umrla. Od starijeg brata ostala mu je snaha, koja s njime sada deli starešin-

stvo — Radojka joj ime. Ona za sofrom sedi desno od djede, i u kući se ništa važnije ne dešava, dok ona ne da svoj glas, ili bar dok je djedo ne zapita. Ona potpuno razume svoj položaj i ne zloupotrebljava ga. N. pr., djed zapita:

— Šta veliš, snaho, za Maričićev zabran? Da uzmemo?

— Kako ti narediš, brâto, ti si muška glava!

Ona ljubi djedu u ruku, a sve drugo, što inače nije običaj u našem selu, i žensko i muško ljubi nju u ruku.

Posle Matije i Radojke još je član kućevnog saveta najstariji sin djedin, Blagoje, otac Arsenov. Osem njih troga niko se ni za šta u kući ne pita, nego sve lepo sluša i pokorava se. Ako je Matija odneo porez, Radojka otišla crkvi, a Blagoje da polaže stoci — u kući je kao u školi odakle je izišao učitelj. Sve je složno, veselo i ljupko, i svako gleda tom prilikom da se dobro išali i ismeje. Kako se, pak, koje od njih troje pojavi na vrata, odmah nastaje red, ozbiljnost i poslušnost. Njih troje se pogdešto hotimično sklone, da se deca provesele, i ljudi serbez napuše duhana.

Djeda je bio... bio... kako ću vam kazati? Znate: star čovek — gotovo dete! Prsne nekih puta za najmanju sitnicu, grdi, psuje, praska, pa, bogme, hoće i da udari. A nekad, opet, mekan kao pamuk, traži samo da miluje decu, daje im po deset para i ni za šta se rasplače.

N. pr., kaže:

— Eto, ja ostah kao suho drvo u planini! — Pa udri ridaj.

Mladost — ludost, starost — slabost!

Sutradan po pijanstvu Arsenovu, dodje Blagoje Radojci, sasvim ozbiljna lica:

— Strina! Ovaj naš Arsen, prosti me, zamilovao onu Burmazovićevu vižlju!

— Arsen?... To onaj što smo ga letos zamomčili?

— Taj!

— Veliš, onu Burmazovićevu vižlju?

— Jä?

— Anoku?

— Nju!

— Nije ona za našu kuću!

— Nije, i ja velim! Ali on, prosti me, zaneo se baš zorli. Priča mi Velinka, da je sinoć nešto ružno učinio.

— A šta?

— Nemoj ti, molim te, pričati djedi!

— Ne daj Bože!

— Ama Velinka veli: opio se, pa psovao i pretio da hoće da ubije Vilipa Maričića; jer on, znaš... obilazi tamo.

— Njutode!

Baba se zamisli. Najzad progovori:

— Ja ću već pomenuti djedi; da vidim šta će on reći!

— Nemoj ti, molim te, pomišljati što za ono?

— Bog s tobom!

Kad Radojka posle sve ispriča djedi, on se zamisli. Najposle mrdnu obrvama:

— Znaš, snaho, sve je tako! Ama ja sam slušao od starih ljudi, da ne valja deci kvariti taka posla. U nas je, hvala Bogu, velika kuća. Ne verujem, te nas ne će biti osamdeset duša.

— Ima, bogami, i više!

— Ima, hvala Bogu! Pa da ako se ona jedina povede za drugom decom!

— Daj, Bože!

*

* *

Na nekoliko dana posle toga, kazala je Anoka jednoj svojoj drugarici: »Znala sam ja, da sve mora biti po mojoj volji! Nema, more, ovakve devojke ni do devetog sela!« Onda izvadi iz nedara kuticu s ogledalcetom i stade kovrčiti zolufe.

Nesreća je to što ona, i kad udje u kuću Gjenadićevu, osta maznica, kao što je i u oca bila.

Ona zna sve najbolje!

Uvek mora biti na njenu!

Ne će da radi što joj se kaže. Kaže: »Nisam ja to ni u oca radila!« »Što da ja mesim hleb za carevu vojsku? Meni i mom Arsi dosta jedan!«

Ženskadija ne sme nijedno ništa da proslovi. Muževima se gdešto i potuže, ali Radojci i djedi ko sme što pomenuti?

Dugo su trpele i krile svoju nevolju. Radile su sve za nju i po njenoj volji. U njenu držanju bilo je nečega zapovedničkoga, tiranskoga, kao da si je morao poslušati. Možda je to bila i njezina lepota, što je tako silno vlastovala nad ženama. Njene jetrve ogovarale su je između sebe, a zaklanjale i branile pred starijima i tuđincima. I Bog zna, do koje bi mere one izdržale bez roptanja, da Anoka, i ne sastavivši punih šest meseci u njihovoj kući, ne uze sve više i više besneti. Ružno je čak i pričati o nekim stvarima; n. pr., šta je kazala, kad su je zvali, da sadi kupus, ili kad je koja zamoli, da joj pričuva dete. Poče naposletku tražiti da se drukčije i bolje i odeva. Arsen, siromah, kaže joj: da djeda i Radojka kupuju svu robu, i da on ne sme ni pomenuti djedi da njojzi samo kupi nov srmali-jelek; ali ona odgovori, da za djedu nije ni pošla i da će ona ići svome ocu i iskati da joj on kupi, jer joj je muž dronja i ne sme joj uzeti ni šivatke, dok ne pita onoga starkelju. Arsen se našao na muci. Da mu je samo da ga ne pògleđâ onim očima, a on bi njoj sudio. I ponegda turi ruku pod pojas, zaglaba čibučić, a batinu uzme preko srede; ali čim ona pogleda i digne nos, a on se uparadi, kao da stoji pred vladikom.

Tako ona sve više i više besni i baš hotimično ide uz nos. Pusti pse u kuhinju, pa povade sve meso iz lonca. Ne pazi, kad zavrće slavinu na buretu. Hleb joj pregori, da se cela peć mora baciti svinjama. Oblači stajaću rubu radnim danom. Ni glave ne obrće, da vidi, šta rade deca, i zbog nje je Jovankino dete i upalo u krečanu. Nijedne jetrve nije ostavila, da joj ne izdene ime. Radojku zove džerima, a djedu jevtika. Svaki dan sve veće čudo i pokor, a kad joj ko štogod pomene, ona odmah preti da će da se vrati ocu. Ženama već dogrdi,

a kad Anoka jednom, kad je trebala da bude redara, ode na vašar, one se skupiše u tajnu sednicu.

— Ja ne znam, druge, šta smo mi Bogu zgrešile, da ovo patimo!

— Ni ja, bogami.

— Bogme je ovo napast i nevolja!

— Jedan nam Bog samo može pomoći!

— Ovo ovako ne može ostati. Aja!

— Da kažemo bȁbi, a ona će djedi!

— Pa kaži ti, Selena!

— A što ja?

— Pa je l' ti kazala, da si joj ukrala belenzuku?

— E, a zar tebi nije kazala, da ti je muž divlji pop?

— Pa kazala je i Mirjani, da se je dovela iz gladi!

— I Velinci, da je rodila kopile!

I teško da bi se žene i opet odvažile da kažu, da Radojka sve to već izodavno i ne sluša i ne gleda, i da nije sam Arsen sutradan, kad je ona svoj nov novcat jelek isekla na drvljeniku, otišao djedi na tužbu.

Arsen je tih čovek. Od detinjstva naučio samo slušati. Ni drvâ on ne ume prodati, dok mu kod kuće ne kažu: koliko da ište i pošto da dâ.

Djeda, kad Arsen uđe kod njega, sedjaše sam u sobi. Kako ništa drugo ne može raditi — on komi grah.

Arsen skide kapu i priđe ruci.

Djeda se nešto namrštio. Ne diže glave, ne dade mu ruke, samo suhoparno promrmlja:

— Ži' bio!

— Djedo, molim ti se, ja.. nije vajde.. obraz pod noge!

Djeda ga namršteno pogleda.

— Ja — nastavi Arsen, — nije vajde... nemoj što da se ljutiš!

Djeda sasvim izdiže glavu, srdito oturi od sebe saćuricu s grahom i na bezuba usta ljutito istrese:

— Znam ja to sve! A kakav si ti, more, čovek? Zar si se ti našao s onom... onom...

Malko oćuta.

— Onom... jednom... Zar ti da mi rasturiš kuću?

Arsen, tunjez, skameni se, kad ču, da djedo sve zna. Glas ga izdade:

— Molim ti se, djedo, ja ne znam, šta ću! Oprosti mi!

On podje ruci.

Djeda trže ruku:

— Odlazi, nemoj mi poganiti ruke! Zar si ti muško?

Arsen okrete glavu zidu i zakloni oči rukavom od gunja:

— Radi, vala, od mene i od nje šta hoćeš! Mene ubij, a nju oteraj! Da ti je Bogom prosto! Nemoj me samo oturati od sebe, živoga ti Boga!

Djedi zadrhta malo brada.

On htede da prikrije svoju uzbudjenost. Gospodstveno se usturi, diže glavu u tavan i nakrivi je malo:

— Vidiš, sinko, sam si je izabrao! Jesam li ti ja kazao ni dela ni nemoj?

— Nisi, ni daj Bože! Svemu sam sâm kriv.

Djedi ponovo polete brada nosu. On se ponovo ukruti, da izgleda važan:

— Pa sad ja da ispravljam što si ti ukvario!

— Bog, pa ti!

— E, ama ja, evo, ne znam, kako.

Da je bila Radojka, ona bi opazila, kako se oko nabranih djedinih očiju pokazala nekakva detinjsko-lukava samopouzdanost.

— Kako te Bog uči! — reče Arsen.

— A... ti... nju... onako... je li ona tebi baš mrska?

Arsen se zbuni. Hteo bi oćutati, al' djedo sasvim uporno gleda pravce u oči.

— Namćor je!

— Znam, znam! Ama ja pitam: mariš li ti za nju?

Arsen opet ćuti. Hteo bi da izbegne odgovor, al' i djedo sasvim uporno gleda u oči i ćuti.

— Mora biti — reče Arsen, — da je Burmaz zdravo mazio! Znaš, jedinica mu je!

Djedo kao da izgubi strpljenje:

— Čuješ ti, more, šta ja tebe pitam?... Pitam ja tebe: kaži ti meni: miluješ li ti Anoku? To ti meni kaži!

Arsen pože glavu, turi nos u šaku, stade vrteti ramenima levo i desno i kroz stid, a sasvim protegnuto, odgovori:

— Ja ne znam!

— E, a ti treba da znaš, jer ću ja po tome da sudim, da ti posle ne bude krivo, i da ne rekneš ovaj i onaj!

— Jok ja!

— Dobro! A sad idi, dok se ja razmislim!

Na djedi, ko ume da čita, mogao bi odmah poznati, da je on već sasvim odlučio, šta da radi i da je zadovoljan svojim planom.

*

* *

To veče, kad sedoše za večeru, poredjaše se ljudi po starešinstvu, kao i obično. Osem Radojke, žene nije bilo nijedne. One jedu za sebe. Samo što po dve-tri služe ljude.

Baš je bio Anokin red.

Dok druge dve unose i iznose jelo i naslužuju piće, ona se naslonila ledjima na vrata i čačka nos.

Djeda ama baš da je pogleda. Svi ćute. U Radojke bije li srce — bije! A Anoka ništa i ne sanja!

Pošto se věčerâ, ljudi se počeše krstiti i čekaju na djedu, pa da ustaju.

Djeda sturi ispred sebe komad hleba, lažicu i viljušku, a nož turi u cagrije. Nasloni se na laktove, pogleda unaokolo po svima, pa stade na Anoci.

Nju nešto štrecnu. Otpusti ruke niza se. Ispravi se i podje napolje.

— Čekajde, ti kćeri! — viknu djeda neobično jasnim glasom.

Svi se trgoše.

Tim istim glasom nastavi djedo:

— Ti, sinko... s tobom, čujem... tebi je sasvim nepravo u mojoj kući i kod mog naroda!

Ko je još video, da ženska glava što odgovara? I Anoka ćuti, ali stegla rukom svoju rodjenu butinu, i nokti upadaju u meso.

Djedo opet istim glasom i mirnim licem nastavlja:

— Ja ne ću to, dok sam živ! Ne dam ja da je moja kuća ma za koje moje dete robija... Čujem da ti ove žene (on bradom pokaza put kuhinje)... da ti se ove žene natresaju i pakoste! Al' ja sam ovde gospodar!

Anoka vide nešto zlobno na djedinu zbrčkanom licu. I pored mržnje, ona prviput oseti nekakvu bojazan.

— Tebe sve nešto zadirkuju. Sve bi htele, da ti za njih sve rintaš i radiš. Kao da si ti došla iz neke gole kuće!

On se načini tako nespretno ljubazan i nežan, da se Anoci poče kosa dizati na glavi.

— Al' ja to ne dam! Ja sam star i nemoćan, i teško mi je samom dajanisati u tolikom narodu. I, evo, ne ću više, ja sad...

Lice mu se izbeči, a usne mu počeše drhtati. On poče strašno i promuklo vikati:

— Svima vama — slušaj i ti, Radojka! i ti, Blagoje, i svi ostali! — svima vama i vašim ženama zapovedam, da u svemu slušate ovu ovde — rukom, koja cepti kao prut, pokaza na Anoku, — i ne ću ništa da mi radi u kući, da ne uprlja gospodske ruke. Ni vina da natoči! I ubio ga Bog, koji je i za šta ne posluša, ili je i najmanje u čem uvredi!

On skoči. Siromah starac! Veličanstven, pa ipak smešan i žalostan. Drkće kao pitije, kad izidje napolje.

Svi se prekrstiše. Ustadoše. Ćutećki prodjoše pored Anoke, a sve naokriške, bojeći se da je se koje ne dotakne.

Strašan i užasan bes razdiraše Anoku.

Kao pomamna, ulete ženama u kuhinju:

— Jeste li čule, vi?

Žene, pa da ne čuju!

— Ja hoću sad da mi se prostre pod lipom. Hoću djedino šiljte. Radojkin uzglavak. Blagojev guber; i hoću ti, Petrija, što ti je brat na robiji, da uzmeš podupiraču, pa da rasteraš kokoške s lipe i da svu noć stojiš više mene. A ko ne posluša — »ubio ga Bog!« ej, bre, jeste li čule?

Bože moj! Baš je čovek nekiput gori od živinčeta.

Niko ne reče ni reči. U sve je ušao neki strah, a povrh svega djedine reči: »ubio ga Bog!«

Arsen pobegao čak na gumno. Turio glavu medju krstine, pa šmiče. Zalud mu je — nije san guber, pa kad hoćeš da ga navučeš na glavu.

I namestiše Anoci da spava.

Jes', al' nije tako lasno zaspati, kao što je mislila! Što nikad nije bilo, to ona sad oseti samoću! Pa još bez krova nad glavom, na besnom konju bez uzde, na ladji koju ljulja vetar, a krmanoša nema. Na nju kidiše besno a njeno rodjeno srce, a nema ko da ga odbije. Svet se prevrnuo, i ona stoji strmoglavce.

Al' pasjaluk ne popušta:

— Šta dremaš, rdjo, kad ja zapovedam? — Zar hoćeš da te Bog ubije?

Mesec izgrejao na podne. Sve je umrlo, al' ubrzo da oživi, a na Anokino se srce sve više svija i gnezdi nešto mrtvo.

Ovako ne može ostati — al' šta da radi?

— Da se vrati ocu — šta da mu kaže? »Djeda je zapovedio da me slušaju!« — Aja, kud će ocu? A noć sve više osvaja, i najzad i ona će proći, blesnut će dan i sunce ogrejati, a ona, nesrećnica, kud ima pogledati? — Da besni još više — kud će više? Da se miri — kako? Zar da se ponizi? Aja!

Misli se isprekrštaju kao žice na šarenici, izaperu se, isplâčû; umor savlada strasti i ljubav, i mržnju, i glad, i žedj. Kad se na kapke od očiju navališe čitava brda, a oni se ipak ne mogu da sklope — tada joj bi tako teško, nesnosno i dugo, da bi, da joj je, pošto poto, jednim mahom da prevrne svet, da turi glavu pod vodenični kamen, pa da zaspi, ma i mrtvim snom!

Ali snu ne zapoveda djeda, niti se on boji njegove kletve!

Anoka se diže. Pogleda tamnu sliku Petrije više sebe.

Naprasno joj se nešto prevrte u grudima. Sasvim iznenadno, a beskrajno silno, neka hrišćanska žica zazuja u njenim grudima:

— Petrija! Idi spavaj!

Petrija ništa ne reče. Baci podupirač i podje.

— Petrija!

Petrija protrnu i stade kao ukopana.

O, Bože, gle nove slasti! Kake su to misli, kuda se to nose?

— Petrija, sestro, oprosti mi.

Žensko srce odvugnu, zadrkta i rasplinu se!

— Anoka, dušo, da ti je Bogom prosto!

— Petrija, sestro...

Ona je dohvati za ruku, posadi je pored sebe, zagrli je, i obe se zaplakaše.

Kako slatko jecaju — kao sisančad!

Sve ćuti, ništa se pod nagim Bogom ne čuje; samo se njih dve zagrlile, jecaju i ljube se. Anoka nju gde stigne, Petrija nju u vrat i u čelo. I mesec kao da je nadigao one njegove obrve.

— Petrija, srce moje, ja ću da umrem! Ti ćeš me, sestro, okupati! Metni mi dosta bosioka. Zagrizi i jednu jabuku, pa turi u sanduk! Niko me više ne voli do tebe!

— Ćuti, ludo moja, kako te ne voli? Svi te vole!

— Jok, jok, znam ja!

— Kako znaš, radosti moja, kad ti s nama nisi dosad ni govorila? Ja bih pre umrla, nego što bih dala da ti neko rekne okorne reči!

Opet obe jecaju i zagrlile se.

— A djeda!

— Djeda je, dušo, star i dobar. Idi ti samo njemu, sama tako, pa da vidiš!

— Dobro, idem!... Zbogom, srce moje, ako umrem...

Petrija joj metnu ruku na usta.

Anoka skide ruku i savi je sebi oko vrata:

— Ako umrem, nemoj me po zlu pominjati! A sad idi, molim te!

— Ne ću ja tebe ostaviti, dok sam živa!

— Ali ja te molim, kao što se Bog moli!

— A ti kuda ćeš?

— Pusti me! Tako mi je slatko! Pusti me, tako ti Bog pomogao, tako ti tvoga deteta, pusti me! Ne znaš, kako mi je!

Petrija se skloni za vajat, da motri, kuda će Anoka. Ali noć još caruje, te ne može videti, kako Anoka ode kod vrata od djedine sobe i sede na prag.

Ni djedo nije svu noć trenuo.

Prvi petli zapevaše, prvi vesnici novoga dana i života. Anoki se nikad dosad nije njihova pesma učinila tako lepa.

Djeda se diže, oturi guber, prekrsti se, podavi noge poda se, pa osta sam u mraku, sedeći na krevetu i preturajući svakojake misli.

Drugi petli zapevaše.

Djeda usta i podje na bunar.

Na pragu, a tek kroz rasvitak, opazi ljudsku sliku:

— Ko si, ti, tu?

— Ja sam, djedo, Anoka! Hoću da umrem! Oprosti mi, ako možeš!

Djeda protrnu i zaljulja se:

— Dijete, grehota ti je od Boga! Vidiš ovaj perčin? Ni u ovce nije belji!

Anoka uhvati peš od gunja, kojim se djeda beše ogrnuo, i poljubi ga:

— Ja sam ti grdno zgrešila, ja sam ti kuću zamesila. Oprosti mi, ako znaš za ime božje!

Ništa lakše nego starca rasplakati. Njemu grunuše suze. Oberučke je dohvati za glavu i poljubi:

— Hodi ovamo!

Ona udje za njim u sobu.

— Sedi tu!

Ona sede na klupicu, djeda na krevet.

— Dede malo komi taj grah!

Ona komi grah.

Djeda zadovoljno gleda, kako ona komi.

Oboje ćute, ništa ne govore, samo srce čini svoje, i dan osvaja.

— Hajd' sad ovamo!

Ona podje za njim u konjušnicu i položi, kako joj on pokazivaše, svima konjma. Niti se ona što boji, baš ni Blagojeva brnje, što hoće i nogom i zubima.

— Hajd' sad ovamo!

Opet je odvede do svinjca. Ona razbi devet bundeva i baci svinjama.

Čeljad se isprobudjivala, poustajala, pa bojažljivo i s razrogačenim očima pristaju za njima dvoma, ali se dobro čuvaju da ih oni ne opaze. Arsen se tako uprepastio i zbunio, da se popeo na orah, sakrio se u lišće, pa gleda nevidjeno čudo.

Djeda se podmladio. Čisto pocupkuje, kad ide.

— Hajd' na bunar!

Dodjoše na bunar.

— Vadi!

Anoka izvadi kovu.

— Sipaj!

Anoka zahiće vrgom, i djeda celu kovu ispljuska po licu i po glavi.

— Obriši me!

Anoka rasplete kosu i stade ga sušiti. Lasno je vodu obrisati, ali su slabe oči u starca, i suze kaplju bez prestanka.

Djeda ugleda nekoliko njih u dvoru:

— Hajd' ovamo, vi! Što se ne umivate? Vi'š, Anoka čeka da poliva!

Detinjsko neko dostojanstvo carovaše na njegovu licu.

— Svi, svi! Svima će ona, sirota, politi! A da ona nekom reknem: »Polij mi!«, bilo bi trista čuda!

S bojažljivošću prilaze ljudi i žene bunaru, i, kao kakva gospoda, svaki, pošto se umije, kaže Anoci »Hvala!«

Arsenu se razvedri pred očima. Pridje i sam bunaru, raskorači se, naže se napred, a ruke podmetnu:

— Dede!

Ona poče polivati.

Arsen na devetom nebu!

— Ama kako to polivaš? Sve po zaponcima!

— Ne će, ne će! — Ona mu levom zadiže rukave, a desnom naginje vrg.

— E, živa bila!

Petrija trči od jedne jetrve drugoj, i sva umazana od suza, šapće nešto, mlata rukama i lupa se po prsima.

Djeda, sve navijajući se, udje u svoju sobu. Otvori kovčeg i izvadi jedan gjerdan od nekakih starih orlaša. Turi gjerdan i jedan ubruščić u nedra i dodje ponovo bunaru.

Svi se behu umili, a svima je Anoka polivala.

Sve se obuklo u neku tajnu svečanost, i svakom zuji u ušima nešto nalik na: »Glas gospodenj na vodah«. I samo da negde zatrešti prangija, sve bi se uzelo krstiti.

Djeda s bezazlenim dostojanstvom pogleda po svima. Siromah, siromah starac!

— A njoj niko da polije?

Svi potrčaše kovi.

— Sad, pošto ja kažem. Sad volim i sam polivati. Dede, sine, umivaj se!

Ne zna se, da l' njemu više drkću ruke, il' Anoci srce.

Obrisa je svojim ubrusom.

Obesi joj gjerdan o vrat:

— Sve ona, sirota! Al' ja vam kažem, pazite što sam vam i sinoć kazao: »Ko je i u čem uvredi, Bog ga ubio!«

*

Ljudi! Istina je da se i nebo nekih puta čisto osmeškuje i raduje. Dvonožac ga gleda, širi ruke, te mu zvezda peče pod levu sisu, i duša se kao nevidljiv tamjan penje i vezuje za nebesko kube. — Jes', bogami!

Na novu godinu 1881.

VERTER.

Banja i rat imaju nešto zajedničko: za rat se, naime, čine spreme godinama, a i za banju. U ratu se troši bez računa i istresa se državna kasa nemilice, za banju se takodjer potpisuju menice lako kao ljubavna pisma. I u ratu i u banji živi se na parče, i svako gleda da ono malo života — do smrti ili do povratka iz banje — utuče na najrasipljiviji način. Najzad, po svršenom poslu pravi se s neprijateljem, odnosno sa ženom, ugovor mira, i posle se pristupa smanjivanju plate činovnicima i toalete ženi.

Još ima nešto u banji što veoma naliči na rat — to je šarenilo. Vidite, n. pr. onog profesora Nedića! — Da niste došli u banju, ne biste verovali da ima u svetu takih ljudi. Čak i u špagu od prsluka naći ćete mu kakav Dodatak Augzburškim Novinama ili depešu Političke Korespondencije.

Pa poštar Košutić, koji se pre zvao Popović, ali mu je sam g. ministar na njegovu molbu dozvolio da svoje dotadašnje prezime zameni »svojim familijarnim imenom Košutić«, i ako on nije imao nikakve familije, i Bog zna, da li on sam zna, gde se je rodio. Taj Košutić tako je lepo i bezazleno znao da priča puno ludih priča o kurjacima; o preobučenim carevima, koji udaraju svojim ministrima šamare, a kojekakvim protuvama daju zobnice, »zobnice, moj gospodine!«, s dukatima, i postavljahu ih za velike dostojnike; o nekakom velikom topu, u kome sviraju dvadeset, »dvadeset i više Cigana«; o kasama, koje, kad probaš da obiješ, pucaju, zvone, deru se i viču za pomoć. Nije ni sebe zaboravljao u svojim

pričama: n. pr. kako se pere svako jutro hladnom vodom, »a u zimu snegom«, jede mnogo paprike i bibera, ustaje rano i mnogo koješta, što je tako sitno, kao šljunak kojim su posute aleje u parku.

On se je družio, ili upravo nametao za prijatelja poručiku Vasiljeviću, neobično lepom i stasitom čoveku, koji neprestano uvrće brčić i voli da ga sablja sapleće, te je nikad ne pridržava rukom, nego je u hodu zakoračuje desnom nogom, te tako dobiva izgled nemarnog ritera. Strašno mu je milo kad mu ko kaže, da je djavo ili obešenjak, i trudi se da zasluži te epitete, služeći se bljutavim izrazima, n. pr. »grozno glup«, »gadan da bljuješ« i t. d. Voli da govori i o junačkim stvarima i mnogo drži na svoju, kao što on govoraše, »oficirsku čast«, ali voli da ga dirneš u oko, nego da mu protivrečiš. Naročito u »čisto vojničke stvari« ne trpi da se meša »lajik«. Tako, n. pr., profesor Nedić stade jednom mlatati rukama i s takim oduševljenjem govoriti o pruskim oficirima, da je sasvim uprskao mladu udovicu, koja se s poručikom držaše ispod ruke. Poručik isturi grudi:

— Gospodine, dajte mi pruski bataljon, pa ćete videti šta ću učiniti!

— E, gospodine, — istrča se brzopleti profesor, — a što vi ne načinite pruski bataljon? Nije bataljon pravio oficire, već oficiri...

— Gospodine, — upade mu dostojanstveno u reč poručik, — ja smatram za bezobrazluk, da se čovek meša u govor koji ne razume.

— Znam, al' ja se nisam mešao, vi ste se...

Ali poručik već ode dalje stazom sa udovicom. Okrenuo oči od nje, začkiljio i s pouzdanošću i pravednom srdnjom psuje: »Stoka, stoka bez repa!«

A udovica se tako pripija uz njega i već bi htela tvrditi, da ta stoka i rep nosi, kad, eto, tako očigledno nasrće na ljude stručnjake.

Onaj, opet, onde, u slamnom šeširu, s belim platnenim »engleskim« cipelama, to je apotekar Katanić — strašan obešenjak i veliki intrigant. On i poručik imaju

nešto zajedničko — punu svest o svome ja, s tom samo razlikom, što apotekar ne veruje ni samoj svojoj pameti mnogo, a bistar je, zbilja, kao suza, a poručik, opet, drži da je sav svet »glup kao čizma«, a svoju je karijeru počeo od češagije. Za obojicu se je pak cela banja interesovala. Poručik je bio lep i bezobrazan, apotekar pikantan i lukav. Znao je svačije tajne, i, nekih puta, kad značajno žmirne, čisto mu na čelu piše: »Znam, čija je ono lepeza«, ili: »Video sam, kad si je očepio«. On igra šaha, ali samo jednim okom gleda u figure, a drugim na udovicu, što se čas po zavraća od smeha i pokriva usta lepezom, jer je poručik obasiplje neslanim dosetkama.

Kao god što vele da vašar ne može biti bez kiše i Cigana, tako ni banja se ne da ni zamisliti bez kartaša. Njih se ne tiče ni samo kupatilo, a kamo li partije, parkovi, muzika, dame. Oni se samo na vrat na nos okupaju, pa posle se svi zajedno znoje, obično u zasebnoj sobi, a, kao što se to veli, »uz trideset i dve«. Njihove žene idu same po parku, huču i jadaju se svakome, koga samo uhvate. Kraj njih je bilo puno onih beznačajnih ličnosti, za koje ako zapitaš ko su, odgovori ti se: »I on se ovde kupa«, »Čini mi se da je iz Čačka«, »Mislim da je neki činovnik iz kontrole« i t. d.

Jedan pak gost ove banje junak je ove pripovetke. Činovnik, čovek od trideset godina, imenom Janko. Obla, bleda lica, koje izgledaše sasvim beznačajno, samo što u očima kao da se čitaše neka naivnost i čežnja. To se vidja na ljudima sasvim mladim, koji još nisu pokvareni »svetskim lukavstvom«, koji još škripe zubima, kad slušaju za »suze rajine«, i lupaju pesnicom o sto, kad se peva štogod gde sevaju jatagani — jednom reči: to beše čovek sa širokim grudima i tesnim cipelama. Tim čudnovatije izgledahu njegove oči od dvadeset, pored brkova od trideset godina. Tome će zar biti uzrok njegovo vaspitanje i život od kolevke. Odrastao u bogatoj familiji, odgajen nežno kao devojka i u celom životu tako služen srećom, da nikad nije čitao Hamleta, ni večeravao luka i hleba. Dok je bio kod kuće, imao je dobre učitelje, koji

su mu i u gramatičnim analizama davali poučljive primere, n. pr. »dobar djak dobiva pohvalu«, a kad je pošao na put, dobio je pismo od oca, u kom su u sedamnaest tačaka bila razložena sva pravila pametnog i dobrog vladanja. Prêko »na naukama« bio je do pre pet godina, baveći se upravo ničim, ili, kao što se to onda zvalo, »kameralnim naukama«. Strasno je čitao Viktora Huga i oduševljeno govorio o njemu, a u sebi čeznuo za romanskim junaštvom! Beše već zagazio u doba mužanstva, ne srknuvši iz čaše ljubavi, osem što od jedne sitnice iz njegova detinjstva počesto natezaše da načini, po svima propisima Lemkeovim[1], idilsku ljubav. Pa ipak on u srcu osećaše tu ljubavnu prazninu, i kako mladi ljudi, štogod čitaju, aplikuju na se, to se i on jednom bavljaše mišlju: da obuče gvozdene cipele, pa da ide po svetu tražiti svoj ideal, kao što je to u nekakvoj knjizi za nekoga čitao. Baveći se tako samim sobom, možda više nego što bi trebalo, on se je, kao što on to zvaše, »izradjivao«, to jest sve radio ili hteo raditi po nekom principu. Srećom, iz francuskih romana zaboravio je brakolomstvo, a zapamtio čast i slavu. A ima li koga u ovome tako silnog, kao što je Francuz? Otuda je on poštovao svoju reč do detinjarluka; otuda skidao kapu zastavi, gdegod ju je video; otuda ga je, za vreme bokeljskog ustanka, jedva u Novom Sadu stigla potera, koju je otac za njim poslao, a bez koje bi on izvesno otišao u Boku. Najzad, sa toga »izradjivanja« sebe samoga, dolazi i ona neobična prevrtljivost raspoloženja: čas veseo do raskalašnosti, čas tužan i sumoran, kao da sav svet gori, a sve s kake sitnice: n. pr. što je načelnikovica poslala pandura, da istera prosjaka iz avlije, ili tako što.

Gotovo se ni s kim i ne druži. Sreta se, istina, s gostima jutrom i večerom kod izvora, skida im kapu, kaže, ili pita, koliko je sahata, i pripaljuje cigaru — al' više ništa. Obično beži pod onu lipu u brdu, do koje

[1] Karl Lemke, njemački estetičar, znatan »Popularnom estetikom« (1865.), koja je prevedena na više jezika.

nema ni staze, i gde ga nitko ne može smetati; ali i tu ga nadje jednog večera profesor Nedić i stade mu vatreno pričati o situaciji velikih sila i o šimeri evropskog ekvilibra. Janko da iskoči iz kože, ali načelna učtivost ne da mu da brutalno odbije profesora. On se stade uvijati:

— Da, da, gospodine, pravo kažete! Nek' radi Englez šta hoće, Rus je tu, a Turčina ne ćemo mnogo ni pitati... Vreme je večeri!

I s tim rečima, koje se nimalo ne odnosiše na govor g. Nedića, uputi se u gostionicu, gde se hranila veća polovina gostiju.

Pred gostionicom već sedjahu i stajahu gladni gosti. Niko nije ništa radio, samo je advokat Nestor igrao se novim kartama i vadio je na zahtevanje čas četiri keca, čas četiri džandara. Nebo se crvenilo na zapadu, a sunce izgledaše nekako sumorno, veliko i ravnodušno, kao obrazi u onoga bandiste, što će posle večere svirati u klarinet. Na širokom drumu leži za šaku debela prašina, i po njoj čisto sanjive brazde od kolovoza. Uz maleno brdašce penjahu se jedna kola s arnjevima, i na njima zveketaše mačka i papuča, koja s katranicom višaše o srčanici. Umorni gosti radoznalo pogledaše na nove putnike, i čisto celo društvo oživе. Radoznalost i ništavi razgovori, intrige, kartanje i ljubavne scene, to je glavni darmar svakog kupatila na svetu. Neka dodje samo jedan nov, odmah raspituju za njim. Ako je ma od kakvog položaja u društvu, već će se najdalje za dvadeset i četiri sahata znati, ko je, šta je, odakle je, je li oženjen, koliko mu je godina i plate, karta li se i t. d. I tek ako mu je i spoljašnjost i položaj bez ikakvog značaja, on će se i posle dvadeset i četiri sahata zvati »onaj s rasečenom usnom«, ili »ona s kučetom«. Nije, dakle, čudo što sva publika, ma da beše obznanjeno da večera čeka, osta napolju, da vidi novoga putnika.

Četvoronoške ispod arnjeva izvuče se jedan čovek visok, suhonjav, malo svedenih obrva, gotovo namrgodjen, u dobu od, može biti, trideset i pet godina. Mesto na jarmac, stupi nogom na ždrepčanik, posrnu napred, odbi se rukom od konjskih sapi i sasvim nespretno skoči na zemlju.

— Drž' se! — progovori Košutić tako, da ga je samo najbliža okolina mogla čuti. Stade se onda slatko ceriti i obzirati, hoće li još ko pristati uz njega. Ali radoznalost carstvovaše na licima sviju, a njegova dosetka propade.

Gospodin, koji je iz kola iskočio, pruži svoju ruku s crnom rukavicom pod arnjeve, i na tu rukavicu naveza se druga iz kola, žuta i malena. Gospodin izdiže malo poviše ruku i ukruti je. Za žutom rukavicom pomoli se cela ruka, pa onda jedno pleće, i ubrzo iskoči ceo jedan božji stvor, u vidu ženske.

Ja ne znam, kako bih je opisao. Možeš je vas dan gledati i opet, da te ko upita, ne bi mu znao kazati, kakva joj je glava, kakav nos, kakvi obrazi. Samo oči! One crne, pola otvorene oči, što uvek izgledaju da su sanjive nekim nebeskim snom čežnje. Samo ih pogledaš, a pred tobom izniču kao iz zemlje šarkije, jatagani, besni konjici, što nose u druge krajeve lepe devojke na krilu junakovu, mandolinate, handžari, dueli i sva ona čuda, što se pričaju u južnim pripovetkama. Ako si momak i gazija, čisto ti krivo što je prošlo ritersko doba, te nisi pristao ni da pašeš mač, ni da se kalugjeriš. Za take se oči išlo na muke, za njih se lila krv, gubila čast i otadžbina izdavala.

Ova ženska toliku je pažnju na se obratila, da malo ko vide i jednu devojčicu, tako od sedam do osam godina, koja takodje izidje iz kola.

Čak i ženski gledaoci toliko se behu zablenuli, da im se na licu ne vide ni traga zavisti.

Poručik Vasiljević ne može otrpeti, da čak u prisustvu udovičinu ne obnaroduje svoje divljenje, koje se završilo rečima:

— Pa one oči! Čista arapska krv!

Udovica je začkiljila očima. Katanić se lukavo

nasmeši, a Košutić već otpoče pričati o nekoj ženskoj, zbog koje su se tri momka ubila, i to jedan iz »levorvera«, jedan nožem, a jedan se udavio.

Janko pak, kad ugleda tu žensku, preblede i pretrnu. Srce mu zalupa, i u grlu ga stade golicati, pa onda daviti. On se brzo povuče za jedan stub od gostionice, odakle nabrzo umače. Udje u svoju sobu, zaključa vrata, sede na krevet, zažmuri i još i ruku metnu preko očiju, i onda:

Ugleda je malenu, tolišnu, nije joj bilo ni pet šest godina. Oko glave zamotala beo šalić, te joj lice iz njega viri kao iz kakvog okvira. To beše ona, zbog koje je on tako često kao student, u velikoj varoši, u sumrak turao ruku na oči i predavao se mislima punim čežnje, kojoj tako isto nema osnova, ni kraja ni konca, kao ni onoj melanholičnoj ariji, koja mu iz verkla dopire u odlomcima kroz otvoren prozor, iskidana lupom kola i metežem velike varoši. To beše ona, kojoj je on negda »poklonio« parčence zemlje, ogradjeno iverčicama, koje su oni oboje zvali »livadom«, i u njemu ubodenu grančicu vrbe, što su oni zvali »grmom«. To je ona, pred kojom se on negda hvalio, kako je s tikvama Ive Vukićevića preplivao Savu — a to baš nije bilo — i kako je na besnom ujakovu konju preskočio plot — a to je još manje bilo. Pred njom se on jednom razmetaše kako će, kad poraste veći, otići u vojsku i seći Turke kao onu tatulu u vrtu. Ona se sumnjivo nasmeja: »A što ćeš raditi, ako te udari puška ili sablja?« — »Ništa!« — »Ali će te boleti?« — »Pa ako!« — »Pa ćeš plakati!« — »Zar ja?« On izvadi svoju britvicu, zabode veliku stranu sebi u butinu i koračaše pored nje s uzdignutom glavom. Kad ona ugleda krv po njegovim beličastim pantalonama, vrisnu i obeznani se, a on u ekstazi produži svoje hodanje kraj nje, dok najzad i sam ne klonu i ne pade pored nje. Od to doba ona mu je bezuslovno sve verovala i sasvim mu se predala tako, da ju je jedanput, bez ičijeg pitanja, odveo čak u komendiju. Tada mu je već bilo trinaest godina. Kako li se je ona tada s pouzdanjem stavila pod njegovu zaštitu i gurala se za njim kroz gomilu druge dečurlije pred ulaskom! Ali kad se ona sasvim ponosno namesti pored njega na klupu, i oboje se predadoše ovom najvišem uživanju — tada njegov otac, sav zapuren, utrča i usred predstave odvede ih oboje kući, držeći nju za ruku, a njega za uho. Čitavu nedelju dana posle toga ona ga je pipala za uho, pitajući: »Boli li te?« i, gle čuda, sad mu se učini da ga ono još tišti!

Posle se seti onoga beznačajnog cmakanja i čisto se i sad stidjaše reči, kojima ju je uveravao da je voli i da će je uzeti, i njenih, kojima se obećavaše da će »poći za njega«; i svoga »dnevnika«, u kome je stajalo: toga i toga dana »poslala me nana, da kupim hleba«, posle: »oterali kočijaša Nikolu, zdravo sam plakao«, a na takom jednom listu stajalo je: »ja se dogovorio s Marijom da se uzmemo«. Posle mu dodje na um rastanak i oproštaj, koji je za njega bio lak, jer je išao u svet, u veliku varoš, gde će se moći slobodno kupati i pušiti, a posle koga je plakao, a i sad bi se zaplakao, kad se seti kako je ona grcala i jecala, kako se je krila za drva i kako mu je dala na put parče pandišpanja, ali da ga ne pojede, nego »da ga čuva« — eno ga još u njegovoj botaničkoj kutiji s ostalim detinjskim znamenitostima: jednim zrnom ćilibara, jednim tabanom od puške, prvom njegovom britvom i t. d. Sad — preskoči nekoliko godina svoga života i ponovo je ugleda već kao devojku od sedamnaest godina, kad pogledi dobivaju značaj, ruke se počnu stiskivati, a poljupci su pravi vezikatori za ugrejano srce. Tada je, kao na predstavi magjioničara, blesnulo i opet iščezlo njezino lice, jer se on odmah sutradan morade vratiti s ocem u Beograd, odakle je samo na jedan dan došao, radi svadbe svome bratu od tetke. I samo na toj svadbi, u onome svetu, kraj muzike, koja trešti, i köla, koje se savija kao put uz brdo, samo je tu mogao videti, pozdraviti se i progovoriti ozbilja četiri reči: »Sećate li se me?« na što ona nije ništa odgovorila, samo je pocrvenela i svoje velike trepavice spustila na

jagodice, a oči na ružu, koju je na prsi bila pridenula. Posle su te oči sasvim se oprostile s ružom na prsima i tražile njega, i samo njega, u celoj onoj tišmi. Posle toga je on otišao, i ništa se više nije desilo. Ali šta će mu više? To je dosta, da sam iz sebe, kao ono pauk, isprede čitav jedan sladak, i ako paučinast, horizont; dosta, da ga u časovima slatkih nada prati slutnja, da će s njome kad-tad nastaviti svoju detinjsku ljubav u mužanskome obliku. I eto sada sav se stresa, kad pomisli da se je ona malo pre skinula s kola, da je svi ubezeknuto glede, da joj oči još sjaje onim detinjskim ognjem, koji, kao plameni mač, tone u grudi i tupi se u mesu srca. Njega čisto plašaše, a svakako neizmerno uznemirivaše pomisao da je ona tu, možda u prvoj sobi do njega, da može s njom govoriti, da ima prava rukovati se, da će se sutra svakako sastati s njome u šetalištu i da će se poznati s njenim mužem, jer »onaj čovek tek ne može biti niko drugi do njen muž!« I od toga se tako uplaši i zbuni, da najpre poče gledati po svojim stvarima i misliti da beži zorom, a posle poče smišljati kako će se pred njom ponašati. Čak upali sveću, stade pred maleno ogledalce na stolu i pokušavaše da se ravnodušno i učtivo smeši.

Već se je davno ugasio život i u gostionici, i po hodnicima, i po sobama, a on čas po paljaše i gašaše sveću, mučeći se da razvedri ili razagna misli. Ali zaspati mu se nikako ne dade. Već nastaje ona isplakanost u mislima, i već mu počinje bivati ravno sve do mora, ali san nikako da ga obori. Stade skakati mislima s jednog kraja na drugi. Mišljaše na mater, u zelenoj šamiji, kako mesi pitu. Na Jovu Šarkijaša, kako je zažmureo, dignuo glavu, razvalio vilice i peva neku pesmu, u kojoj ima reči: »A moj dragi« — pa onda nekoliko reči, kojih se ne mogaše setiti, pa »kleti«. Dugo ga mučiše te reči. Onda na silu odvede misli na Stevana Aničina, kako se davi u Savi i prevrće očima; na slomljenu vetrenjaču pod kapijom, iza koje Ivan pandur vrlo vešto istresa onu zaključanu kutiju, u koju se spuštaju krajcare za sirotinju. Posle mu pade na pamet kako je jedanput išao preko krečane i taman što je prešao dasku, a ona se opuči i pade, i strašno ga stade mučiti misao: šta bi bilo da se je daska ranije opučila, i kako bi se sav ispekao pa, može biti, i umr'o.

Sve zalud! I kad se san prikrade, Marija tako furiozno zdere onaj vo, pod kojim se sklapaju oči, ispružaju noge i zeva, da Janko sasvim ljutito ne htede »baš ništa više misliti«. Seti se onda kako je čitao u nekoj knjizi, da, kad se čoveku razbije san, treba da broji, i on, da bi rasterao misli, poče tako savesno brojati, kao da je Gavanov kaznačej; te kadgod nabroji stotinu, on ispruži jedan prst, i tako mu se nekako činilo da baš mora tačno paziti koliko je nabrojao. Al' kad već dodje do blizu tisuće, a san se kao neki težak, mekan i ravnomeran pokrivač poče prostirati po njemu i kao da podje od nogu pa naviše. Janko još samo oseti, kako mu se nešto raskriva u mozgu, i zaspa.

Kad se probudi, već je bilo davno svanulo. Ispred prozora ču se smeh i koraci. Janka nešto štrecnu. On se seti sinoćnice i kao da zadrhta, ali tad mu se ujedanput prevrte nešto u mislima. Stade se čitavo čuditi šta mu je. »Gle sad!« tako on sebi, a kao nekome drugome govoraše: »Šta je, kao bajagi! Jesam li ja kriv kome štogod? Šta je s tom ženom? Bog sa mnom bio! Koga se ja bojim?«

I onda se stade brzo oblačiti, hoteći se samome sebi načiniti ravnodušan. Stade čak i zviždukati, i kad bi gotov i izidje napolje, srce mu ponovo i ujedanput silno zalupa, kao odularen konjic, koji se sve više zaigrava, što ga više mitiš i ruku mu pružaš. Jer tek što stade na vrata od hodnika i pogleda u park, a ona stoji s mužem i s onom devojčicom. Pred njima su kola, i muž zameće nogu na jarmac; i još ga Janko i ne sagleda dobro, a on već ispod arnjeva mahaše ženi i onoj devojčici rukom. Kola odoše. Njih dve stajaše same na putu. Janko othuknu, i kao da mu se nešto svali s duše.

On se pribra. »Što mora biti — mora!« i podje njima dvema.

Muka je ponavljati poznanstvo uopće, a kamo li ovakvo. Kad se s nekim nisi dugo video, a nisi s njime nikakav osobit prijatelj, ti si u zabuni šta da mu kažeš, kako da pokažeš da se interesuješ za njega. Pa i to teško ide. Otuda ona poslovica: »Kad si došao? Kad ćeš da se vratiš? Daj mi cigaru duvana!« Da kako je obnavljati ovako poznanstvo?! Ljubiti se s nekim detetom pre toliko godina pa ga videti sada kao ženu, sećati se onih poljubaca i pridavati im sadašnji značaj — to je, ako ništa drugo, a ono bar da se čovek pošteno zbuni. — Samo daj da se otpočne šta mu drago!

Janko razvuče lice na ono obligatno smešenje, skide nespretno kapu i pruži ruku:

— Dobro došli, gospodjo!

Al' gospodja se najpre trže, pocrvene do ušiju, brzo stište Jankovu ruku i, sasvim iznenadjena, otpozdravi ga s nekom vatrenom iskrenošću.

Janko opet odahnu.

— Video sam vas još sinoć, kad ste došli.

— Pa, zaboga, što se niste javili?

— E, pa tako!... Mislio sam... kako da vam kažem?... putovali ste, pa umorni ste; i, posle gospodin... Nisam poznat sa gospodinom... onim...

On pruži ruku u pravcu kojim su kola otišla.

— Mojim mužem? — Gospodja opet pocrvene. — Pa ja bih vas upoznala!

— Tako?... Ta da!

Nastade mala pauza.

— A... šta sam hteo da kažem?... Da! Jeste bili kadgod ovde?

— Nisam!

— Pa ne znate ni vodu ni kupatilo?

— Znam, bila sam jutros rano sa Cujom.

Gospodja pomilova žensko dete:

— Moja zaova!

— A, tako!

Janko, kao da to mora biti, pomilova i sam dete, koje se stidljivo smešaše.

Opet ućutaše. Janku se učini sasvim nezgodno stajati s njima dvema nasred staze. — Poručik Vasiljević s poštarom prodje mimo njih. Drsko gledaše ženi u lice, onda lako i, kao što se to kaže, »obešenjački« mignu na Janka, pa ode dalje.

Janko se ponovo izgubi. Izvadi sahat.

Devet!

I ona izvadi sahat.

Ala joj je malen prst, koji je bila ispružila pri otvaranju sahata.

— Hoćete li da šetate, ili da idete kući?... To jest... molim...

On tresnu malo glasom, kao čovek koji se na nešto odluči:

— Jesam li vam na smetnji?

— Bože moj, — reče gospodja prostodušno, — a što ste nam na smetnji? Ako ćete, hajdemo zajedno! Vi ste ovde poznati. Pokažite nam mesto. Hajde, Cujo!

Dete kao dete, zazjavaše ovde-onde. Sagibaše se, te ubiraše cvetiće. Podjoše glavnom širokom alejom, i razgovor posta, već odrešeniji. Janko se već poče u sebi čuditi što se je upravo toliko bojao ovoga sastanka. Sad govoraše sasvim slobodno. Pokaza joj česmu s jednom i česmu s drugom vodom. Upoznavaše je s gostima. Pričaše joj o doktoru, koga zovu opodeldok; pokaza joj ruskog korespondenta, sa staklenim okom, uveravajući je da sama ne bi nikad opazila: »Ništa, ništa se ne primećava«. Sretoše i Sretena kamenjara, koji je po tome slavan, što pije na dan četrdeset čaša vode i u hladnom basenu sedi svaki dan sat i po. I u tom razgovoru on se osećaše tako lako i prijatno, kao čovek koji se je jedanput bućnuo u hladnu vodu, pa sad oseća unutrašnju toplotu.

Sunce već poče pripicati. S aleje vodjaše jedna uzana stazica desno, i tamo se u šipragu i hladovini vi-

djaše jedna klupica. Gospodja skide mahramu, kojom se beše ogrnula, i dade je detetu:

— Cujo, idi baci ovu mahramu na krevet, pa dodji opet! Mi ćemo te čekati ovde! — Ona rukom pokaza na klupicu u šipragu.

Njih dvoje, oboje ćutećki, dodjoše do klupe. Ona sede na sredu, Janko na sam krajičak.

On osećaše, da bi joj imao n e š t o da kaže, mnogo da joj govori, ali mu se činjaše da su mu usta olovom zalivena, i da povrh svega stoji strašan pečat, na kome su slova: čast, porodica...

Brzo i odvažno odagna te misli, napravi i zapali cigaru i poče opet sasvim obične razgovore o banji, o bolestima, o varoši, pa onda ponovo i poduže zaćutivaše. Čas po mu padaše na pamet kojekakve anegdotice i smešne pripovetke, koje bi ga izvukle iz neprilike ćutanja, ali on ipak ćutaše, bojeći se da time ne prekine ovo, njemu ma kako nezgodno, ipak prijatno stanje hotimične zategnutosti, iza koga se krilo nešto nalik na prikriveno poverenje i slatke izjave. I ma koliko da se on pravce bojao da i najmanjim čime pokuša da stane na nogu staroga, detinjskoga poznanstva, isto tako čuvaše se da digne pred sobom most, na koji ne mišljaše nikad naići.

I tako, sedeći pored nje i osećajući neko slatko galičanje, on se već držaše za mučenika časti i poštenja, i to mu laskaše, i on hvaljaše sebe sebi.

Ali baš to navalično čuvanje da joj se ne približi, to očajno uveravanje sebe sama da je ona tudja žena, i da on može biti samo zlikovac, baš to zatezaše sve gore i gore njegov položaj prema njojzi, to činjaše da se on sve više zbunjivaše, to ga dovodjaše gotovo do očajanja.

On uporno tražaše predmet za razgovor, ali ga ne nadje.

Stanje postade nesnosno. Poručik prodje još jednom pored njih, i Katanić i poštar, i svi gledaju nju, i smeše se lukavo na njega; govore nešto polako, a prutićem se puckaju po pantalonama.

— Ma šta! Ma šta! — mišljaše Janko, — samo da se govori!

I onda se primače njoj, sede sasvim komotno na klupu. Kao da skide neki obruč, koji ga stezaše i preko grudi i pod grlom. Zavrati se malo. Ženu čak i — oslobodi se ponovo:

— Ovo baš pripiče! Ja leti zdravo volim lake haljine — sasvim lake. Ali ko će poneti u banju sav komfort?

U taj par Vasiljević se sam vrati stazom i opet oštro posmatraše ženu. Janko se čisto očajno boraše da istraje kako je započeo. I on oštro gledaše Vasiljevića, čineći se pri tome ravnodušan. »Samo slobodno!«, i opet nastavi:

— A zdravija je zima — verujte! Istina, malo čovek izlaže se opasnosti da nazebe, ali ovako... ovo je da-bog-sačuva.

On obrisa rupcem znoj s čela.

— Jeste li doručkovali? Da... naravno... najpre ste hteli da pijete vodu.

Gospodja razumede ovaj Jankov govor. I sama se brzo obrete, i kao da se obradova ovome tonu:

— Nisam, nisam još, naravno. Hoćemo li?

Uto dodje i Cuja.

— Hajdete! — reče gospodja. — Hajdete i vi s nama! Mleka imam, uzela sam dosta, misleći da će i Mladen doručkovati. Ali on popi samo crnu kavu. Hajdemo-te!

— Ne branim, — reče Janko s puno pouzdane ravnodušnosti. — Znam izvesno, da će vaša kava biti bolja nego u mehani... — Ove poslednje reči činjahu mu se da su smešne, i on se smejaše »ha, ha, ha!«

I tako podjoše. Oboje osećaše, da su našli, i ako nezgodan, ipak jedini mogućan modus vivendi. Janko se toliko pouzdano ponašaše, da se čisto i u licu promenio. Hodaše pored nje ravnodušno, šireći noge i gegajući se, što inače nije njegov običaj.

A unutra se osećaše tako pouzdan i tako zadovo-

ljan, kao gladan čovek, koji se mesto ostrica, raka i palačinaka, dokopao jagnjeće plećke. »Samo tako«, mišljaše on, »pa se ni moj ni njezin mir ne će poremetiti!«

Siromah! On ne zna, da je čovečje srce Indijanac. Delaš, obaveštavaš, govoriš mu iz dana u dan i već ga vidiš, da diže ruke k nebu, posti, krsti se, metaniše i pominje ime Hristovo; ali razdrlji košulju, pa ćeš mu na grudima o vrpci naći idola od porcelana. Zgrčio se, turio kolena pod bradu, pa kao da se zadovoljno i lukavo smeši jadnom samrtniku.

Janko je s njima zajedno doručkovao, posle ih ostavio, da se odmore, i opet pred ručak po njih došao. Pogodio hranu u mehani, odredio jedan sto u uglu, na kome da se »postavi za tri persone«. I doveo ih na ručak.

Kad su oni ušli, sva se mehana ućuta. Gospodja se pokloni gostima za najbližim dvama stolovima, pa sede, okrenuvši se ledjima prozoru, a licem unutrašnjosti mehane. Svi mirno i ne mičući se gledaše. Samo Vasiljević, s neobičnom drskošću namigujući na apotekara, diže svoj tanjir i premesti ga na drugi kraj stola, tužeći se, da ga onde peče sunce. Tako beše okrenut licem gospodji.

Janko opazi ovo i odjedanput srdačno i silno stade mrzeti poručika.

Tek kad se zapuši supa, i zazvečaše lažice, društvo otpoče onaj potmuli nejasan govor, i muškarci počeše češće brisati salvetom brkove, te tom prilikom bacati oči na onaj sto.

Naravno, da je Janku s početka bilo nelagodno. Nije umeo da se namesti na stolici. Supu sve mu se čini da i suviše srče. Vino kad pije, čini mu se da mu zdravo klokoće, — al' kad se želudac napuni, kava zapuši, i zamirisa duvan, celo društvo kao da raskopča jake i othuknu. Razgovor posta najpre življi, padaše i pokoja dosetka, i poneka pesnica lupi o sto; posle se mnogima zaokrugliše oči, i društvo se sve više razlabavljaše. Pažnja i interes popusti, već slabo ko da još seva očima

na sto gde je Janko. Samo što Vasiljević još pogleda onamo, priča o svojemu konju, kako jednom nije hteo da naidje na bure, a on ga ostrugama svega iskrvavio i sabljom isekao po vratu i sapima. Momci podigoše na nekoliko stolova čaršave, pa na njih metnuše karte, krede, »piskle« i tablice. Kartaši posedaše, ostali postajaše. I Janko s gospodjom i Cujom ustade i ode.

— Hajd'mo-te kod nas, da pijete kavu!

Ali tada se beše već oslobodio, da mal' ne skide i kaput, kad je ušao u sobu, nameštenu kao sve sobe u našim banjama: dvama krevetima, jednim stolom uz prozor i jednim čivilukom; a prozor zastrven debelom strukom, te se sunce zalud muči, da ubaci i jedan zračić. I gospodja i dete behu već sasvim obikli na društvo s Jankom. Pristaviše »mašinu« za kavu, ćeretaše, popiše; pa Janko ode u svoju sobu, a oni ostadoše u svojoj.

Tako prolaziše dani. Mirno, tiho, odmereno, galičljivo-prijatno, pa ipak, kao što Janko mišljaše, »ozbiljno«. On posta već i prema sebi toliki glumac, da svoj odlazak k njima i neprestano bavljenje uz Mariju objašnjavaše običnim druženjem i simpatijom, i tada ga ništa ne bi moglo o tome razuveriti. U to doba čitaše roman jednog ruskog majstora, u kome se ovaj svojim anatomskim perom smejaše običnoj zabludi idealista, da se mlad čovek i mlada ženska, koji nisu ni rod ni pomozibog, mogu voleti kao brat i sestra. Janko baci knjigu i dvaput pljunu, kao gnušajući se, ali u srcu kao da oseti neku prazninu. Zalud ispruži nogu, isturi grudi i lupi se šakom po njima — iznutra kao u prkos da zazvoni: »Ala da ti je da bar jednom nasloniš glavu na grudi!« On leže na krevet i dade se u misli, koje se trudjaše da odagna, ali ih ipak, kao ispod ruke, potpuštaše. Dvaput mu padaše na um, da spakuje stvari, pa da beži iz kupatila, ali se varaše: da to može uvek učiniti, i da bar s tim ne mora hitati.

Ta sitnica u tome romanu sasvim ga uznemiri. Kao da baš od toga dana posta sasvim sumoran, i kao da ga ta sitnica neodoljivo gonjaše da prečisti račun s tom »žen-

skom«. I taj račun, koji se je »morao prečistiti«, ostavljaše on s dana na dan, a sve bivaše s njom i uz nju, sve mišljaše na nju i posta sasvim sumoran, neveseo, presta čak i jesti i pređade se, kao što on mišljaše, »dubokoj studiji o životu«, a u samoj stvari sasvim plitkoj ljubavi.

Sve je to Marija opazila, a još bolje apotekar i poručik.

Marija ga jednom ne pozva posle ručka na kavu. Janko ne htede ni posle večere otići. Taj dan oseti neku lakoću u grudima i on tapšaše sam sebi: »Tako, tako treba!« »Čudna mi čuda, ostaviti se tudje žene!« »Nisam li ja jednom čitav mesec dana ostavio duvan?«

Ali već sutra-dan on ode ne samo posle ručka, nego i na doručak, i posle ručka, i posle večere, i, što je najgore, sedjaše ceo dan s njome i uz nju, a ni reči ne progovori. A i od ovoga je čak bilo nešto gore, a to je: što i ona ne progovori ni reči i što je takodje neobično malo jela.

Toga dana uveče Janko se sasvim dockan i sasvim zamišljen vrati kući. Udje u svoju sobu, upali sveću, skide se, leže u krevet, ugasi sveću i pokri se. Nije ležao, možda, ni po sahata, pa opet usta, upali sveću, obuče se i izidje napolje. Ču, kako iz kavane dopiru nejasne promukle zdravice, i kako zveče čaše, i uputi se tamo. Vrata od kavane, koja gledahu u »mali park«, behu širom otvorena. Janko udje na vrata, a ne opazi, da pod orahom napolju u mraku stoje dve ljudske slike u suknjama.

U kavani za stolom u uglu sedjaše brigadir Veljko, advokat Nestor i upravnik kupatila, i igrahu karata. U drugom uglu bubnjaše i sviraše Cigani. Na sredini, za velikim stolom, beše jedno desetak mladih ljudi, kao što se to veli, s čašama u ruci, a u samoj stvari s vinom u glavi. U gornjem čelu toga društva sedjaše poručik Vasiljević, a u donjem apotekar Katanić.

Janko otpljunu, kad ugleda od vina nagrdjeno lice ovih ljudi, a naročito kad mu se pogled sukobi s podmi-

gljivim i bezobraznim očima poručikovim, ali on ipak udje. Beše to nekako očajanje, koje ga unutra gonjaše.

Poručik, kako ga ugleda, skoči sa stolice:

— A, dobro veče, krdžalijo! A gde ti je... onaj... onaj... ona tvoja dulčinea?

Reč d u l č i n e a čuo je on od urednika »Svetlosti«, i ta mu se »francuska« reč tako dopala, da ju je svaki čas upotrebljavao, obično pak u frazi: »što rekao Francuz: dulčinea«.

Janko preblede i zanese se, kao osetljiva dama kad vidi žabu. Htede vikati, nagrditi poručika, udariti ga bocom i stolicom, pa ipak stajaše na ulazu kao bezjak i ćutaše.

— Ta šta si se tu ukipio? — deraše se poručik. — Ovamo! Živela tvoja dulčinea!

On u levoj ruci diže čašu, dodje Janku, uhvati ga desnom rukom i povuče unutra, turajući mu čašu pod nos.

Janko iskorači desnom nogom napred, dohvati poručika za prsi i gurnu ga svom snagom od sebe:

— Odlazi! — dreknu on, a glas mu se sklupča i zapti ga u grlu.

Vasiljević tresnu o sto, na kome se prevrtoše nekoliko stakladi.

Katanić se umeša s lukavim dostojanstvom:

— Gospodo! Mahnite se ćorava posla! — i zadrža Vasiljevića, koji ponovo polete na Janka.

— Sad ću ga... sad ću ga!... Na moju oficirsku čast!... — deraše se Vasiljević i pružaše ruke put Janka.

Janko prekrsti ruke i sasvim mirno i prezirno reče:

— Gospodine! Ja ne ću s vama da se ovuda rvem. Ali ako mi u najkraćem roku ne date satisfakcije, kao što to rade ljudi od časti, ja ću vas morati u parku bičem istući!

Onda podiže glas:

— Razumete li?

Poručik isuka sablju.

Janko brzo skide s čiviluka brigadirovu sablju. Zasuka malo desni rukav i diže sablju više glave.

Brigadir Veljko poklopi svoje karte na sto i metnu ruku na njih:

— Meni još pet, — reče polako svome društvu. Onda se samo licem okrete »duelantima« i viknu:

— Gospodine poručiče!

— Izvol'te, gospodin-major! — odgovori Vasiljević i spusti ruku i sablju.

— Ovamo sablju!

Vasiljević uhvati svoju sablju za oštricu, a balčak pruži brigadiru.

— U haps! — reče brigadir i pokaza rukom na jednu pobočnu sobu.

— Razumem! — reče Vasiljević i s jednim vrlo nekoordinovanim »levokrugom« udje na vrata, koja su mu pokazana.

Brigadir balčakom lupi o sto; ne dižući ruke s karata.

Momak dodje.

— Neka se zaključa ova soba, a ključ neka se meni donese. Nâ, ostavi ovu sablju... Plaćate li?

Igrači pomešaše karte. Brigadir zgrnu pare i ponovo, kao čovek koji je izdangubio, stade žurno mešati karte, a preko ramena govoriti Janku:

— Ja ne znam, gospodine, šta ste vi tu došli, samo da kvarite društvo! Pa, posle, uzeli ste moju sablju, kao da je to... šta je bolji?... kao da je to opštinska stvar... koštaju obe tri dinara!

Janko turi sablju u korice i podje nešto spleteno da se izvinjava. Katanić ga poverljivo povuče nastranu:

— Ostavite se, nije potrebno! Idite bolje kući! Vi ste, vidi se, jako pošten i osetljiv čovek!

Janko bi ga čisto zagrlio. U ovoj neprilici gle kako mu se prijateljski javlja čovek gotovo nepoznat. On već htede da suzama brani svoju nevinost.

— Mahnite se, mahnite se! — reče Katanić, uze ga ispod ruke i oba izidjoše napolje.

I tom prilikom Janko ne vide ono dvoje, što sta-

jahu u zasenku, ali Katanićevu oku ni to ne izmače. On podiže glas, kad već behu u parku:

— Meni vas je žao, što vam se ova neprilika desila. Vi slabo poznajete svet... ne primite za zlo!... i zamišljate u svakome svoje srce i svoje obrazovanje. A to je gledište vrlo pogrešno i nepraktično... nemojte se srditi! To je...

Janko mu stište ruku:

— Hvala vam, gospodine! Vi ste pripomogli, da ga ne udavim. Želim, da vam to stogubo i u boljoj prilici vratim.

Opet mu stište ruku.

— Smetenjače! Kaku uslugu? — mišljaše Katanić i obradova se, kad ga već dovede do vrata i kad se jednom oslobodi njegova stiskavanja ruke.

Vraćajući se nazad u mehanu, on stade nemarno pevušiti i zaobidje čak oko oraha, ali pod njim više nikog ne beše.

Bez sumnje je ona s detetom! — mišljaše Katanić! Sad će se, valjda uveriti da je... On htede reći »smetenjak«, ali onda stade redom misliti, kako je stvar tekla, i izbrisa reč s m e t e n j a k iz toga razgovora sa samim sobom.

U mehani zastade celo društvo, koje se već više i ne sećaše na aferu i beše još sasvim dobre volje. Joca Mijić zavratio glavu, peva pesmu »Lepa naša domovino!« na glas »Onamo, onamo!« i tuži se, što niko ne ume da mu sekunduje. Steva praktikant zamače prst u vino, te njime piše po stolu svoje ime. Profesor Nedić prevodi nekaku besedu nekog člana engleskog parlamenta. A odvetnik Nestor tuži se kako mu se »odbila karta«.

Katanić ne nadje za potrebno da se oprašta, već se ćutećki s vrata okrete i ode u svoju sobu.

Sutradan ovako su stajale stvari:

Na brigadiru Veljku nije se opažalo nikakve promene, osem što je malo oštrije nego obično psovao momka, što mu nije doneo debelu govedjinu. Ovo pak nije se moralo ni u koliko dovoditi u svezu sa sinoćnom

aferom, jer je brigadir imao tri uzroka biti neraspoložen: prvo, što je meso bilo odista mršavo; drugo, što je on bio kao i obično zdravo gladan; a treće, što ga je advokat Nestor jako sinoć »uštinuo«.

Na poručiku Vasiljeviću opažalo se opet to, što je danas u šetalištu sasvim opustio sablju, te šara po pesku, a obično ju je pridevao na lančić, te mu zapleće noge, i što je bičem lupao po lišću na kestenima. U govoru je bio sasvim odrešen, slobodan kao uvek, i činio se toliko ravnodušan, kao da sinoć nije prevrnuo ni šolju s kavom. Tek u kupatilu, kad se je nekako našao u krugu sinoćnjega društva, govorio je najpre o duelima uopšte; posle je prešao na svoj sudar s Jankom i tu je sasvim velikodušan bio: »Badava!... Dirnuo sam ga malo gde ga boli! Pi! Tako se to neki put otme čoveku pri čaši vina! Siromah! Da, da! Pomislite, on... Pa mene zove! Dakle, ja sam pozvan — biram oružje i prvi pucam! Vežem ga za dud, imam prava, pozvat sam... pa napunim top... naravno, ja biram oružje!... i...«, on lupi dlanom po vodi i zviznu.

Katanić se na to tako gromoglasno zasmeja, da se svi okretoše. Ali on se tresijaše i sve glasnije se smejaše. Šmurnu se i pod vodu, ali i više njegove glave izbijaše veliki klobukovi. Kad se ispravi, obrisa dlanovima oči, i slatko se smejući, reče poručiku:

— No, taj zacelo ne bi lasno prošao! Tome biste vi pokazali, s kim hoće da se dueliše! — Pa onda nanovo prsne u smeh i isprekidano nastavi:

— Naravno, vi ste pozvani... izaberete top... ha, ha!... pa njega za dud!... ha, ha!... Siromah, ni parčeta od njega ne bi ostalo! Ha, ha, ha!...

Poručika ne samo da ne uvredi ovaj smeh, nego i sam se stade smejati. Najzad se opet namršti:

— E, ali sad je sve prošlo! Ja sam još čekao do osam sahati pismen poziv, kao što je red. Ali on ne pozva! — Tu poručik sleže ramenima.

— A to je red? — reče Katanić s pritvornim i glupim interesom.

— Naravno, da je red! To traži i moja oficirska čast.

Katanić čisto zbunjeno sleže ramenima.

Košutić je dokopao priliku da priča o nekakvim »amerikanskim« duelima, gde se, čini mi se, protivnik poji rastopljenim olovom, guta pilule od dinamita i na sve se to još ravnodušno smeši i najpre čačka zube.

Janko, pak, nalazio se u tako žalosnom stanju, da nije znao, kud da se okrene. Strašno osećanje stida i poniženja, koje se ne da izgladiti nikakvim taktom ni heroizmom. Pitao je sam sebe: koji ga je djavo nosio da ulazi unutra, kad je video pijane ljude? Posle se je kinjio, što je tako primio srcu reč »dulčinea«, i naposletku sav se je znojio od stida i jeda, kad se sećaše, kako je, kao kakvo derište, izvukao sablju brigadirovu i doveo sebe u »glup, gluuup, najglupljI položaj na svetu!« Što je najgore i najcrnje, to je, što sad ne zna, šta da radi. Da ga zove ponovo na duel — koješta! Da se bije s njime kao kakva propalica u parku, te da načini još veći skandal — »pi!« On se pljusnu rukom po čelu. — »Svako čudo za tri dana!« Ali daj proživi ta tri dana!

A Marija toga jutra beše tužno milostiva. Velike oči behu joj još jače prekrivene trepavicama. Kad se nadje u parku s Jankom, ne reče mu ni »dobro jutro!«, ali ga tako značajno stište za ruku i tako milostivo pogleda, da je on iz toga više pročitao, nego što ima u celom Majerovu Leksikonu. Očigledno beše u tome ono slatko sporazumljenje, koga se on toliko kao bajagi bojao. On ćuteći hodaše pored nje, a grudi mu brektaše pod nekim osećanjem, koje se u neku ruku prelivaše u beskrajan, tih, sladak bol. »Sve zna« mišljaše on u sebi, i u jedan mah, ne htevši i ne misleći ništa, a okrenuvši glavu od nje, progovori:

»Vi sve znate!«

»Sve!« reče ona, takodje ne obrćući glave.

I oboje gledaše u travku, parče šljunka, ili crvotočinu; ali kroz te stvarčice, kao kroz okular mikroskopa,

širi se veliki, nepoznat, primamljiv svet, preliven čudesnim i božanstvenim začinom.

*

Ceo dan ne progovoriše reči, ni za ručkom, ni za večerom, i kao da bežaše jedno od drugoga, a ipak se svaki čas kao nehotično sukobljavahu. Posle večere odoše odmah svako u svoju sobu, i oboje osetiše potrebu da dugo, dugo još pošto je sav svet spavao i hrkao, gledaju u od oblaka progrušano nebo i da se razgovaraju po zvezdama. U to gluho doba Janko, s nekim tajnim osećanjem, od koga je drhtao, otvori širom vrata od svoje sobe, leže nesvučen na krevet i pokri lice rukom. Sve je tiho kao u groblju. Ujedared on ču, da nešto šušti, a grešna misao odvede ga na Mariju. Ali je li to san, u koji se on bojaše pogledati otvorenim okom? Šuštanje predje u njegovu sobu, i kad on diže bojažljivo ruku s očiju, ugleda nju više sebe, u beloj haljini, nagla se nad njim i sluša mu dah. Valjda ne zna, da li on spava. Tada jedva čujno prošapta:

— Što si tužan?

On htede skočiti s kreveta, raskinuti jaku što ga strašno davljaše, stisnuti je u naručje, pa tako, valjda, umreti, ali ga snaga ne posluša. Ne mignu ni prstom, ni okom ne trenu, i na jedvine jade takodje prošaputa:

— Volim te!

Ali tad mu već pomrče svest, i on više i ne vide, kako ona ostavi njegovu sobu.

Baš tada prodje pored njegove sobe poručik, stupajući krepko i otresito, tako da mu ostruge u ovoj tišini zvoniše čisto kao praporci. On pevukaše neku pesmicu, od ne baš sasvim solidnog značaja. I on ostavi vrata od svoje sobe otvorena i polako se skidaše, zviždućući. Kad bi gotov, napisa ovako pisamce:

»Gospodine! Vaša se žena vrlo lepo ponaša ovde. Neki g. Janko ne izbiva od nje ni danju ni noću.

Jedan vaš prijatelj.«

Onda pročita pismo još jednom, podvuče reči »ni noću«, zatvori ga u kovert i zapečati ga polovinom dinara. Adresova na muža Marijina i zadenu ga za kapu, da ga ne zaboravi predati. Onda zenu, prevrte se na krevet i zahrka mirno, spokojno i slatko, kao čovek koji je učinio dobro delo i hrišćansku dužnost.

A Janku čudno beše te noći. Tako se je osećao jednom, još kao dete, kad celu noć ne sklopi oka, nestrpljivo čekajući, kad će svanuti dan vrbice, da obuče nove haljine. Samo što u prijatnom osećanju beše nečega, kao što rekoh, bonoga, i on se s neobičnom voljom zadržavaše baš na tome. Svaki čas mu se činjaše da čuje opet ono tiho šuštanje. Često obamre, i po prsima kao da mu puše neki mirišljavi vetrić, koji ga tako zanosi kao ono kad čovek na ljuljašci zažmuri. Ponekad raširi ruke: hteo bi nešto zagrliti u naručje — pa tek, kad vidi da je sve prazno i tiho oko njega, onda ga još jače obuzme duboko osećanje ćudljive sreće, koja mu se, kako mišljaše, već više ne izmače. Njen balzamičan dah još kao da mu omotava ugrejano čelo, ispod koga je tako bojažljivo iskliznulo ono »volim te!« Sad, sad da je opet da dodje, kako bi joj on znao kazati, zašto je tužan — »za to... za to...«, ali on ni u mislima ne dovrši rečenice, već se prostire pred njom, celiva joj vrh od cipele, pa posle sakriva čelo i oči u njenu dugu kosu, rastapa se u ništa pod njenim tužnim milostivnim pogledom. Sad mu se čini da joj je naslonio glavu na rame, pa se zalud muči šta da joj kaže, kakvim rečima da prospe pred nju ono varivo u srcu svome, prema kome je usijana lava ledeni aparat; jer, naravno, niko pre i niko posle njega nije mogao ljubiti, »ovako ljubiti«. »Jer šta ja imam od svega ovoga?« mišljaše on. »Tudju ženu!« I sa toga se sve ovo začinjavaše nekom nejasnom mišlju slatke smrti, u kojoj kao da je neizbežan vrh njegove ljubavi.

Tek u samu zoru, kad otpočeše škripati vrata na sobama, i sanjivi momci i devojke promicati hodnicima, usta on i zatvori vrata i prozore. Život koji se budjaše napolju utišavaše onaj život u njemu. Kao da mu smetaše mišljenju ono tabanje pored njegovih vrata, te pro-

drema malo, pola u snu, pola na javi, sa Marijinom slikom, koja se tako koketno prikradaše k njemu i opet bežaše od njega, čim što napolju lupne.

Kad ustade i napolje izidje, brzo i strašljivo prodje pored vrata od njene sobe i čisto se radovaše što je ne vide. Na ulasku u kuću istrča pred njega sobarica sudije Perinovića, koja je i Mariju posluživala, i predade mu jednu ceduljicu. Cedulja ne beše u kuvertu, ne nošaše nikakve adrese, a unutra stajaše: »Vi ste još spavali, kad su po mene i Cuju došla kola Mladenove tetke iz sela, koje je ovde preko brda. Bavit ću se koji dan.« Potpisa ne beše.

Janko se u prvi mah obradova ovome, ali već oko podne spopade ga strašna čama i osećanje beskonačnosti.

Nigde da nadje mira! Leškari na krevetu, turi ruku preko očiju, pa sanja, sanja. Onda ujedanput skoči, da po sto puta prodje sobu tamo i amo. Posle opet legne na krevet, pa se daje u misli: kako ona ulazi kao senka, šapće mu. Zamišlja, kako bi mu bilo da ga pomiluje rukom po usijanom čelu, kako bi se on onda topio, kako joj ne bi ništa govorio, samo bi uzeo kraj njene haljine, pa bi ga ljubio... aja, ne bi ga ljubio... naslonio bi ga sebi na obraz... njenu bi ruku naslonio na obraz... samo bi je malo dodirnuo usnama. Ako bi ga ona poljubila, on bi... šta bi on radio?... On bi kazao: hvala, hvala!... Ne! Ne bi ništa kazao... umr'o bi, umr'o bi — to je najlepše!

Ali i to se već dosadi, spopade ga nestrpljenje. Pred veče podje putem kojim je ona otišla i idjaše daleko napred, a sve mu se činjaše: sad će je sresti; i čim čuje, da otud zvrkte kola, već smišlja kako će kazati, da je sasvim slučajno pošao ovuda da šeta, a nije upravo ni znao, da je to taj put. A da će se ona vratiti večeras, sad odmah — to mu je govorilo srce njegovo, i stoga idjaše sve dalje napred, i sve slobodnije, jer se sve više osamljivaše. Ali ujedanput se trže, kao da stade na guju, jer pod jednom vinjagom ugleda profesora

Nedića s nekom knjigom i crvenom pisaljkom u ruci. Nema kud nazad, pozdravi se s njime, obrisa znoj s čela i primi ponudu da i sam sedne pod vinjagu.

— Pazite samo, što ovaj kaže, — reče profesor i poče čitati neku dugačku rečenicu iz knjige koju držaše u ruci. Janko je čuo samo s početka jedno: »als«, na kraju »worden ist« i u sredi dvaput »höhere Regionen«. Iz učtivosti izjavi dopadanje i zamoli da razgleda knjigu.

— Baš bih vas molio, ako imate što za čitanje? — reče on Nediću, a ujedno se obradova ideji da će kakom prijatnom lektirom moći rasterati čamu.

— Drage volje, drage volje! — reče profesor. — Ja imam ovdje: Abhandlungen über die moderne Politik od Levenštajna, nekoliko Geteovih stvari — znate, i taj je bio veliki mislilac; pa onda imam: Ueber das Wesen der Gedankenlehre od Sonenštajna, pa onda, onda... od Sauertajga...

— Molim vas, štogod od Getea! — prekide ga Janko.

— Drage volje, molim! Hoćete li da se vratimo, pa da vam odmah dam?

Janko pristade, ali se kradimice svaki čas obrtaše, sve misleći da će ga stići njena kola.

On u svojim mislima i ne ču, kako mu Nedić celim putem deklamovaše stihove iz »Fausta« i pretresaše poredom ono nekoliko krnjadaka, što je pročitao iz Getea.

— Ovde imam i »Vertera«: »Patnje mladoga Vertera« — ako hoćete to!

— Čitao sam nekad, — reče Janko, — ali davno. Mogu baš to uzeti!

— Dakako! Koliko se je mladih ljudi ubilo zbog toga! Haj, haj! Kao muhe! Pročitaju »Vertera«, pa pištolj u čelo!

Janko, koji se kao kroz maglu sećaše Verterove sudbine, pri ovim rečima Nedićevim čisto oseti nešto hladno na čelu.

— To će taman pristati za mene, — mišljaše on i

gotovo s nestrpljenjem čekaše da dodju kući, i da uzme knjigu.

U toj se knjizi priča, kako je neki sanjalo, po imenu Verter, došao u neki kraj gde je sve tiho i mirno, idilski, i tu poznao jednu devojku, koja se zvala Lota, a bila zaručena s nekim Albertom. Verter se odmah zaljubi u nju, i već ne zna od ljubavi, kud udara. Albert, koji je za vreme poznanstva Verterova s Lotom bio negde na putu, vrati se i venča se s Lotom. Verter, da bi razagnao svoje jade, primi se nekake službe i ode odatle; ali nabrzo se vrati, i njegova se ljubav prema Loti još jače razbukti. Jednom, kad joj muž nije bio kod kuće, spopadne je ljubiti, ali već posle toga nije mu ostalo ništa drugo, nego da se ubije. On ozbiljno napiše, kao što se to obično radi, mnogo pisama, pogori svoje hartije, napuni pištolj, potegne i ubije se.

Janko samo malo povečera, pa se naklopi čitati. Oh, kako je to beskrajna slast deliti s nekim sudbinu! Već na prvim stranama Janko vide da je i on sam Verter, i, pri svakoj sceni u knjizi, tražaše kakvu sličnu sitnicu iz svoga života. Verterova jadikovanja za samo ga srce ujedahu, i on mu u pameti stiskavaše ruku, koja je već davno na nebu, s Lotom zajedno. Sve, sve mu se dopadaše, i u svemu on vidjaše sebe. On se slaže s Verterom da mu ne trebaju knjige, jer je srce i bez toga uzburkano; samo mu treba tiha, mirna pesma, koja se peva deci uz kolevku. I njemu je, kao i Verteru, najmiliji onaj pisac, u kome on nalazi svoj svet, i gde je sve nalik na život čitaočev. A u Verteru je sve tako nalik na Janka. Nalik na ono bežanje od sveta a traženje Marije, nalik na ono osećanje, koje ga prožima od glave do pete, kad se, kao što veli Verter, njegov prst nehotično takne njezina, ili kad im se noge sretnu pod stolom. »Ja trgnem nogu nazad, a tajna neka sila vuče me opet napred — meni mrkne svest!« Sve tako, ama u dlaku! I njemu je Marija nešto sveto, i u njenu prisustvu ćuti svaka požuda! Ljuti se na Verterova prijatelja, što mu savetuje da se prodje Lote: »Lasno je to kazati!« Pa kako je

dobra Lota, koja pušta Vertera da se pokatkad isplače na njenoj ruci! — I on će to pokušati kod Marije, to je zaista uzvišeno a nevino zadovoljstvo. Verter čita Loti svoj prevod Osijana,[1] a Janko? — On će Mariji dati »Vertera«, da čita. »Nek' vidi moje jade!« I što se više primicaše kraju knjige, tim se sve više zbratimljavaše s Verterom, i najzad, kad Verter uzima pištolje, i Janko pogleda na svoj revolver na zidu, koji mu izgledaše kao nekakav signal, a iza njega kao da vidi bolno i bledo Verterovo lice, koje kao da mu značajno klima glavom: »Tako, tako, bratac, mi, jadni sirotani! Ljubimo, ali tudje žene; pošteni smo, pa zato treba da umremo! Hodi!«

— Zdravo, zdravo mi budi, pobratime, — poklicavaše Janko u sebi, — skoro ćemo se videti!

I upravo ne tražeći nikakva dalja razloga, on se oprijatelji sa smrću. I onaj nerazumljivi trenutak, u kome se prestaje živeti, tako prijaše njegovoj sanjalačkoj prirodi, da ga gotovo s nestrpljenjem čekaše. Slatko mu bi, kad pomišljaše, kako će ona možda na njegovo, već jednom kao mramor hladno, čelo pritisnuti svoj ugrejan poljubac. »Tada, tad će biti najsrećniji!« A da li će on to osećati? »Dakako!« »Šta kaže Verter?« On ponovo pročita ona mesta sebične filosofije, gde se bez ikakve rezerve patnicima obećava nagrada »tamo gore«.

Čitanje se produžilo i sutra do podne, a posle podne Janko već poče po propisu uredjivati svoje stvari, pisati pisma i medju njima jedno sasvim veliko, u vidu dnevnika, a namenjeno Mariji. Naročito uživaše u svojoj »mirnoći«, a mirnoćom on zvaše ono glumačko navlačenje osmejka ili mrština na svoje lice, i ako je unutra u duši uvijao se kao crv.

I u celom tom svom delanju on nijedanput ne pokuša da dade sebi računa, zašto on to sve čini. Zašto je on tako nesrećan, i šta sve mora čovek imati, pa da se ne mora ubijati? Beše li i ovo posledica njegova vas-

[1] Engleski pisac Macpherson napisao je po narodnim predanjima skotskim kolo epskih pesama, koje je izdao kao da su od staroga keltskoga Omira — Osijana.

pitanja ili neke urodjene prenadraženosti? Na to se ne da lasno odgovoriti. Što se njega samog tiče, on, i kad je pokušavao da to sve sebi objasni, odmah je posustao i zaklanjao se za bolešljivog Vertera i za veliko ime Geteovo. Tako rade i matori ljudi, koji se u mladosti nisu napatili!

Od prvog sastanka Marijina s Jankom Katanić ga ne beše ispustio iz očiju. Pratio mu je svaki korak; znao je i za najmanju sitnicu. Ništa mu se nije otelo — njihove šetnje, razgovori, pa čak ni pismo poručikovo na Marijina muža, ni Marijina cedulja na Janka, ni samo čitanje »Vertera«. Jedno je samo što on nije znao, upravo nije verovao pričanju poručikovu — da je Marija noću ulazila u sobu Jankovu.

Mogućno je da je Katanića mnogo štošta kretalo, da tako pazi na Janka; dva su, pak, uzroka poznata i nama: prvo, što beše od prirode radoznao, ako se, to jest, može nazvati prostom radoznalošću ono interesovanje za potanku istoriju sviju i svakoga i uživanje u saznavanju najskrivenijih misli u čoveku, koga posmatraš. Možda se time zadovoljavaše njegovo urodjeno vlastoljublje, jer se i na taj način u neku ruku vlada svojom okolinom. Eto, n. pr., u kupatilu ne beše nikoga, ko nije čisto zazirao od Katanića, i niko, ko ga poznaje, ne bi se začudio, kad bi mu Katanić, u razgovoru, uz reč pomenuo za kakvu duboku tajnu. S druge, pak, strane, Katanić je bio vajkadanji prijatelj Mladena, Marijina muža, u čijoj je kući i odrastao, poslužujući još kao djak. Mladenov ga je otac dao, po svršenoj nižoj gimnaziji, u apoteku, pomogao mu da ode na kurs i jamčio za njega, kad je otvorio apoteku na svoju ruku. Otud se on osećaše vezan za Mladenovu kuću i Mladenovu rodbinu. Za Mladena lično i po tome, što se njihove naravi podudaraše, i ako se obično kaže, da se ne mogu voleti dve sasvim jednake duše. Uostalom, one i behu jednake samo u jednoj polovini svojoj, a to u ozbiljnosti i u odvratnosti prema svemu što je nosilo tip izjava prijateljstva ili ljubavi. Inače, kad bi se, kao što se to poneki put radi, pore-

dile ćudi životinjskim osobinama, Katanić bi morao biti mačka, a Mladen lav — ipak, dakle, oboje f e l i s.[1] Katanića ste već unekoliko poznali. Ako mu oduzmete malene lukave oči, pa ih zamenite osrednjim, uvek otvorenim; ako ironičke brazde s oba kraja usana dignete i turite ih medju obrve — onda imate Mladena! Najzad su mogli jedno drugo voleti i stoga, što im se interesi nikad i ni u čem ne ukrštaše. Kad je Mladen otišao sa službom u Beograd, i njihovi se odnosi prekidoše, jer nijedan ne beše voljan pismima krpiti lično raskinute veze; ali veza, koja se još u detinjstvu zatekla, nije popustila u snazi. Kad se je Mladen ženio, poslao je i Katanću štampan poziv na svadbu i na njemu je još dopisao perom: »Nikako drukčije da ne učiniš, nego da dodješ!« Katanić mu na dan svadbe čestita samo žicom, i to beše sve! Pa i posle svadbe njihova korespondencija ne oživе — pisali su samo po kakom poslu. Tako, n. pr., kad je Mladen kupio kuću, tražio je od Katanića dvesta dukata na zajam za tri godine. Katanić uzajmi toliko od Stojana Bardagdžije i posla Mladenu s ovakim pismom: »Evo ti šaljem novce! Ne trebaju mi pre, dok i sam ne kupim kuću.« Te novce vratio mu je docnije Mladen sa nežnošću koja ne priličaše njegovoj naravi — u kesici, koju je njegova žena izvezla za nepoznatog prijatelja svojega muža. Katanić, opet, sa svoje strane, zamota kesicu u finu hartiju, turi je u jednu apotekarsku kutiću i zatvori u ono odeljenje verthajmovače, koje se zove »trezor«. A obojica bi se oni smejali nekome drugome koji bi tako radio. Ono veče, kad je Mladen došao sa ženom i sa sestricom u kupatilo, Katanić ga je, naravno, odmah video, ali ne mogaše odmah prići, jer, po svojoj opreznoj, mačjoj prirodi, hteo je najpre da se sam sa sobom dogovori, kakav će položaj da uzme prema Mladenovoj ženi. Ujutru pred zoru probudi ga jaka glavobolja, tako, da je jedva u deset mogao ustati i izići napolje; ali Mladen već beše otputovao; a s njegovom

[1] Latinsko ime (»mačka«) rodu grabljivih sisara (lav, mačka — domaća i divlja, — tigar, panter, jaguar i t. d.)

ženom šetaše Janko po parku. Katanić je umeo biti Jevropljanin i znao je, kako mu se valjalo javiti Mladenovoj ženi, ali ga od toga zadrža ili njegova narav, jača od Jevrope, ili neka lukava slutnja da će, ovako povučen, moći bolje paziti na ljubavnu igru, koja, kao što mu se na prvi pogled učini, beše neizbežna, a kojoj bi zasad bilo nerazložno stati na put. Ali već posle četiri dana on se uplaši od onoga, što njegovo bistro oko naziraše kroz zbunjeno lice Jankovo i još sanjivije oči Marijine. Tada on napisa Mladenu dugačko pismo, najduže koje je ikad pisao, u kome mu nagovesti, kako se zbog glavobolje nije mogao još ono veče javljati Mladenu i njegovoj ženi, a sutra, opet, beše kasno. Tu dalje, kao uz reč, a sasvim zatrpano u druge sitnice, stajaše i to: kako svaki dan vidja njegovu ženu, zdravu i veselu, »s gospodinom Jankom, koga ti izvesno poznaješ«. Naposletku je dodao još i ovo: »Jako bih se radovao kad bi ti došao što pre, da se vidimo i malo porazgovorimo, i da me predstaviš tvojoj ženi. Tom prilikom imao bih ti saopštiti jedan vrlo važan plan, o jednom preduzeću koje bismo mogli oba učiniti.« Pod ovim »preduzećem« on je zamišljao kupovinu vina, ili makaku laž, koju će već spremiti, dok Mladen dodje, a glavno mu beše da Mladen vidi Janka i da se zna naći. Mladen, kad je pročitao ovo pismo, nije upravo ni obratio pažnje na toga Janka, misleći da će to biti kakav prijatelj njegove kuće, kome Katanić ne znadjaše pravog imena. Jedno mu se samo čudno činjaše: ne reč o »preduzeću«, već preko mere dugačko pismo Katanićevo. Otkud to? Ali već posle po sahata on ode u kancelariju, zatrpa se poslom i sasvim zaboravi na Katanićevo pismo s Jankom i preduzećem, pored koga nije ni opazio podvučene reči »što pre«.

*

Trećega dana posle onoga poručikova pisma i posle odlaska Marijina u selo, uveče, kad je Janko najživlje uredjivao svoja pisma i premišljao »kakom paklenom spravom da razori svoje bedno srce«, šetao se Katanić s poručikom kroz glavnu aleju. Poručik pobedilački pričaše, kako ga Marija od dva-tri dana oštrije gleda: »Dobar znak, fiksira me!« i uveravaše da je on u stanju zadobiti ljubav svake žene na svetu: »Mlad sam, nisam ružan«, a u sebi mišljaše: »Nisi, valjda, ćorav, vidiš kako sam lep!« »Oficir sam, a sve ženske luduju za oficirima, pa još konjički!« Katanić bi drugom prilikom uživao u ovakom pričanju i još bi izazivao poručika da tovrlja i dalje, ali sada beše i suviše zamišljen i ozbiljan. On se brzo odvoji od njega i podje u svoju sobu, smišljajući, kakim načinom da ponovo pozove Mladena, da dodje, »jer je već krajnje vreme!« Da mu kaže istinu — »to bi ga ubilo, a stvar se još daje popraviti«. Ali šta da radi, kako da počne? Već ga izdadoše sve kombinacije, kad ga umalo ne pregaziše jedna kola, iz kojih iskoči — Mladen.

Da ga je ko dobro uočio onoga dana, kad je doveo Mariju u kupatilo, opazio bi, da je sada još mršaviji i bledji, i obrve kao da su gušće i jače pale na oči.

Katanić stade kao ukopan, pljesnu se najpre po čelu, kao onda dlanom o dlan; i onda se zagrli s Mladenom.

Mladen se plašljivo osvrnu:

— Moja žena?

— Otišla je nekoj tvojoj rodbini ovde u selo.

Mladen plati kočijaša. Uzede Katanića ispod ruke, i, ništa ne govoreći, povede ga prvom stazom, koja od gostionice vodjaše u park. Nikoga ne beše na pogled. Mladen izvadi poručikovo pismo iz špaga i ćuteći pruži ga Katanću. Katanić i ne zaviri dobro u pismo, a već mu ga vrati:

— Znam!

Mladen ga uprepašćeno pogleda. Katanić se načini ravnodušan:

— Laže taj pas! Znam ja, ko je to! Pokazat ću ga i tebi. Istina, nešto ima i u stvari — Katanić se ujede za jezik — to jest, nema ništa... nešto ima... izgleda, to jest, kao da ima... ali ništa, ništa rdjavo!

U taj par behu naspram česme. U blizini sedjaše zamišljen Janko, sa otvorenom knjigom u ruci.

— To je on! — reče Katanić i pokaza Janka Mladenu.

Baš u taj par Janko ostavi knjigu na klupu i pridje česmi, da natoči čašu vode.

Unaokolo nikoga ne beše. Katanić se pažljivo osvrte. Dokopa knjigu s klupe, turi je sebi pod kaput, pa podje dalje, ne osvrćući se i živo govoreći i gestikulišući.

Kad se odmakoše podaleko, Mladen pogleda Katanića pod kaput, gde je knjiga stajala, i začudjeno zapita:

— A što to?

— Nâ, pa noćas razgledaj! Ko zna? Može ti trebati!

Mladen, ne znajući zašto, gotovo pobožno uze knjigu, pa je turi sebi pod kaput.

Ćutećki idoše dalje. Kad već zadjoše u šumu, Mladen sede na jedan panj, turi glavu medj' ruke i uzbudjeno, a jedva čujno, progovori:

— Dakle, sve je svršeno!... Propalo!

Katanić čisto zadrkta:

— Bog s tobom! Šta ti je?

— Nemoj ništa kriti! Ne verujem ničemu drugom, ali na tvom licu vidim, da je sve sušta istina.

Katanić bi samog sebe ćušio. Hteo bi nešto govoriti, tešiti ga, ali ne znadjaše, kako. Stvar odista ne beše za očajanje. On ovako mišljaše: Sve zavisi od Mladena! Marija sad nije ničija. Ko od njih dvojice bude bolji, Mladen ili Janko, onome će se i prikloniti. Žena je što i dete. Ko mu da bolju igračku, onoga više i voli. »Da sam ja«, mišljaše on, »njezin muž, ja bih već znao, kako bih počeo!«

A suton se poče poistiha i čisto bojažljivo spuštati. Vazduh kao da se procedi kroz nešto, stade mirisati i ispravljati klonulo lišće. Komarci podjoše u pljačku, držeći se pravca prema gostionici, odakle se začuše zvuci neuredjene muzike. Mladen izdiže glavu.

U njegovu pogledu beše nešto bankrotsko, u Katanićevu, opet, toliko nežnosti, da ih ozbilja ne bi mogao poznati ni onaj, koji je s njima svaki dan. Ova dva, po svome ophodjenju, inače kao kost suha čoveka izgledahu u ovaj par kao dva goluba. Jedan sa slomljenim krilom, klonuo; jedan zdrav, s punom gušom, voljan da ga zahrani. Katanić ne beše više on; na licu, u držanju, u govoru, u pogledu ne beše ni traga one lukave opreznosti, one povučenosti i zatvorenosti, s kojom kao da se beše rodio.

On dohvati Mladena za ruku i uzbudjeno progovori:

— Mladene, tako ti Boga, budi čovek! Evo ti se kunem svim na svetu, da sam pazio na svaki korak i da ništa nisam video, što bi ti kaljalo obraza i doma. Trebao si, istina, ranije doći, ali to pismo Vasiljevićevo sušta je laž. Tako mi Boga! Evo oba moja oka, ako tu ima truni istine! Uši da odsečem, ako nije sve presna laž!

Mladen čisto oživе. Pogled mu se razbistri. Katanić, okuražen, nastavi:

— Stvar je u ovome... Vidiš: tvoja žena, ona je u neku ruku sanjalica, pa naišla na čoveka sanjala. Verujem, da oni oboje, isključno po tome što su im prirode slične, simpatišu jedno drugome, ali kaka je to nesreća? Vidiš: ovaj slepac čita »Vertera« i Bog zna, koliko ga on ceni, samo zato, što odgovara njegovoj prirodi, koja traži neprestano da gori i bukti! Ali, nesrećnik, nije on kriv što mu se dala prilika da baš u ovome pravcu hrani tu svoju prirodu. Nije on zato nepošten. Treba mu samo otvoriti oči, to jest, i njoj i njemu, i turiti ga na drugo ognjište, samo da opet može biti u groznici, pa će se on sam proći tvoje žene, i ona njega. Poniziti verterizam u njegovim očima, a dići što drugo, pa eto ti izlaska! Zainteresovati ga za politiku, prijateljstvo, otadžbinu, što mu drago, već naći će se šta! Razumeš me?

Mladen je za vreme celog ovog razgovora blenuo samo u Katanića, i mada mu misli biše na sasvim drugoj

strani, mada ni reči ne razumede, ipak se osećaše umiren, jer iz Katanićevih očiju i odsečnog glasa sijaše odsudna pouzdanost i oduševljena mirnoća.

Kad se vratiše, mrak beše uvelike pritisnuo kupatilo i njegov park, njegove kuće, česme, kupatila — sve to izgledaše crno i veliko. I Mladenu se činjaše, da je to vraška pećina, sklonište zlih duhova. Podidje ga nekakav strah i jeza, i on se obradova, kad stigoše gostionici, gde blešte sveće i vesela lica bezbrižnih gostiju.

Sedoše u jedan krajičak u parku pred mehanom i ćutećki večeraše. Pa posle odmah odoše u Katanićevu sobu. Tu Katanić ponovo razvrže svoje nazore, poglede, mišljenja i verovanja. U tome Mladen izvadi ukradenu Geteovu knjigu, pa je pruži Katanicu:

— A s ovim šta ću?

— Kako, šta ćeš? — reče Katanić, izdignuvši obrve. — Razgledaj noćas, mogućno ćeš naći štošta, što će ti trebati! Nisi nikad čitao »Vertera«?

— Čitao sam.

— Pa zar ti, koji poznaješ svoju ženu, a čuo si, šta sam ti pričao za Janka, zar ti ne vidiš tu sličnost s Verterom? Ovaj smetenjak bar isti je Verter, i ja ne verujem te nije još i toliko lud, da bi se i ubiti mogao.

Mladen podje zamišljeno prevrtati knjigu, ali mu odmah padoše u oči silna mesta, gotovo na svakoj strani, ispodvlačena pisaljkom. On poče pažljivije čitati. Da li je ta mesta podvlačio san Janko, da li gospodar knjige, profesor Nedić, to ne znam, ali Mladen, naravno, mišljaše samo na Janka. I iz tih ispodvlačenih mesta on sastavi sebi potpunu sliku Jankovu, i već mu se činjaše, da ga poznaje od vajkada. Ne znajući zašto, on na jednoj hartijici poče praviti kojekakve primedbice na Vertera i uvek bi ih najpre saopštio Katanicu: »Pazi, molim te!« pa onda bi pročitao s usiljenom deklamacijom kaku benastu Verterovu lamentaciju na svet, na ljude, na nebo i Boga i sve što vidimo i ne vidimo. Katanić sa zadovoljstvom slušaše Mladenove zajedljive primedbe, u kojima on nazva jedanput Getea čak i budalom.

— E, vidiš sada! Sad znaš toga Janka, a znaš svoju ženu. »Vertera« si pročitao — sad treba krojiti plan.

— Znam, — reče Mladen, a upravo i ne sanjaše kakav bi to morao biti plan. Kako već beše umoran, on opet pruži Katanicu knjigu:

— A ovo?

— Vratit ćemo mu. Zar on, misliš, zna, da ju je onda držao u ruci?

— Čuješ, — reče Mladen, — nije lepo od nas...

— Šta nije lepo?

— Pa to! — on pokaza očima na knjigu. — Špijunisali smo čoveka u neku ruku.

— Hajde, molim te! — reče Katanić, — Lezi, pa spavaj! Još ćeš i ti početi plakati kao Verter.

Mladen, da ne bi bio Verter, nasmeja se i poslušno se izvali na krevet.

•

Sutra-dan, oko 9 sahata izjutra, vrati se Marija s Cujom iz sela. Mladen beše s Katanićem u njegovoj sobi. Kad ugleda ženu kroz prozor, on obamre. Nekoliko puta duboko povuče vazduha, pa smušeno podje napolje.

— Čekaj! — reče mu Katanić. — Stani, da se dogovorimo!

— Znam ja već sve!

— Ama stani, priberi se!

— Ne boj se ništa, već ću se pribrati.

On opet podje vratima. Katanić ga zadrža:

— Ono pismo poručikovo pokazat ćeš joj. Onako, naravno, uzgred, u smehu, ili...

— Dobro, dobro!

— Mladen se otrže i izidje. Katanić podje uzbudjeno hodati gore-dole po sobi.

Sastanak Mladenov sa svojom ženom bio je mnogo lakši, nego što bi čovek mislio. Uzbudjenje je bilo s obe strane podjednako, a pritom tako jako, da jedno drugo ne mogaše posmatrati hladnim okom, koje jedino može

suditi. Mladen je išao s tugom za izgubljenim rajem, Marija s nemirnom savešću. Sastanak ipak beše toliko krepak, da u odsudnom trenutku izgubi svu snagu i očajanje s jedne i griža savesti s druge strane. On nadje nju istu onaku, kaku je i doveo — otvorenu, iskrenu, veselu, vedra čela, s očiglednom radošću, a ona njega isto onako velikog, blagog, s nekom gotovo očinskom nežnošću. Slatko obmanjivanje sebe sama razli se povrh ovoga sastanka i prekrili sve crne misli, kojima i onako izlaska ne beše. Ta očajanje i nemirna savest ne stanuju lasno u grudima ljudskim. Čovek ih bije čim stigne, a najsilnije samoobmanom.

Mladen držaše da je nemogućno, »apsolutno nemogućno«; Marija advokatski mišljaše: »Pa šta sam ja, kao bajagi, učinila?« i čisto je čikala fakta, koja su se i u njoj i napolju nagomilavala.

Počeše sasvim obične razgovore. Pitaše se za zdravlje, za put, kuću i tako koješta. I Bog zna, da li se na ovome ne bi svršila cela historija, da oboje plašljivo ne pogledaše kroz prozor, da li se otkud ne će pomoliti »taj Janko«.

Mariji bi najmilije bilo da se ovoga časa putuje. Sungjerom vesele zaboravnosti brisaše ona živo svaku scenu iz svoga života i odnosa prema Janku i u slatkom osećanju časnog života postajaše sve bledja i hladnija vatra, koja je dan pre sagorevaše. U tim mislima ona se iskreno i nežno savijaše oko Mladena, koji s punim srcem milovaše njenu meku kosu. Već beše došlo sve na staru meru, kad sunce stade biti pravce u teme.

Podjoše na ručak. Udjoše u gostionicu. Za onim stolom već sedjaše, zamišljen, Janko.

Marija onom silnom snagom, urodjenom našim lepim polovinama, veselo i otvoreno predstavi svome mužu zbunjenog Janka, »moga prijatelja iz detinjstva, koji mi je ovde u svemu bio na ruci«.

Preko Mladenova lica prhnu samo jedan oblačak neprijatnog iznenadjenja, ali on se ubrzo pribra, stište dobro ruku ovog »prijatelja svoje žene« i, misleći na

poručikovo pismo, izjavi mu zahvalnost: »koji ste imali dobrotu da ste... koji ste imali dobrotu... naravno, kako je ona sama ovde bila«.

Janko se zaplete. Rukom, kao da se obrani od čelâ, odbijaše zahvalnost:

— O, molim, molim, ja mislim i svaki drugi... naspram dame... mi se već odavno poznajemo!

On se usili da opravda ovo »staro poznanstvo«:

— Znate, kad sam vas ono vodio u komendiju?

— Pa ste posle izvukli... — reče Marija, pokazujući lepezom kako se bije.

Oboje govoriše neprirodno veselim i razdraženo nemarnim tonom. Mladen jasno, naročito po pokretima lepeze, vide neprirodnu koketeriju u svoje žene. Janko mu izgledaše sav zelen. Sve, o čemu je samo sumnjao, sad mu se pokaza suštom istinom. Pa ipak mu Janko izgledaše više za sažaljenje nego za mrzost. Svakako, pak, valja ga pobediti, pa makako bilo. Tu mu pade na pamet Verter, i zamalo što, bez ikakog povoda, ne poče vikati na Vertera i Getea i celu nemačku romantiku. I Bog zna, ne bi li se on i upustio u deklamovanje, da Katanić ne pridje stolu.

Mladen odmah skoči. Predstavi ga svojoj ženi i ponudi ga da s njima zajedno ruča. Katanić se, kao ono mačka što se uvek dočeka na noge, obešenjački praktično nadje u ovome društvu. Zaturi odmah razgovor, i, posle po sahata, njegove anegdote tako osvojiše, da i Mladen, i Marija, i Janko, pa i Cuja, brisaše suze, koje im od smeha udaraše. Mladen sasvim zaboravi svoju brigu, tim pre, što gledaše raspoloženog Katanića, jer on ne opazi, da mu šala ne ide od srca, i da mu se anegdote čas po mogu primeniti na Mariju i Janka.

U takom razgovoru zateče ih već i večernje. Katanić predloži, da se prohodaju, pa posle kupaju. Svi pristadoše. Utome stiže i večer.

Posle večere Mladen pozva i Katanića i Janka sebi na vino i kavu.

Neko vreme, pošto razgovor posta odrešeniji, Mla-

den se poče sasvim nevešto vrteti oko teme romana. Čas po bi hteo, da navede razgovor na Getea, pa da se osveti i Janku i Verteru, ali mu se boja nikako ne primaše.

Katanić se već poče jediti i ugrizavati za usne. Najzad ga izdade strpljenje. On ispovrti iz špaga Getea i tresnu ga o sto, tužeći se, da ga žulji u kaputu.

Janko, iznenadjen, dokopa knjigu:

— A gle!

— Šta?

— Knjiga?

— Pa da!

— Ta znam, ali moja!

— Vaša?

— Ta da!

— Gle!

— Znam, pa otkud vam?

— To sam danas kupio od onog malog perečara.

— Perečara? Obešenjak, ukrao mi!

— Kaže, našao je!

— Našao? Verujte!

Mladen se obradova:

— A šta je to?

— Gete, — reče Janko. — Pa tu je Wahlverwandtschaften, Werther...

— No, želio bih znati, ko to još može čitati!

— Molim vas — reče Janko čisto uvredjen, — a zašto?

— Bog s vama, kako zašto! Jeste li čitali?

— Čitao sam.

— Ono bolesno nagvaždanje, što se zove Verter?

— Nesrećan mladić!

— Smetenjak! — reče Mladen živo. — Smetenjak! Pravi proizvod nemačke poezije. Gete video Rusovljevu »Novu Eloizu«, pa i on napisao »Vertera«. I pomislite što je najčudnovatije: za tim šmokljanom Verterom ludovalo je nekad celo nemačko društvo. Sad, molim vas, uzmite samo: ugleda on nekaku Margaritu, da seče deci hlebac...

— Lotu! — popravi ga Janko.

— Lotu, da seče deci hlebac — i ni pet ni devet, nego se odmah zaljubi! I još zna, da ona ima svoga poštenog mladoženju, koji će je uzeti, Vinklera, kako li se ono zove?...

— Alberta, — reče opet Janko, koga u srce diraše ove reči.

— Da, Alberta, i to njemu ništa ne smeta, da opet trčkara k njojzi i da misli još da je voli, a ovamo bi hteo da je otme od tog Morica... kako rekoste?... da, Alberta, njenog poštenog mladoženje. I, što je najsmešnije: ta Greta... Lota, Lota, jest, Lota!... ta Lota tako isto zaljubi se u Vertera, koji nema nijednog uslova za ljubljenje, osem što slini, kad gleda u mesec. Pa šta mi je to sad?

Janko htede nešto odgovoriti, ali lutka kojom se on igraše beše već razbijena.

Mladen ne čekaše da mu se da povoda da nastavi:

— I vidite, što me najviše jedi, da su naši ljudi majmuni: sve što vide u drugoga: dobro, rdjavo, to im se dopada. Nadali dreku: »Gete, Gete!«, a, ovamo, anališite ga s koje hoćete strane, on je najjači u toj bolesnoj fantaziji. Pomislite samo na Fausta! Faust je...

Mladen ne znadjaše, šta da kaže. Pokaja se, što je skočio s Vertera na Fausta, kad ga se Faust i onako ništa ne tiče. On proguta pljuvačku, pa nastavi:

— Faust je to isto što i Verter. Mislim, naravno, po vrednosti, ne po predmetu. I vi mislite da Verter može imati kakve vrednosti! Šta hoće on? Da ne radi ništa, da se lunja ovamo-onamo, »idilski«, da pravi deci kuće od karata i da trebi boraniju. Odrastao, mlad, zdrav čovek — pa kao bogalj! Pa onda još sam sebe na-silu-boga pravi nesrećnim. I pomislite, ako se ne varam, njemu se čak prikrada želja da umre onaj čestiti i pošteni muž Lotin. I on sad misli da je voli, i da bi je samo on mogao usrećiti,valjda time, što slini pred njom! Pa da bi krunisao tu svoju ljubav, meće ruku na sebe i piše njojzi, — njojzi, molim vas! — njojzi on piše pismo pred smrt i opet se prenemaže kako se ubija iz pištolja

koje je ona dodala njegovu momku. I to je sad ljubav, i to je čovek! Pa i celo društvo bolesno i ludo; i njen otac, i taj Gustav... Albert... sve jedno kako mu je ime, taj njen zaručnik, posle i muž, trpi da se on dovlači u kuću. To je — neka viša taktika. Bre, ne bio to kakav zdrav Šumadinac — on bi njega na brzu ruku izlečio, pa, verujte, ni na pamet mu ne bi palo da se prenemaže.

Janko se očajno usiljavaše da brani svoga nesudjenog pobratima, ali mu se jezik zavezao. Sve što bi on htio reći, kad bi ga jezik služio, bilo bi: »Ali srcu se ne zapoveda!« Time mišljaše da bi pobio Mladena. Ali i bez toga Mladen nastavi:

— Ili, valjda, treba ga izviniti, što ga je ljubav obrvala? Dabogme! Lopova — što je siromah, ubojicu — »što mu je taka krv«, izdajicu — što je plašljiv, otimača žena — što je zaljubljen. Pa onda nam nije niko kriv, ali ostajemo bez časti i ponosa!

Mladen bivaše sve življi i življi i čas po dolivaše sebi vina u čašu. U svoju ženu ne smede pogledati. Da bi zagladio svoj oduševljeni razgovor, koji, svakako, nemaše ovde mesta ni smisla, on, šaleći se, dodade: »Ovo vino mene baš ugreja«, pa onda opući dalje:

— Ta zar je to tema gde se izliva poetski talenat? Gde je ona plemenita, čista, zdrava, zdrava ljubav? — On steže pesnicu i udari o sto. — Kamo mati, žena, deca, kuraž, otadžbina, čast...?

Oči mu se zasvetliše:

— Zar može išta biti lepo što je beščasno? Zar može biti ljubav bez žrtve? Zar je za sažaljenje ovakav čovek? Pi! pi! Ja ga se gnušam! A i Lota ga se morala gnušati, ako nije bila... nije bila...

On pljunu.

Katanić oštro posmatraše Mladena, koji, da li zagrejan vinom, da li unutrašnjim žarom, izgledaše čitav mali atlet. Janko sedjaše najpre poništen, a posle uzmali atlet. Janko sedjaše najpre poništen, a posle uzbudjen. Njegov jučerašnji idol, Verter, posta odjedanput obično june. On se čisto čudjaše kako se to odjedanput sve u njemu obrte; ali prevrat beše snažan. Zlato beše lažno — on ga baci!

Marija s nekom pobožnošću gledaše u svoga muža. Cuja je dremljivo čačkala nos.

— Dajte još vina — reče Mladen, smejući se. — Što nisam neki čovek od pera, da bar kažem našem svetu, da se ne hrani splačinama. Ovake su stvari ubitačne za mlada čoveka. Ne raditi ništa! Pravdati svoju lenost nekom višom filosofijom, kaljati kućni prag, razoravati mirnu i savesnu ljubav jedne ženske, turati ugarak u kuću poštenih ljudi a svojih prijatelja — i to sve pravdati nekim višim, plemenitim osećanjem, koje čak treba da se zove ljubav! To je lopovluk, izdajstvo! Pa onda napao lamentovati i tužiti na svet, koji ne će da se preokrene stoga, što je tako njegova razmažena volja! To može činiti samo onakav smetenjak, kao što je Verter, a naći pristalica samo u svojih zemljaka, koji su ludovali za njim.

Katanići se učini da je dosta. Tim pre, što se bojaše da će najzad i Marija i Janko opaziti krajnju celj ovoga razgovora. Jedan mu se odeljak Mladenove besede osobito dopadaše, a to je ono, kako bi kakav Šumadinac lečio takoga prijatelja svoje žene, kao što je Verter. »Ovo, istina, nije romantično«, mišljaše Katanić, »ali je jače od celog razgovora«. Da bi završio, on nasluži svima vina, pa diže čašu:

— E, ti si večeras razvio ceo govornički dar. Najzgodnije će biti da još po jednu popijemo. Hajd' bar za pokoj duše tome — kako ga ti nazva? — šmokljanu!

Dosetka ne beše nikakva, ali celo društvo, pa i Mladen, rado pristaše da se usiljeno smeju i da iskape natočenu čašu.

Katanić zametnu razgovor o poeziji uopšte. Njegov ljubimac beše Njegoš:

— Vidite zdrave poezije!

On poče mestimice deklamovati »Gorski Venac«.

— To je zdravo! Zdrava je Marseljeza, zdrav je »Don Kihote«! A to! — on lupi šakom po »Verteru«. — To je samo sentimentalan pivarski trbuh... Dete još ovu, pa da idemo!

Medjutim je vino činilo svoje. Osem Cuje, koja je već spavala, i Marije, koja je nešto daleko sanjala, na svima se opažaše lak, veseo, vinski duh.

— Čekajte, sedite! Bog zna, kad ćemo se opet videti, — reče Mladen. — Milo mi je, veseo sam što sam medj' vama, svojim prijateljima. Eto, otkad se samo s tobom nisam video; pa sad sam stekao još jednog prijatelja! Nadam se, gospodine Janko, da se ne ćemo zaboraviti. Ja sam vaš dužnik — treba da vam vratim ljubav za ljubav. Spasajte se!

Janko se uvijaše:

— Molim vas! Ja sam drage volje, i štaviše. Na spasenije!

— A, hvatam vas za reč, — reče Mladen, spuštajući čašu na sto i brišući brkove, — hvatam vas za reč. Prijatelj kuće nije nikad izlišan. Ja vas molim samo, da mi i dalje ono ostanete, što ste mi dosada bili. Eto, ja već sad tražim, molim vas za uslugu. Sutra putujem, Katanić takodje — na vama opet ostaje Marija; molim vas, nemojte je ostavljati.

Prsi Marijine počeše silno odskakati. Janku se preli u srcu, kao u čaši, koju mu Mladen nasluži. On malo ne pade u nesvest, malo što ne briznu u plač, kad dokopa pruženu Mladenovu ruku:

— Ja sam vaš, vaš; sasvim vaš! Raspolažite sa mnom kako vam je volja! I, ako bi vam trebalo, što kažu, i krvi ispod grla... ja...

Katanić beše već otužno.

— Našto više? — mišljaše on. — Komedija je već odigrana.

On stade pružati ruku svima redom. I gotovo povuče Janka za sobom napolje.

Kada njih dvojica izidjoše, Cuja je već uveliko spavala. Mladen otvori prozor, da izidje dim od duvana, i pirnu sveću, da se ne kupe komarci.

Oboje ćutaše. Marija se nasloni na prozor i gledaše napolje.

Mladen joj pridje.

Dole u parku crneše se drva, gore blistaše zvezde. Mladen joj nasloni ruku na rame:

— Kuda gledaš?

Marija obrisa suzu:

— Tamo! Vidiš ovu zvezdu? Ja je dosad nikad nisam videla. To je nova zvezda!

Mladen poznade Marsa, koji bleštaše svom svojom crvenom svetlošću i treptaše, čisto namigujući na ovo dole, što se zove bura u srcu. Da li je on te večeri jače sjao nego obično, da li se samo kroz vlažne oči jače rasturaše njegove zrake — tek i Mladenu beše kao neka nova zvezda. On metnu ženi ruku na teme i poljubi je u čelo:

— Nije, sine, nova zvezda; ona je uvek na nebu. Pogledaj je! Možda je to tvoja zvezda.

A Mars kao dvostrukom snagom da zasvetle tako silno, pa opet tako pomirljivo i tiho.

*

Rano sutra došao je k njima Janko s jednim pismom u ruci, kojim ga, veli, poziva sestra na smrti.

Na rastanku rukovao se s Mladenom sedam, a sa Marijom četiri puta. S Mladenom i Katanićem se i poljubio. Iz kola se nije više osvrtao.

Od to doba prestao je baviti se ljubavnim predmetima, i kadgod bi ko počeo govoriti o tome, on bi dokazivao da su to same »švapske bljuvotine«. Ali ipak svake godine učini po kakvu budalaštinu. Jedanput se fotografisao u crnogorskoj kapi. Čujem da se upisao u framazone. A pre nekoliko dana vozio sam se preko Mišara. Kočijaš mi pričaše, kako je preklane vozio tuda jednog gospodina, koji, kad izidjoše na mesto gde je dignut krst »Poginulim Srb-junacima«, reče mu da stane.

— Gledam ja, šta će! A on: hajd', hajd', pa upravo do krsta. Skide onda kapu, kleče, prekrsti se, pa poljubi najpre krst, pa posle zemlju. Posle opet sede na kola, teraj dalje! Djavo ga znao, šta mu je!

— Kako je izgledao, očiju ti?

On mi u dlaku opisa Janka.

SVE ĆE TO NAROD POZLATITI.

I sumrak se poče hvatati, a ladje još nema. Svet, koji ju je čekao, poče se razilaziti. Ode i dečko s tvrdim žemičkama i kapetanica s bajatim licem. Odoše i oba praktikanta, s Markom stolarom, svadivši se najpre s gostioničarom, što im je točio još prošle srede otvoreno pivo. Podjoše i kočijaši, nudeći se da po dva groša voze u varoš; ali većina, »radi apetita« ili »opružanja nogu«, ode pešice, zametnuvši prut na rame, a palac od leve ruke za špag od pršnjaka. Ni žena Marinka magazadžije ne htede sesti u kola, već podje sa svojim malenim društvom pešice, okrećući čas po ledja onima s kojima je govorila; i to ne iz nepristojnosti, već prosto zbog tepeluka, koji tako bezazleno blistaše, kao da je Zaječar procvatio, a kroz Knjaževac protekla reka od mleka.

Sunce se beše rasplinulo u dalekoj prekosavskoj ravnici, i samo još povrh mesta gde ga je nestalo pružahu se u nebo dugačke, svetle beličaste zrake, kao da je otud sa zapada pomolio neko grdnu šaku, sa raširenim i na gore okrenutim prstima — upravo onako, kako to prave dobri i rdjavi moleri. Sava, koja je bila tako opala, da se je gotovo na svakom mestu mogla gaziti, sanjivo oticaše, odbijajući slabačak crvenkast refleks od oblačaka povrh nje.

Za malo još, i svet se sasvim razidje. Osem slugu i činovnika parobrodskih, na obali stajahu još samo dva čoveka — jedan u fesu i čakširama, drugi u mundiru i mamuzama. Onaj u fesu — Blagoje kazandžija — ceo dan nestrpljivo hodaše; svaki čas zapitkivaše

koga po štogod; obrtaše se neprestano, kao da ga cela snaga svrbi, pa ne zna, odakle da se počne češati; ulažaše u staničnu gostionicu, i, čisto kao da će odocniti, usplahireno istrčavaše ponovo napolje, upirući pogled daleko preko mirne Save. Njegovo lepo izbrijano, čisto lice, s lakim površnim borama, nalik na one oblačke u ćilibaru, sa sedim zolufima i brkovima, stajaše nekako u kontrastu s malenim, plavim, vedrim očima, koje živo, pa ipak s pouzdanjem, skakaše s jednog predmeta na drugi. Čibuk je neprestano držao u zubima, paleći lulu istresenim kokicama. Svaki čas je zapitkivao i momke i agenta: što to nema ladje? da li ima kaka depeša? je li voda tako mala? vuče li kaku teretnicu itd. — našto mu i momci i agent, sa urodjenim gospodstvom stranih državljana, vrlo ukratko i osorno odgovaraše.

Kapetan, pak, po imenu Tanasije Jeličić, stajaše gotovo ceo dan na jednom mestu, podbočivši se na sablju. Lice mu beše okrenuto strani s koje ladja dolazi, a oči umorno i nestalno bludiše oko toga mesta, kao ono sasvim izdubena glavčina oko ojedene osovine. Na njegovu licu ne beše onoga heroičnoga izgleda, koji se kadšto vidja i na pensionovanim potpukovnicima, pa ipak ono te opominje na omarinu, iza koje se diže oluj, odleću ćeramide s kuća i kape s glava. Punački, maleni, s obe strane postriženi brkovi, malen ali podebeo nos, osrednje smedje oči, rehave obrve, okrugao obrijan podbradak i čisti, masno žuti, ali ne mršavi obrazi, mala usta, s poverljivim konturama, velike ruke, aljkava uniforma, a kao sneg bela košulja i kao mleko čista sablja — sve to izdavaše čoveka gospodina i gejaka, čoveka od koga iščekuješ da zna aranžovati kadril i očistiti ostricu, a, opet te nimalo ne bi iznenadilo, kad bi on okrenuo dami ledja, obrisao nos salvetom, ili čak zabô viljušku u lokumiće.

On, dakle, stajaše, a kazandžija se neprestano vrtijaše. Naposletku, kad mrak stiže pre ladje, i ne mogadijaše se više videti ni zlatan pervaz na agentovoj kapi, i njih se dvojica, pokunjeni, vratiše u mehanu.

— Nema je, pa nema! — reče kazandžija ljutito, kao čovek kome ne ide karta.

— Nema je, — reče oficir, ali mirno, kao periodičan činovnik, koji zna, da posle pet godina mora doći klasa.

— Što li, Bože? — reče opet kazandžija. — Valjda... ta da... ovde i nema Turaka... A ladja se, valjda, i ne može bobandirati?

Kapetan ćuti.

— A koga vi čekate? — upita opet Blagoje.

— Ženu!

— A ja sina! Ranjen je.

On se malo strese, brzo stade istresati skoro punu lulu i, ponovo je napunivši i paleći, nastavi preko čibuka:

— Ali lako, sasvim lako! Pisao mi je njegov drug Jele. Ovde i ovde! — on rukom pokaza sasvim neodredjeno: najpre preko leve plećke, pa onda duž cele desne noge.

— Samo ga okrzlo! Otpušten je kući iz bolnice, da se popravi, pa posle u ime Boga opet!... I treba... Treba goniti peksijana!... Samo neka nam je Bog u pomoći!...

— A šta vam je sin? — reče kapetan, počinjući učestvovati u istoriji kazandžijinoj.

— Moj sin? Kazandžija! Eh, da vidite, kako taj radi. U njega ruka, vidite, ovde deblja, nego u mene noga ovde. Ja sam zbog ovih oskudnih vremena prodao sve što sam imao — šta će mi? — samo sam alat ostavio. Ali dok je njegovih ruku i alata, bit će nama dvojici hleba, pa baš da nas je i desetoro.

— Znam, znam, — reče kapetan; — ali šta je on u vojsci?

— U vojsci? Pešak! Jest, pešak! Ja uvek kažem: ti, brate, ti bi trebalo da si tobdžija. Ti bi lepo mogao povući top. Posle, ono kad grune — milina čoveku čuti! Ali on hoće u pešake. Kaže: ovo vredi — ako ćeš na puškomet, ako ćeš za gušu! Strah te pogledati, kad se naljuti. Taj gde udari tu trava ne niče!

— A gde je ranjen?

— Bogami, ne znam. Ne znam — badava! Pisao mi je, istina, njegov drug Jele, ali ja sam zaboravio. Smešna imena tamo. Evo pisma! U dve borbe — u dve...

On izvadi sasvim masno i izgužvano pismo iz ćurčeta i predade ga kapetanu, koji ga ponese u ruci, da ga pročita spram sveće u mehani.

Udjoše u mehanu s masnim dugačkim stolovima, čadjavim zidovima i od muha upljuvanim sahatom. Na vratima, koja vode u avliju, stoji napisano obligatno »srećna nova godina« i t. d. i ispod toga »Ilija! Sremčević 14 gro: od = raki«. Na sredi tavanice obešena lampa čkiljila je, jedva probacujući zrake kroz već sasvim crno staklo. Nasred srede stajaše jedna drvena stolica, sa slamnjim sedištem i slomljenom i tako živopisno ispruženom nogom, kao da hoće da se fotografiše.

Kapetan sede na dugačku klupu kraj prozora i poče čitati vrlo zamrljano pismo. Blagoje skloni najpre onu stolicu, psujući »što će ovo čudo ovde«, sede posle prema kapetanu, zagrnu rukav od ćurčeta i pogleda po stolu, htevši se nalaktiti. Ali se odjedanput trže, videći po stolu grdnu, crvenkastu, masnu mrlju.

— Ej, ti more! E, ovo je baš preko jego! Gledaj, ti, molim te: malo ne pokvarih koporan! Čuješ ti, bre, hodi ovamo! Obriši ovo!

Odnekud iz mračnog ugla dovuče se jedno prljavo stvorenje.

— A što je ovo ovako masno? Je li, magarče?

— Pa mehana je, gazda-Blagoje, — reče prljavo stvorenje, s toliko nepobitnog razloga, da se Blagoje sasvim razgoropadi:

— E, gle ti njega! Medjer si ti neki mudrac! Pa, valjda, ne sede svinje u mehani?

Čitalac će se vrlo ogrešiti, ako pomisli, da je Blagoje kakav čangrizalo — Bože-sahrani! Sada je on samo u grozničavom stanju od nestrpljenja, pa traži samo sebi zanimanja. Pristao bi on sada i da se bije, i da ga biju — samo da mu prodje vreme. Nije on, inače, bio baš ni vrlo razgovoran čovek, i večerašnje njegovo upravo na-

padanje na svakoga koga sretne beše samo očajnički pokušaj, da razagna čamu. Zbog toga on opet juriši na kapetana:

— Jeste li videli onoga s nogom?

— Koga s nogom?

— Ta onoga bez noge?

— Koga bez noge?

— Ta onoga sa štakom?

— Koga sa štakom?

— Sa štakom! Onoga, što su mu doktori odsekli nogu?

— A što su mu odsekli?

— Pa, kažu, hteo je da umre od rane, što je dobio na Javoru, pa mu onda odsekli nogu, pa sad ide bez noge... Zar vi ne znate onog s nogom?

— Ne znam — reče kapetan, — nisam ga video.

— Pa sve prosi pred crkvom!

— Hm!

— Uh, Bože! — Blagoje se strese. — Ovakav badrljak samo! Bolje bi mu bilo sto puta da je umr'o! A on ništa — živ! Pa još puši! Ništa mu, kaže, ne škodi!

— Pa dabogme!

— Samo to mi se ne dopada što prosi.

— Pa mora da jede!

— Znam! Ali on kad je u ratu izgubio nogu, treba da mu se plati! Lepo da mu kažu: »Nâ ti, brate! Hvala tebi, koji si za nas prolevao krv«, i takve stvari... Čovek je u neku ruku, to se vidi — kako da kažem? — izgubio nogu, ide na štaci! Sad njemu treba da jede, da pije. Hoće, bogme, i lulu duhana... Čovek je...

Kapetan se oseti pozvan da objasni kazandžiji položaj invalida:

— To je lepo što je on za svoju zemlju osakatio sebe. Ali zato on ne može tražiti sad da bude savetnik. Vidite: svaki onaj, koji je prolio krv za svoju zemlju, treba da se računa u srećne, jer se odužio svojoj majci, svojoj zemlji. Svaki je dužan svojoj zemlji, zemlja nije nikome ništa...

— E, znam i ja te vaše filosofije! Znam ja, ako ćeš, i »zemlja jesi, u zemlju otideši«! Ali daj ti, brate, štogod u živa usta! Vidite: to je čisto... kako da kažem?... to je strašno pogledati! Dovde odsečeno — a čovek hoće hleba! Pa sad zar da prosi? Mora! Ne može da ore, ne može da kopa! Pa još, može-biti, ponekiput slabo što i naprosi. Bre, da je meni vlast, ja bih znao, šta bih radio! Ja bih lepo iz kuće u kuću. Udjem unutra — sedi gazda i jede pitu od oraha. — »A, ti jedeš pite?« — »Jedem!« — »A je li krv jeftinija od pite? A kamo onome onde s nogom?« — »A šta me se on tiče?« — »Ha, ne tiče te se, je li? Daj ovamo doktore! Jedan, dva, pet — koliko ih treba! Dede, seci! Secite mu nogu ovde! Jok, jok, ne pitam ja, treba li, ili ne treba: seci ti samo! Tako! Sad vidi kako je onome onde! Ha, sinko!«

Kapetan vide da se s Blagojem ne da objašnjavati u višim regionima. On se spusti niže:

— Tako je, tako je! Ali će oni i dobiti svi pristojno izdržavanje iz državne kase, kad se svrši rat. Nemajte, vi, brige!

— To, to, moj gospodine! Samo ako je to zacelo i onoliko koliko treba, da ne stoje opet pred crkvom i da ne prosjače po vašarima. Zar kad bi neko zbog mene izgubio samo mali prst, pa ja... A ovamo država... Slušajte!... Zviždi!

— Ne zviždi! — reče kapetan.

— Ta zviždi, Bog s vama!

Blagoje istrča na vrat na nos napolje. Malo posle vrati se pokunjen:

— Mora biti da je netko vabio vaške. A ima i ugursuza, pa duvaju i u ključ. Tu pre, kad je ono Sreta išao u Beograd, a onaj obešenjak Mićin sakrio se za direk, pa pišti u ključ. Svi poskakaše, i sam načelnik skoči! Posle se samo vratiše — i načelnik se vrati. Psuju onoga ko je svirao — i načelnik psuje, a ne zna, ko je!... Ja... O, brate, ja ne znam, što se je to tako zadocnila! Da li je to još kadgod bilo? Je li, ti? Ej, momče! Hodi ovamo!

Ono prljavo stvorenje pomoli se opet.

— Je li se ladja još kad ovako zdravo zadocnila?

— Ne znam, — reče stvorenje.

— Ne znaš? Smetenjače! Pa šta ti onda znaš? Šta imaš za piće?

— Svašta! — reče stvorenje, glupo se smešeći.

— Pijete li vi rakiju? — reče Blagoje, okrenuv se kapetanu.

— Ne!

— I ja slabo... Ama šta da se radi sad? Čekajde!... Je li to zviždi?

Ućuta i sluša.

— Aja... Donesi rakije! Ne može više ni da se puši. Već mi srce pocrne od duvana! Pi! Ta ovo nekakva šoma! Parna! pi, pi!

Pošto istrese polić, kao da mu oči malo oživeše, i ceo izgled dobi mirne odsudnosti.

— Ala mi je i to ladja! Sanćim ona ide brže od kola! Da je čovek seo na kaku mu drago mrcinu — gde bi bio dosada! Piha! Šta velite, na dobrom konju?

Svi konjički oficiri vole da govore o konjima, pa ma to bilo i s kalugjericama. I našem kapetanu čisto senuše oči. On je izvesno mislio na kakvog arapliju, kad reče:

— Za osam sahata!

— Za osam, bogami — reče Blagoje, kome je ova pristranost išla u račun. — A ovo je već koje doba! Da sam ja samo znao!... Nego ne bih ga, opet, smeo tovariti na kola. Istina, njegov drug Jele kaže: lako je ranjen, sasvim lako; ali, znate, rana je, a ja bih njega na kola! Eh, kakva je bila u mog majstora kobila!... Ej, ti, slepi mišu! Donesi još rakije... Kobila kao srna! Pa samo ovako savije glavu.

On izvi ruku tako zdravo, kako bi, od prilike, izgledao konj sa slomljenim vratom.

— Ama zar ti nemaš bolje rakije? Ej, ti, pupavče! Kaži gazda-Davidu, da ja ištem rakije. »Dobre!« kaži; kaži: »gazda Blagoje!«... Ovako savije glavu! Ama

tu trebaju ruke! Da puknu, vukući! Ona kad trči, pa sve ovako — on turi glavu medj' noge, — a ja drži, drži! Pa naposletku, kad ništa ne pomaže, a ja u stog, ili u tarabu, u zid, gde stignem! Ništa ona pod nagim Bogom ne vidi, samo kad jedanput uhvati huk! A ja u plot, pa kad lupi glavom, ja mislim, ode do djavola i ona, i ja, i kola, i sve! A ono ništa! Pa posle još ide mirno kao buba! Ali niko drugi nije umeo s njom kao ja. Kalfa Vidak išao jedanput po bakar na Savu, a ona samo ovako — on opet turi glavu medj' noge i ispuži bradu, kao da mu je gjem u ustima. — Vidak ispusti uzde, pa legne u kola, a ona sve preko čagrća, pa po jendecima, pa trči, pa trči, pa trči... Zvoni! Je-l'-te, da zvoni? Da platim!

On opet istrča napolje, ali kad se vrati, na njegovu licu beše nestalo nestrpljenja, i glupa veselost sevaše iz očiju, na koje, po izrazu mojih zemljaka, već počinjaše curiti rakija.

— Kakav je to konj, upravo kobila! Majstor metnuo jedanput jedan sanduk — ovako ovoliki — ne znam, šta je hteo! A ona: gjem na zub, pa ovako! Pa kako je letela, onako u avliju! A kola zakače: pa stražnji točkovi ostanu pred kapijom a majstor u kapiji, a sanduk njega po glavi, a prednji točkovi kod orâ, a kobila pred kuću, a mi da umremo od... od... Ama šta su ti odvugle ove žigice?... Daj jednu žišku!

Kapetan ga više ne slušaše. Njegove misli behu daleko: čak u Knjaževcu. Tamo mu je bila žena kod matere, čekajući da se oslobodi bremena. Ali tada su tamo bili i Čerkezi! Užasne kombinacije sevaše kapetanu kroz glavu. Sva varvarstva, koja su počinili ovi ljubimci Jevrope, slikahu se živim bojama u njegovim mislima. A povrh svega stajaše desperatna neizvesnost; jer otkako je pošao u rat, samo je dva pisma od žene dobio. U oba mu pisaše, da će doći, čim se porodi i digne, ali od poslednjeg pisma beše prošlo već pet nedelja, a Turci došli na Tresibabu, a Čerkezi ruše njegovu kuću i pale mu postelju, na kojoj mu, možda, žena leži.

Pa ipak je on iščekivaše. Ima u čoveka jedna žica, lažljiva kao slučaj, pa ipak je zovu »predosećanjem«. Kogod igra na lutriji, taj pri svakom vučenju ima predosećanje, da će dobiti i nikad se ne čudi po svršenom vučenju, kako ga je prevarilo to predosećanje. A udari li samo jednom i na njega slepa sreća, on ceo svet uverava, da je znao, da će dobiti, jer mu se sve baš tako činilo i nikako drukčije. I kapetan Tanasije već trećiput uzamance dolazi čak s pozicije na ladju, s teškom mukom izmoljavajući dopuštenje od komandanta, jer mu se sve činjaše da ga danas ne će prevariti slutnja. Ali, evo, baš u ovaj par učini mu se da ni sama ladja ne će više doći. On postade nestrpljiv kao i Blagoje. Prevrtaše misli, da prosije iz njih ono što je crno. Ode u Knjaževac, gde se rodio; udje u svoju kuću, sede pod orah, koji je posadjen onda, kad se je kapetan rodio, a koji sada na svojoj periferiji nosi suhe grane. Tu sahrani oca i majku, tu prekoputa zamilova devojku, tu uz kuću odnese kumu limun i poziv na prsten. O, kako mu tu beše drago sve: i stari orahov orman, i zarfovi oteti od nekog turskog paše još u prvom našem ustanku, i skrhani nogari za kacom u podrumu, i ikona Svetoga Nikole s dvokrilnim i uvijenim nosom, nalik na dva puža, i fistan i saračani u kojem se je njegova majka venčala, i, opet, opet, i povrh svega: veselo, blago i punačko lice njegove žene, i stidljiva nada da će biti otac... i... ne, ne može biti! Ta, ako su i Turci, nisu zverovi!

On se protrlja po čelu, htevši razgnati ove misli.

— Majstor je, i bogzna kako, rad bio da se oždrebi, — nastavljaše Blagoje, gledajući neprestano u mesto na kome je kapetan još pri početku sedeo. — Dabogme! Jer to je hala, nije konj! E, ali tako...

Kapetan ga tako mirno slušaše, kao onu šetalicu na sahatu. Ni ona ni Blagoje nimalo mu ne smetaše da dalje nastavi svoje misli.

Opet je na starom mestu. Opet plamte kuće, i po ulicama leže nagrdjene lešine...

Tek oko ponoći on se izvali na klupu kraj prozora, bacivši najpre još jedan pogled na lampu, koja sve slabije svetljaše i sve grdje smrdijaše, i na Blagoja, koji hrkaše, turivši glavu medj' noge i pruživši obe noge napred, kao da drži uzdice.

Zalud se kapetan mučio da svede oči — san njegov behu okupili Čerkezi! Tek u samu zoru kao da malo pridrema, ali tad se začu kroz mrtvu noć ravnomerno lupanje točkova i uzvikivanje onih što mere vodu s prednjeg kraja ladje; pa onda pištaljka stade buditi uspavanu poslugu na staničnoj ladji. Kapetan skoči; sablja mu se otište i sa zveketom lupi o zemlju. I Blagoje se trže:

— Ne ćeš, bre! — reče on i kao da ponovo povuče uzdice i ponovo zaspa.

Kapetan istrča napolje u sveže jutro. Jedva je disao. Neiskazan strah vladaše njime. On u trk dotrča do stanične ladje. Dokopa bačen alat s ladje, koja dolažaše, i stade je vući sebi. I taman da zametne uže na kazuk, a u gomili sveta opazi jednu ženu, koja izdiže više glave dete u povoju. Kapetan baci uže momcima, koji se čudiše njegovu poslu, zanese se i malo što ne pade u vodu. I kad mu žena u onoj tišmi i guranju pade na prsi i predade mu sina, prvo suze, pa onda poljupci počeše padati na punačko detence, koje se nimalo ne srdjaše na svog dosad nevidjenog oca.

I žena je plakala — to se već zna! I druga jedna postarija žena iza nje — i bez toga ne ide! I najzad i detence ototanji.

Oni brzo predjoše preko mosta i skloniše se ustranu, praveći mesta drugim putnicima, koji se guraše zajedno sa svojim prtljazima, jer još ne beše nijednog kočijaša ni nosača.

Kapetan htede mnogo šta pitati ženu, ali nikako da otpočne, naposletku se odreši jezik:

— Megjer, ti si živa!

On je uhvati i steže za mišicu, kao htevši se uveriti.

— I ovaj mali! Ti, ti, vojniče! A šta ti ja koješta nisam mislio! Bože, Bože!

On obrisa lice rukavom i, držeći dete, nastavi:

— Znao sam, zacelo sam znao, da ćeš doći. Tako sam baš u dlaku računao. A nana?

Tek u taj čas on ugleda onu staru ženu i potrči joj ruci:

— Hvala Bogu, samo kad ste svi živi i zdravi! Kad je sve dobro!

Stara žena briznu u plač:

— Daleko smo od dobra, moj sinko! Ostadosmo bez kuće i kućišta.

Kapetana kao da neka ledena ruka ščepa za srce; ali ta ruka tako isto naglo popusti, jer on u isti mah opazi, kako se preko ćuprije kreće jedan čovek u prostom vojničkom odelu, a bez desne noge i leve ruke.

— Ćuti! — reče kapetan s užasom na licu. Brzo predade dete ženi, pa pritrča bogalju. Pothvati ga rukom ispod miške i pomože mu da zakorači jednu gredu, koja se bila isprečila na mostu.

— Da nisi, ti, vojniče, gazda-Blagojev sin?...

— Jesam, gospodin-kapetane! — reče vojnik, sastavljajući nogu i štaku i dotaknuvši se po vojnički kape. Ali ga štaka izdade, i on se pridrža za jednu gospu s kučetom i zembilom, koja vrisnu i odskoči u stranu.

— Tu ti je otac! Čekaj, da mu kažem!

Kako beše tek zora, i putnici neodlučno stajahu na obali, to i nehotice svi obratiše pažnju ovoj sceni.

Kapetan otrča napred u mehanu, da probudi Blagoja. Svet se raskloni u dva reda, puštajući invalida: krasnog, jedrog momka, s muškim licem i žalostivnim osmejkom oko usana. Sve beše u njega: i snaga, i zdravlje, i lepota; i, opet — ničega ne beše! Sve ličaše na razlupanu, skupocenu porcelansku vazu.

On podje polako napred. Za njim pristade kapetanica s majkom i detetom, pa onda ostali svet, svi ćuteći kao u nekom svečanom sprovodu.

U taj par gologlav Blagoje istrča iz mehane.

Kapetan poskoči i dohvati ga za ruku:

— Stani! On je teško ranjen! Zdravo teško!

— Kako teško? Ko to kaže?... Evo, evo pisma!... Njegov drug Jele...

Zverajući na sve strane, on protrča pored invalida i zaustavi se na kraju publike:

— Pa gde je?

— Tata! — viknu vojnik milostivno, okrećući se na jednoj nozi i podupirući se štakom. — Tata! Ta evo me!

Blagoje se kao munja brzo okrete. Stade pred sina. Gleda ga, gleda — pa onda tresnu o zemlju.

Niko ne mišljaše da ide svojim poslom. Svi priskočiše, poprskaše ga vodom. Dama s kučetom i zembilom turi mu nekake kapljice pod nos. Brzo ga povratiše i digoše na noge. On se prvo obrisa od vode, kojom su ga polivali, pa onda zagrli sina, ali tako naglo, kao da se je bojao da će mu pobeći!

Dugo ga ne pusti. A i kad se odvoji, on ga gledaše pravce u oči, ne smejući nikako spustiti očiju dole, gde je nekad noga bila.

— Hvala Bogu, samo kad si živ! Sve će opet dobro biti. Ovo — on rukom napipa štaku — ovo će narod pozlatiti! Je li tako, braćo?

Svi priskočiše odobravajući.

— Evo, ja — reče kapetan, — ja prvi dajem... — on stade preturati špagove, ali nadje samo nekoliko krajcara, — ja, evo, dajem sahat i lanac. Na.

— Hvala, gospodin-kapetane! — reče vojnik, isto onako pozdravljajući kapetana. — Drži, tata! Ja nemam druge ruke.

— Evo, i ja ti dajem moju ćilibarsku lulu. Vredi dva dukata, — reče Stevo praktikant.

— Hvala, braćo! Drži, tata!

— Evo ti, da kupiš duvana! — reče Marinko magazadžija i pruži mu nekoliko dukata.

Vojnik, s mukom pridržavajući štaku, skide kapu i podmetnu je magazadžiji, da turi u nju novce.

— Hvala, braćo! Drži, tata!

Blagoje uze kapu u obe ruke, metnu u nju sahat, lulu i dukate.

Narod poče redom puštati u kapu. Medju putnicima beše braće Rusa sa onom, kako oni vele, »širokom naturom«. Oni nemilice davaše.

Vojnik se zahvaljivaše neprestano sa: »hvala, braćo!« »hvala, braćo!«, ali mu glas postajaše sve više i više zagušljiv. Te dve reči počeše dobivati odsudan ritam, kao u slepaca na vašaru, i on kao da sad prviput oseti, sa svom snagom nepokolebljivog uverenja, da je bogalj i prosjak. I najzad prosuše se tihe, krupne suze, kao majska kiša.

— Gle, gle ti njega! — reče Blagoje. — Zbog take sitnice plače! Pa šta mi je to? Jedna noga! Ej, hej! Sve će to opet... — on umalo ne reče »narasti«, ali se ustavi: — Sve će to opet... Ama je li ti ja kažem, da će to sve narod pozlatiti?!

Pa onda ujedared i sam briznu u plač:

— A što će mi sve ovo?

On baci preda se na zemlju kapu s poklonima i kao lud pogleda u nebo, kao da odozgo čeka odgovora.

— Hajdemo-te odavde! — reče kapetanica. — Ovde je nesreća, a mi... — ona pogleda u obe noge svome mužu i u pune obraščiće svoga deteta... — mi smo, hvala Bogu, srećni i presrećni!

Tada su odveli Blagoja i sina s poklonima na karucama u varoš. Ljudi dobra srca činili su im donekle poklone, ali sve se na svetu ogugla. Sve izbledi: i oduševljenje, i ljubav, i dužnost, i sažaljenje, i ne možeš ga više poznati, kao ni Topuzova vranca, koji je nekad dobivao svaku trku, a sad okreće suhaču.

*

Kapetan je opet ozidao kuću na istome mestu u Knjaževcu. Pokrio je, istina, kao što se to kaže, hartijom, ali mu je žena vesela, i sinčić zdrav, i čupa ga već za brkove.

Blagoje je još donekle govorio: »Sve će to narod pozlatiti!« Posle je okrenuo na: »Sve će to tebi Bog platiti!« Naposletku se propije i tu skoro umre. A njegov sin prima izdržanje iz invalidskog fonda i — prosi!

Možete mu, ako ćete, udeliti.

Ovo je moj prilog!

VETAR.

Bio je red na njega, na Janka. On je ovako pričao: Kad sam se vratio »ozgo« u Srbiju, dobio sam mesto u ministarstvu i živeo sam s majkom od moje plate i njene male uštedjevine. Živeli smo lepo i zadovoljno! Naročito je moja majka bila zadovoljna, što joj nisam doveo »iz Pariza kakvu Švabicu«, pa da »ne ume s njome ni govoriti«.

I ja sam bio zadovoljan, što sam neženjen. I mada je majka počesto navijala da joj dovedem »odmenu«, ništa me nije vuklo pred oltar. Nije da sam ja iz principa želeo ostati neženjen, nego — ne znam ni ja! Naprotiv! Ja sam sasvim delio nazore moje majke: »sve sa svetom i kad je čemu vreme«, ali sam sve to ipak ostavljao vremenu i slučaju. Slučaju? — Jest! Ja »bolujem od slučaja«, pa sam, valjda, malo i fatalista!

Dakle, tako smo mi živeli — dobro! A i kako drukčije mogu živeti mati i sin? On je njoj uvek, uvek dobar. Ona me je još neprestano subotom mila, davala mi savete, prišivala dugmeta na košulju, opirala se pokojoj mojoj želji i trudila se da održi svoj auktoritet; ali kad sam ja već nešto učinio, kad je nešto bilo svršeno, onda je bilo uvek i — dobro! I ako bih se ja sam za nešto učinjeno kajao i kinjio, ona me je sama razgovarala i dokazivala da je baš tako dobro, kako sam uradio. Dobro i onda, kad me je, dan pre toga, svom svojom rečitošću od toga odvraćala.

Bože moj, kako su bile velike naše matere! One su imale praosnovne, čvrste, proste principe, koji su ispisani

u svakom bukvaru; a držale su ih visoko, s pouzdanjem i malo koketnim ponosom, kao vitez svoga dobroga sokola. Nije bilo nikakog pitanja ni zadatka života, makako on bio težak, a da ga one odmah lako i prosto ne reše. Nad apsolutnim teškoćama uzdizale su se svojim visokim i istinskim religioznim osećanjem.

Moja se mati malo i slabo kad šalila. Po jedanput u godini dana, ja bih joj legao glavom u krilo. Tada bi me ona češkala po glavi i govorila kao malom detetu: »Kuždravo moje, ti slusas mamu!«, ali kao da se odmah i zastidela toga, jer bi uvek dodavala: »Tako sam te uvek mazila, kad si bio mali!«

Nekih puta posle večere ja zapalim cigaru i kažem: »Mamo, sedi ti! Idem ja malo u kafanu, čeka me Joca doktor!«

— Sedi, bogati, da se malo razgovaramo. Željna sam te. Hoću tom tvom Joci da kažem... hoću da mu kažem... treba vi, brate, obojica da se ženite!

Mene kao stid:

— E, bogati, mamo, bože-zdravlja! Dok budem imao veću platu!

— Dosta je, hvala Bogu, pametnome. Kad, ako Bog da, budeš imao dece, stići će i bolja plata.

Ja se još više stidim, ali se kuražim:

— E dabogme, a čime ću hraniti decu?

— Bog s tobom, ne govori tako! A čime drugi svet svoju decu hrani?

— Jest, ali ako ja uzmem sirotu?

Moja mati se usprsi na stolici, uozbilji se i svečano me gleda:

— Bog s tobom! Neka je ona srećna i valjana, pa kud ćeš većeg bogastva?

Ja se sasvim oslobodim:

— Ama, bogati, tebi bi bilo sve jedno baš ako bih se ja oženio i bez novaca?

— Bog s tobom, šta govoriš koješta? Neka je samo tebi draga i neka je čestita. — Tako mi Boga!

Ona se inače nikad nije klela Bogom, a i mene je psovala, što sam bio uobičajio uz reč »bogami!«

Ni inače nije ona marila za kakve svečane izjave. Ali je uvek, kadgod je govor o mojoj ženidbi, uzimala tako neki značajan, tajanstven i svečan izraz, kao kad je govorila o tome, gde su joj stvari, i kako da je obuku kad umre. Zbog toga me je nešto kopkalo da pogdešto povedem razgovor, samo da je vidim u takom raspoloženju i da čujem da i ona rekne: »bogami!«

Posle toga ja još sedim i ne dižem se od stola. Palim još jednu i još jednu cigaru; a ona mi priča. Priča se uvek morala svršiti »moralom«, koji ona, uostalom, ne interpretiše i ne gura mi ga pod nos. Nije bar nikad rekla nešto nalik na »ova basna uči«, ali je zato ipak volela da snažnija mesta istakne i ponavlja. — Volela je, na primer, da priča, kako Arangjeo nije poslušao Boga, te uzeo dušu neke samohrane babe, a poštedeo majku sitne dece. Tada ga Bog šalje, te mu »sa dna mora« donosi i razbija kamen, i unutra su dva živa crva. — »A ko se za njih stara?« pita Bog. — »Ti, Gospode!« odgovara Arangjeo. — Tu se cakle oči moje matere. Ona, kao vrstan, pošten, oduševljen advokat, dignutim zvonkim glasom i ispruženim kažiprstom, ponavlja težinu, »moral« pripovetke: — »Čuješ«, kaže, »ko se stara za ova dva crva?«, a Arangjeo se uzvrdao, pocrveneo, gleda preda se: — »Ti, Gospode! Ko nego ti?«

Obično posle takih pripovedaka ja sam njoj davao »Kasiju Caricu« ili Dositijeve »Basne«, pa sam ipak išao u kafanu, da se nadjem s Jocom doktorom. Na ženidbu, naravno, nisam ni mislio, a o Arangjelu sam i iz ranije imao tvrdo uverenje da je on od te njegove afere sama, slepa poslušnost.

Voleo sam jako moga druga, Jocu doktora. S njime sam proveo detinjstvo i mislio s njime leći i na čamovu dasku. Često sam jedva čekao da ga nadjem, pa sam posle pristajao i da ga pratim čak i po njegovim vizitama, i da ga čekam i pred tudjim vratima. Dao sam se maltretisati i njegovim latinskim rečima i rečenicama. Šta ću? Voleo sam ga, pa sam sve podnosio!

Jedno posle podne ja sam, kao i obično, šetao s njime,

On me dovede u bolnicu, gde ja obično sedim u njegovoj »kancelariji«, dok on ne obidje i ne vidi ima li šta novo. Toga dana se on preko običaja zadrža, i ja iz duga vremena izidjem i stanem šetati dugačkim hodnikom. Ne znam zašto, ali nikad nisam smeo zaviriti u sobe, gde su bolesnici. Tako mi se činilo da je tamo nešto teško, tamno, misteriozno! Gatke iz detinjstva: o doktoru koji ubija zdravog čitavog čoveka samo za to, da vidi kako je mogao ozdraveti od nekake teške bolesti; i o drugom doktoru, koji se dao iseckati na parčeta, pa zakopati u djubre, i koga su posle našli zdravog i čitavog, ali, stoga što su ga prerano otkopali, bio je tek kao sasvim malo, novorodjeno dete; priče: o radjanju sa sabljom na ruci, o »lekovima od smrti«, o oživljavanju umrlih i o sahranjivanju živih, o gujama u srcu i — sto kojekakvih budalaština: sve se to potencisalo u jednu moćnu gužvu i klupče, i tako mi se činilo da bi se to sve počelo snurati i odmotavati, čim bih stupio nogom u sobu gde su bolesnici.

Baš sam ja, šetajući po hodniku, počeo o tome razmišljati i padati u neki san iz ranog detinjstva, a Joca u taj par izidje iz jedne sobe i, videvši me u hodniku, uhvati me ispod ruke:

— Hajde, more, udji slobodno! Ne će te niko ujesti!

— Znam, da ne će!

Momak, koji ga je pratio, otvori jedna vrata. Mene bi stid.

— Izvoli! — reče Joca.

— Hajde ti napred!

On udje. Udjoh i ja. Za nama njegov asistent, pa onaj momak.

Zatvoriše vrata.

Video sam jednu veliku, svetlu, visoku, čistu sobu. S obe strane kreveti s belom prostirkom. Kraj kreveta mali stočići s čašama, pljuvaonicama, medicinama i ponudama. Momci, u dugačkim belim keceljama i mekim cipelama, lako stupaju po podu i pažljivo gledaju u Jocu. — U sobi je bilo s obe strane — ne znam, koliko — kreveta. Dva ili tri bila su prazna, u drugima su ležali bolesnici. Neko je od njih bio pokriven i preko glave, neko je povisoko leškario, neko sedeo. Čini mi se da su podjednako obučeni, ali nisam video, kako, samo sam primetio veliko koštano dugme pod grlom u onoga bledog mladića u uglu, što drži pljuvaonicu pod nosom, i što mu je spreda na dva mesta krvava košulja. Znam, da je u sobi bila tišina. Svi su pažljivo gledali u Jocu i odgovarali mu mahom kratko, ali ne znam, šta. Još mi se učinilo da su ga s poštovanjem i poverenjem pratili od kreveta do kreveta.

Pa dobro! Pa šta je to, vraga, što mi je tako strašno naselo na grudi? Ta ovima je ljudima dobro! Oni su u čistom, jedu dobro, usluženi su, imaju valjanog lekara! Pa onda, ja sam tu, ja sve to gledam. Nije to, dakle, ono, od čega je meni tako teško. A ipak mi je, i opet mi je teško!

Ja sam s nekom tugom i plašnjom gledao izbolela lica i njihove izraze. Nisam čuo ništa, šta je Joca govorio s njima. Nisam ni osetio kako sam se vukao za njim iz sobe u sobu. U meni je bilo sve neodredjeno, tužno, vlažno, mekano, kao ona cicvarica, što je bolničar skide jednome s obraza.

Ajaoh! Strašne slike!

Udjosmo u jednu malu sobu. Bila su samo dva kreveta. Jedan prazan, a na drugom jedan čovek. On je sedeo licem okrenut nama i gledao je u nas! Oh, Bože, kakav je to pogled?

On gleda u nas; videlo se da gleda u nas, ali mu pogled beše uprt za čitav pedalj povrh nas. I što mu se mi više približavasmo, pogled se sve više bližio tavanu.

A lice! Na njemu je bilo nešto tužno, pa — ne umem vam drukčije opisati — pa veselo! Poverljivo, blago, kuražno, pa desperatno. A sve skupa tako strašno, nejasno i ukočeno.

I na mome drugu Joci video se jedan težak utisak.

On pridje s puno ozbiljnosti i ljubavi bolesniku i pruži mu ruku:

— Kako si, brat-Gjoko?

Bolesnik dokopa srdačno pruženu ruku obema rukama, pokloni se onako sedeći na krevetu tako duboko, kao da je hteo poljubiti u ruku lekara, pa, gledajući preko glave mome drugu, odgovori glasom u kome sam čuo poverenje, desperatnu nadu, slepu predanost...

— Dobro će Bog dati!

Strahovita i bezutešna misao sinu mi kroz glavu. Ta ovo je slepac!

— A? — upitah ja očima Jocu.

On mi rukom pokaza tablu više glave bolesnikove. Na tabli je stajalo latinskim rečima, a po mome prevodu: »Sušenje očnjeg živca«.

— Eda što osećaš bolje? — reče Joca glasom koji je trebalo da pokazuje indiferentnost i pouzdanje, a u kome sam ja ipak čuo usiljavanje za tešenje.

— Bolje, hvala Bogu! — reče bolesnik. — Baš osećam, kad me gospodin pomoćnik udari na onu telegrafsku mašinu, da mi vadi vatru i da mi rade nervi!

Ja dirnem Jocu za rukav i, mlatajući rukama i prevrćući očima, pokušah da ga upitam: »Zar baš nema nikakve nade?«

Joca, poznatom manevrom, zapevši nokat od palca za sekutić i odapevši, dade mi znati: »Hič!«

Neki me hladan znoj obuze. Ja pobegoh iz sobe i sedoh na jednu klupu u hodniku. Kroz otvoren prozor pirkaše sa one lipe sladak, mirišljav dah.

— Ne! — rekoh ja. — Veći je onaj gore i od mog druga Joce! On će dati o n o m e.

Tada čuh iz jedne sobe zagušljiv i bolan uzvik:

— Jaoj, moja majko!

Ah! I knjiga života poče mi se otvorati.

— To li je ono, što mi tako pritiskuje grudi, kad vidim ove ljude! Oni imaju, istina, sve i sva, pa ipak oni nemaju ništa! Oni nemaju svoga bolećega, nemaju... majke!

— Ali onaj, onaj čovek! Ko je taj čovek? Šta me to toliko vuče njemu? Šta je to tako silno i strašno, pa ipak tako neodoljivo slatko u njemu? Je li to beda, jad, nevolja, čemer, što me vuče njemu, a ipak me tera iz njegove sobe? Zar ja nisam video stotinu slepaca, pa ipak me nijedan nije potresao više od kog groša!

— Jaoj, ta ja njega poznajem! To je... čekaj, molim te!... — To je!... Ne, ne! Otkud bih ga poznavao? Ne može biti!

Joca izidje i uze me ispod ruke.

On preko ramena naredi još nešto pomoćniku, nazivljući bolesnike poznatim načinom: »Broj taj i taj.«

— A on? — rekoh ja.

Joca mi pogleda u oči:

— Broj 17? Njemu, brate, mi činimo samo ono, što je u nas reč »utehe radi«. To jest, zavaravamo ga, da ne ostane bez one jedino životvorne i božanske medecine, bez nade!

Ućutasmo.

— Ali ja njega ipak poznajem! Ili ga, valjda, poznajem po onim mojim veličanstvenim molitvama, kad mi je bilo dvanaest godina; ili po onom pogledu, kome nedostaje ceo svet; ili po ona dva crva u kamenu sa dna mora; ili po Šekspiru; ili... tek ja njega poznajem!... Ali nije, zaboga, ne poznajem ga!

Čim izidjosmo iz bolnice, sretosmo našeg druga Mišu na fijakeru. On stade, potrpa i nas u kola i odvuče na Savu, gde smo se pošteno iskupali.

*

Kupanje oživi čoveka i opet ga njiha i uspavljuje.

Ja sam s mamom slatko večerao. U nekom polusanom, galičljivom i slatkom raspoloženju, slušao sam posle večere njene tihe priče o »katanama«, o vladici što je u samoubilačkoj nameri skočio s gornjeg kata kroz prozor i ostao mrtav namestu, o Gjorgju što je radio s mojim ocem, o mom stricu koji se je razboleo i umr'o, čim je na staru kuću nazidao gornji kat, i još o mnogome koječemu.

Malo pre okupan, kraj čaše vina, kroz dim od duvana, ljuškan njezinim slatkim pričanjem — gledao sam je i mislio. Mnogo sam mislio, mnogo. I mnogo sam hteo da kažem, i kazao bih mnogo, da me nije, ne znam zašto, stid! Da sam mogao, da sam smeo, ja bih joj kazao... kazao bih joj: slatka moja majka!

Uh, a oni u bolnici! Pa onaj, što viče: »Jaoj, moja majko!« Pa o n a j!

Bestraga sve! Nije ni moje srce bačvanska ravnica. Baš ne ću više nikako o tome da mislim!

— Je li, mamo, kako se nosio onaj zlatan pušćul, što ga ti još čuvaš u ormanu?

Onda mi je ona pričala o njenoj svadbi. Ah, kako je ona to umela da priča! Sasvim, sasvim drukčije nego Gustav Droz[1]!

I tako polako preturismo deset sati.

— Spava li ti se, dijete?

— Bogami, mi se spava, mamo. Kupao sam se!

— Pa hajde da ležemo!

Legosmo.

— Neka — kaže mama, — ja ću ugasiti sveću. Znala je, da ja to volim. Je li to moje podmladjivanje, spomen na davno prohujalo detinjstvo, ali meni je tako milo kad ja sklopim oči, predajem se pokoju, otpuštam stražu i opet znam, da majkino uvo sluša svaki moj dah, da sveća još gori, da njeno srce šiljboči.

Osećam, kako mi se trese resica, kako talasi pljuskaju, ali je voda vruća i crna kao mastilo. I Mojsilo ilidžar cedi limun i struže sô s kifle u bazen. Buć! Odoh pod vodu! Jaoj, ala me nešto guši!... Udavih se!... Jaoj! — Nešto me hladno dohvati za perčin i izvuče. Jaoj, o n e o č i!

— Lezi lepo, sine, nešto ružno sanjaš, pa jaučeš!

Hvala Bogu! Ali kakav je to san? Sad sam budan, a? Ali kao da me neko nečim, što zveči a ne boli, lupi po glavi. Ja skočih i ispravih se u krevetu:

[1] G. Droz, francuski pripovedač (rodjen 1832. g. u Parizu), pisao je i neke novele iz mladenačkoga (bračnoga) života.

— Mamo!

— Šta, brate?

— Vidio sam onoga... onoga... kako se zove?... onoga čiča... čiča-Gjorgja! Jest, čiča-Gjorgja. Znaš! onoga? Ja sam bio mali. Onoga, što je radio s tatom. Znaš?

Sad i moja mati skoči iz kreveta:

— Gjorgja Radojlovića?

— Njega!

•

Sad se moramo vratiti natrag. Natrag sa mnom za čitavih mojih dvadeset godina! Ja ću ispričati svoja sećanja o čiča-Gjorgju i sve ono što mi je mati pričala o njemu, o Gjorgju Radojloviću. Ne brigajte! Ja ću se truditi da budem kratak, tako kratak, kako samo može biti kratak čovek koji dolazi kod sarafa, da za jednu monetu uzme drugu, koja mu u onaj čas treba.

Te noći ja sam s majkom proveo u krevetu sedeći, i ovo je ukratko moje sećanje i — naš razgovor.

Pre dvadeset godina bio je moj otac trgovac na glasu i radio je ortački s Gjorgjem Radojlovićem. Ne znam, koliko su godina bili ortaci, ali u to doba, pre dvadeset godina, pojavi se kod nas vatra iz magaze! Ja ne ću da se upuštam u sve u ono doba moguće kombinacije »otkud vatra!«. Ne ću da opisujem, kako je moj otac tada pucao iz džeferdana na kalfa-Ješu, i kako je taj Jevrem bio banbadava tri meseca u hapsu, ne ću da... ali ne! Ne ću baš ništa! Dakle, vatra se brzo opazila u magazi. Odatle ona dohvati čardak sa šišarkom, šupu s vetrenjačama i s rakijom, pa dućan s celim jespapom, i od kuće ostadoše samo naše dve sobe. Tada — ali s mukom i bolom se sećam ovih teških uspomena — tada moga oca zdrpi jedna užasna groznica. On pade u krevet, zalepi negde vezikator i — umre! A Gjorgje, kako mama veli, ni manje ni više, nego poče kod drugoga raditi. Šta je sa mnom i s mojom majkom bilo — to je druga stvar! Ali šta je s Gjorgjem, koji sad u ovaj par gleda u tavan, kad hoće da vas »proguta pogledom«, šta je s njime bilo? To zna unekoliko samo moja mati.

On, kaže mama, posle te naše nesreće bio je prvo ušinuo ledja, vukući onu noć vodu, pa je sutra-dan, pognren, došao našoj kući i — smejao se! Kaže: »Vide li ti, seka-Soko, našu limunaciju?« Pa onda je počeo, kaže mama, sitno, sitno da se smeje, dok mu nisu udarile suze, i dok nije počeo sasvim grcati.

Onda je ispod pazuha izvadio jedan čitav somun i dao ga meni. Sasvim se lepo sećam toga somuna i onoga vezikatora, što su ga zalepili tati. Badava! Ja sam video prestravljeno i isplakano lice moje majke, s tajanstvenim osećajem slušao reč »vezikator«, mirisao paljevinu i čadj, ali ipak onaj hlebac, što ga donese čiča-Gjorgje, neobično me je slatko golicao; i zalogaji od njega tako su odsudno brisali sve moje intenzivne utiske, kao četka s krečem one za nas pune značaja reči i slike, što smo ih mi ugljenom pisali po zidu od škole.

Često je, kaže mi mati, donosio čiča-Gjorgje somun ispod miške i kupovao nam dȓvâ, sve dok, opet njegovim nastojavanjem, ne bi pokupljena veresija, i »mi« se razortačismo, pa ja s majkom dodjoh teci u Beograd i podjoh dalje u školu, a on osta u N.

Od to doba i majka je morala raspitivati za njega, i evo svega, što se o njemu znalo:

Gjorgje je tada počeo parčetariti, ali, kad se pokupi veresija, on poče opet za se raditi. Žena mu umre, i on osta s jednim ženskim detetom sam u svetu. Tada on uze svoju udovu sestru u kuću i, punih sedamnaest godina ne skidajući ni dan ni noć s kolena zakačke, Bog zna te ne bi i opet došao do zelene grane, ali ga oči počeše izdavati! On potrča i babama i lekarima, i ne žaljaše ništa govoreći: »Našto mi, brate, i ruke, kad očiju nemam?« Ali bolest osvajaše. Lekar u našoj varošici diže ruke, ali mu tada kazaše ljudi, da mu se to samo navlači belo na oko, i da to mogu beogradski lekari da skinu, ili, kao što babica još utešljivije reče, da »apeliraju«.

Gjorgje, ili upravo njegova sestra, prodade sve! Izvadiše neki stotinjak dukata i dodjoše svi troje u Beograd. Lekari mu rekoše, da se ne može operisati, nego se može ne znam šta drugo pokušati, ali za to treba da leži u bolnici. On pristade. Sestra mu s ćerkom uze stan u blizini, a on s pouzdanjem u Boga udje u bolnicu.

U bolnicu, tu gde sam ga ja opazio.

— Dakle, ti veliš, video si brat-Gjoku u bolnici? Baš njega!

— Njega!

— Kuku meni! A šta mu je?

— Ne vidi ništa!

— Pomakni se s tog mesta, dijete! Kako, naopako, da ne vidi?

— Ne vidi ništa! — rekoh ja, a poznata jabuka zasede mi u grlo.

— Pa... ima li mu... leka?... Šta kaže tvoj Joca?

— Ništa!... Kaže... osušio mu se nerv... kaže, srž od oka... osušila se!...

Ja počeh gotovo glasno da plačem.

I moja mati.

— Pa gde je, gde je?

— U bolnici.

— Znam! Ali može li mu se otići?... Štogod odneti?... Pônûdâ?...

— Može... Ja ću kazati... Pa naš Joca!

Video sam još, kako se »plavi od istoka«. Osećao sam, kako čiča-Gjorgje ne vidi to plavetilo, i — kad sam se probudio — video sam da je devet sati, da je moja mati, zabradjena, držala pod miškom jednu veliku pletenicu i u ruci bocu s vinom.

Toga dana bila je nedelja. Nisam morao ići u kancelariju. Kad sam se probudio, osećao sam se umoran i, razume se, odmah sam sebi objasnio svoj umor nespavanjem, a nespavanje, opet, Gjorgjevom sudbinom, koji kao da mi je postao rodjak u neku ruku. Ali, kad sam video mamu s hlebom pod miškom i s bocom vina, i moja se »savest« umiri, i, čim je poljubih u ruku i rekoh »zbogom!«, ja opet zaspah.

Bog zna, dokle bih ja spavao, da ne čuh njene reči:

— Hej ti, lenštino! Diži se!

Osetim i ruku maminu, kako me češka po kosi.

Odmah se dignem.

Kaka je bila mama! Kako blaga, lepa, tiha, ozbiljna, svečana!...

Pričala mi je mnogo. Pola kroz suze, pola, opet, namrgodivši se i sevajući njenim blagim i ozbiljnim očima. Svoje je priče začinjavala svojom filosofijom o životu, obrazu, o sreći, o usudu i tako dalje, a sve se to, opet, naravno, svršavalo jednim velikim Bogom.

Ja sam toga dana nešto upamtio što nikad zaboraviti ne ću i ne mogu. Video sam, sasvim iznenada i začudjen, da je ona nalik na čiča-Gjorgja. Ja ne znam, kako to da vam kažem, kako da opišem, ali je sličnost neobično jaka! Mnogo sam o tome mislio, i sad mi se tek čini da sam tada i na njoj video onaj isti izraz lica, onu istu tišinu duše, ono pouzdanje, pouzdanje u — Boga!

— Otidi opet, kad stigneš! — kaže mi mama. — Otidi, javi mu se; obidji ga, siromaha, dok je još ovde. Kaže, da će kroz koji dan natrag u N.

— Natrag! A što?

— Bogami, u onoj muci i nevolji, ja ne znam, ni šta mi je govorio. Znam samo, da reče, da će da ide. Pitaj tvoga Jocu!

Ja se odmah umijem, obučem i uljudim. Nisam hteo ni kave piti, nego odmah otrčim u bolnicu.

Bilo je već blizu podne. Joca je bio, kako mi rekoše, odavna svršio vizitu i otišao. Ja se javim pomoćniku i udjem u »malu sobu«.

Ali tek što sam bio otvorio vrata i video onaj značajan pogled, koji, kad su vrata škripnula, bijaše ukočeno upravljen povrh njih — tek sam, velim, oškrinuo vrata, a neki zatvorač, koji osećam da je unutra, u meni, htede ih protiv moje volje i silom zalupiti i ostaviti me napolju. Ja junački otvorim širom i stupim slobodno unutra.

Ali ne umem da koračim. Rekoh, da sam fatalista!

I tada mi se učinilo da se nešto značajno sa mnom zbiva, da se moja sudbina rešava.

Soba je bila okrečena... ne!... osvetljena... ne!... ozarena nekom fosforastom, ljubičastom nekom... ja ne znam ni sam, kakom svetlošću!

Na krevetu pokraj čiča-Gjorgja sedelo je žensko stvorenje, i ono je gledalo, i gledalo je u mene. Ali taj pogled bio je nešto sasvim drukčije od Gjorgjeva. I taj je pogled dolazio, istina, ozgo, ali se je spuštao kroza me i slazio još za čitav hvat u zemlju. Ja sam bar osećao gore na temenu rupu i dole za patos zakovane noge. I onda sam se znojio, kuhao, topio i naposletku bio hladan kao ledenica.

Molim vas, malo da se izduvam!

Dakle, ta devojka imala je crne oči, velike, tako da je od njih duvao neki vetar, i neka promaha me odmah uhvati i ukoči celu levu stranu. Kosa i obrve bile su joj plave, te je zar tim više odskakalo ono crnilo, kao što kroz zemljane opkope jasnije i značajnije viri grlo topovsko. Stasa je bila srednjeg i snažnog. Nešto zanošljivo, mramorasto belo, čvrsto i elastično svijalo se u gipke, oble linije, pune živosti, snage i jedrine. Sve miriše na proleće, izdašnost, plastičnost; ali to što ona sedi kraj Gjorgja, i njegov pogled i njen pogled, to ju je opet dizalo visoko gore u zrak ideala. Moje ranjeno srce poče klecati i najzad pokušavati, da se poštapa na jezik, ali on se već uzeo i odamr'o.

U taj par pade mi na pamet što mi mati reče u jednoj prilici, kad sam se zbunio: »Bogati, dijete, ta ti si svetski čovek!« Pade mi, dakle, na pamet da sam ja »bio u Parizu« i da sam »svetski čovek«, pa izgnječim svoje srce kao chapeau claque i slobodno koračim napred. Poklonim se njoj, pa pružim ruku Gjorgju:

— Dobro jutro, čiča-Gjorgje! Poznajete li me?

On uze moju ruku obema svojima, izvrte glavu nastranu i, sa strane gledajući preko moje glave, poče se smijati, kao zaušćujući da mi nešto odgovori.

Ja mu priskočim u pomoć:

— Kaže mi mama...

Ali me on odmah prekide:

— Ta ti si, Janko! Gle! A kako da te poznam? Bila je seka-Soka, i nadao sam ti se. Ali... piha, kad je to sebe bilo! A posle — on me rukom pogladi po bradi, — kako da te poznam? Puštate, brate, te brade kao popovi, pa ne može čovek ni da vas pozna. Onda, onda znam, da si imao izmedju obrva belegu od onoga firiza, vidiš! — On rukom htede da se dotakne devojke, ali je ona bila davno ustala i stala čak kod onoga drugog praznog kreveta. — Vidiš! Još kao da se poznaje!

On se dobro zagleda u prozor, a meni izmedju obrva metnu prst.

— Mama mi je pričala — rekoh ja, a oko mi ode za srcem i zakova se za devojku, — mama mi je pričala puno koješta za vas, a i ja se sećam...

Oh, Bože, ti, koji si svemogući; ti, koji si vaskrsnuo Lazara i koji čak od vode načiniš vino! Ti! Ti mi odreši jezik!

Ne ćeš?

E hvala ti bar, što si mi poslao pomoćnika!

Do vraga! Bar je njegov posao ovde da gleda samo Gjorgja!

Naopako! Da nisam — ljubomoran?

— Hteo sam — kaže on Gjorgju, — da vas elektrišem; ali sad imate društva. Ne, ne! Molim vas, sve jedno, mogu ja posle podne! Ali, molim vas, meni je sasvim sve jedno, ja još volim posle podne. Baš sam već umoran, a i vreme je ručku.

On sede na prazan krevet, a pored devojke, koja je stajala.

— A što vi ne sednete, gospodjice? Molim vas, izvolite!

— Molim, gospodine!

Devojka sede na jednu stolicu čak kod furune, ja sedoh do pomoćnika na »prazan« krevet.

Pomoćnik, svetski čovek, trlja ruke:

— Pa kako je, gazda-Gjoko, kako je?

— Dobro će biti, ako Bog da.

Devojka se menja u licu, blédî, i izraz lica počinje da se kruti i da se navlači nekom stravom i ozbiljnošću. Njene obrve digoše se na krajevima, a ugnuše na sredi. Oči se još jače otvoriše. Iz njih je sevala tama.

— Vidite li moju ruku? — reče pomoćnik, mašući rukom ispred bolesnika, a gledajući u mene.

— Vidim — reče Gjorgje, — vidim, plavi se. Vidim prste!

— Prste!? — reče pomoćnik s nekom bolnom ironijom.

— Vidim onako, plavi se.

— Pa koliko ima prstiju?

On metnu obe ruke na ledja i, kao čovek, koji pruža nepobitne dokaze, gledaše u mene.

— A? Koliko? Možete li da vidite?

Ah, jadni Gjorgje! On opet iskrivi glavu i, sasvim pored pomoćnika gledajući, reče:

— Četiri! Čini mi se četiri! Ne vidim baš dobro!... E, a što ti sad, opet, plačeš?

Mi se osvrtosmo i videsmo njegovu ćerku, okupanu u suzama, s rukama stisnutim u krilo, s pogledom zakovanim za patos, ali ni daha, a kamo li jecanja da čusmo.

Gjorgje je video ušima. On se okrete upola njojzi:

— Ama što ti plačeš, što srdiš Boga? Eto gospodina doktora, pa gospodina Joce. Je li oni kažu, oni, valjda, bolje znaju od tebe... Kažu... Dabogme... Nemoj plakati!

Levi kraj usne zadrkta mu. On reče, šta kažu Joca i njegov pomoćnik; ali je meni bilo i suviše: da je mišljenje Jocino i njegova pomoćnika trebalo da bude povoljno ne Gjorgja, nego njegove ćeri radi. Video sam da je Gjorgje ne samo hteo, nego morao da vidi.

Pa i pomoćnik se izgubi. On htede da priskoči čiča-Gjorgju, pa se obrte devojci, poče mlatati rukama i odsudno vikati:

— Ta dabogme... Onaj, onako... Znate... da... dakako!

— Eto vidiš! — kaže Gjorgje. — Još kaže gospodin Joca: dok odemo u zelenilo, bit će još bolje!

Sad pomoćnik poče meni ozbiljno dokazivati:

— Razume se, dakako! Vazduh, pa zelenilo, pa kretanje, pa... sve to u neku ruku ubrzava optok materije i restitujiše organizam... o tome nema sumnje.

— O tome nema sumnje! — rekoh i ja, tek da se nešto rekne.

A devojka isto onako sedjaše, isto onako ruke držaše, isti pogled, suze — sve! I opet beše na njoj sve drukčije, sve kao obamrlo, obešeno, bez izraza! Oko njenih očiju, a po licu, kao po nekom platnu života, kao da je neko počeo zamazivati belo, belo, belo, daleko, pustoš, beskonačnost, i samo kao da se tamo čak u dnu, u strani, jedva primetno, nerazgovetno opaža jedan krajičak neba.

Svi smo ćutali. Pomoćnik je prebacio nogu preko noge, cupkao, gledao u tavan i namestio usta, kao da će da zviždi. Meni je nešto igralo pred očima, te mi se činilo kao da se Gjorgje s nekim rve. Tada se iz njegova kao staklo mrtvog oka otkači atom ledenog očajanja i kao lavina padaše sve silnije i ogromnije naniže: pregazi nas dvojicu i zdrobi devojku:

Ona poklopi oči rukama, i suza njena oca pade u more njenih suza.

Ne znam, koliko smo ćutali.

Onda Gjorgje prvo obrisa oko i pouzdanim, čisto veselim glasom obrte se pomoćniku:

— A ko će mene tamo analizirati?

— Šta?

— Ta ovo, kako ga zovete? Ova mašina!

— Da se elektrišete? Pa to više ne treba. Ja mislim, a, što je glavno, i gospodin Joca, da sad treba samo da ste u zelenilu.

— Eh, tamo gde ja mislim baš je zeleno! A i vode su u Boga divota! Šuma je, trava je, luftovi su!

Ja i pomoćnik se pribrasmo. Govorismo dugo o svežem vazduhu, o rovitim jajima, šetnji i o prirodi »koja radi«. P r i r o d i onoj, kojoj se ostavljaju ovaki bolesnici. I to kao da i devojku donekle umiri. A Gjoka nam i sam već uze pričati o nekom njegovu svojaku: kako je bio na samrti, kako su ga doktori već ostavili, kako su mu palili sveću, a doktori savetovali da se ostavi »na prirodu«, i, naposletku, kako je taj njegov rodjak sa svojom prirodom pobedio i bolest i doktore.

Ja se digoh. Oprostim se s Gjorgjem, koji mi reče, da će uskoro na put, ali će doći, da se oprosti s mamom. Oprostim se s devojkom:

— Zbogom, gospodjice! Bog će dati, pa će sve dobro biti! U ovakim prilikama ja, kao lajik, a, naravno, sudeći po zdravoj pameti i poznavajući moć prirode, ja mislim da izgledi, ako ne na potpuno ozdravljenje, a ono bar... vi već znate.

Ih, ala sam glup! Pa gde je, opet, ta kvaka? Kao da su vrata dva kilometra od mene!

*

Toga dana posle ručka leškario sam na krevetu i razmišljao. Nije vajde. Današnji moj sastanak u bolnici načinio je na me silan utisak! Pokušavao sam da ga »anališem«. Ja nekiput volim da budem »filosof«, pa da »hladno sudim«. Našao sam da je utisak u osnovi tužne prirode, jako tužne prirode. Naravno, bez ikake muke našao sam, i zašto je tužan. Pa ako se i s čim može uporediti svet, to je s očima, a ako se i s čim mogu oči uporediti, to je opet sa svetom. Pa još kad taj svet stoji preda mnom, pa su te oči moje, pa kad ih — nema ni jednog ni drugog! — Onda sam dalje »analisao«, dalje, redom, i ako mi se nešto, ja ne znam još šta, sve trpa preda me i kaže mi: »Hajd' sad uzmi mene«. »Hajd', turi mene napred!« Ali ja se ne dam. Ja s nemačkom hladnoćom sistematski razredjujem materijal i ostavljam ono nešto naposletku, mada mi ono opet i neprestano iskače pred oči. I to kao da je nešto utešljivo, prijatno, slatko. Redom, redom! — Potresa me, dakle, težina si-

tu... je — kratko i jasno! Potresa me moj odnos prema pred...etu pažnje, moji lični odnosi, pa moji familijarni odnosi. Potresa me onaj grandiozan utisak na moju dobru mater. Potresa me osećanje moje nemoći da pomognem čoveku koji je pomagao nekad nejakome meni i ostavljenoj mojoj majci. Potresa me... Ali ne!... Našto sva komendija? Našto pretvaranje, našto laganje sebe sama?

Došlo mi čisto da plačem!

Kakav jadan »sistem«, kako »filosofisanje«! Ja hoću da pustim srcu na volju, hoću da iscedim slast iz ove tuge, hoću da mislim na nju! Jer ona je uteha i život!

Eto. Ja tako volim čiča-Gjorgja i tužim za njim, ja vidim, ja poimam, ja osećam svu njegovu nesreću, i sâm sam nesrećan i bezutešan. Ali ja vidim nju pored njega, i sve dobiva drugi izgled. Ona je uz njega ono, što Vaskrs uz Veliki petak; ona je, po mome shvatanju, imala zadatak, da ga, pored sve njegove nesreće, ipak usreći. Ona će ga i usrećiti! Ja vam kažem: ona će ga usrećiti!

Bar ja bih s njom bio srećan! Još kako!

Tada se opet u meni poče koprcati »filosof« i »svetski čovek«:

»Lakše, lakše, mladiću! Ta ti, ti si video dosta očiju iz kojih su sevale malo oštrije strele, ali tvoja pariska uštirkana košulja čuvala je tvoje nežno srce.«

Oh, Bože šta to sve vredi? Ma šta ja radio, mene je ipak bila ponela, celoga ponela, ta misao. Ja sam gledao da je se otarasim, ali sam se opet, grčevito i veselo koprcajući se, predavao njoj, pokrivao se njom i uvijao u nju, kao ono što gološava deca veselo skaču u hladan krevet i živo i sa uzvicima uvijaju se u pokrivač.

Ne znam, u čemu sam proveo to posle podne. Nešto sam kao pokušavao da radim i radio sam — no! možete misliti, kako! »Srce« me je vuklo ponovo u bolnicu, ali mi je »razum« kazao, da nje tamo nije. Bojao sam se da majka ne opazi na meni kaku promenu, pa čim

sam je opazio da dolazi u moju sobu, ja sam odmah trpao moju cigaru u usta i tražio žigice, dok mi ona naposletku ne izbroja sedam kutija, koje su mi stajale pod nosom na mom pisaćem stolu. Počinjao sam stotinu nekakih poslova, ali — sve je išlo od zla na gore! Naposletku sam postao nestrpljiv i nervozan. Povrh svega toga bio je još i dan preko svake mere topal, te mi čisto pripade neka muka. Pošto je već bilo o večernju, ja se obučem i odlučim da tražim Jocu, pa da idemo na kupanje.

Jest, ali gde da ga nadjem? A on bi me, čini mi se, razbio i razgalio! Naravno, ne ću mu ja ništa govoriti o tome što me muči — što da mi se, možebiti, smeje? — ali ćemo bar proćeretati! Sve je to lepo, ali gde je on sad?... Pa ako ga još ne nadjem?

Čisto sam se dao u brigu.

Ali čim ja iz kuće, a on na kapiju.

S mälîm ga nisam zagrlio! Nagovorio sam mu za minut milijun gluposti: kako sam hteo da ga tražim; da ga tražim kod njega kod kuće, da ga tražim u bolnici, kod bolesnika, u čitaonici, u raju, u paklu, u...

— More, šta ti je danas?

— Ništa, brate, — rekoh veselo. — Vidiš! Ja imam to — smej se ti, koliko hoćeš — ali ja to imam: da kad nešto silno mislim, kad mislim da će mi se nešto desiti, da ću se s nekim, na primer, sastati, nekoga sresti, ili tako što, da mi se to baš i desi! Eto, na primer, sad s tobom!

— Rotkve! U hiljadu puta nijedanput, pa — ništa! A jedanput, pa — zakon!

Meni krivo što on ne pristaje u moje ludovanje. Lakše bi mi bilo. Naposletku, kad već hoće da se prepire i svadja, hajd', i to je kaka taka zabava:

— A što se ti, opet, praviš važan? Ti misliš: ako ti znaš, da se bubregom ne diše, a, opet, da se u mozgu ne pravi žuč — da znaš sve i svja?

Usiljivao sam se da »dodjem u vatru«.

Ali, kad pogledah Jocu, ja se začudih. Nekaka

mračna tajanstvenost bila je na njemu. Tako mi je bio zamišljen, pa, rekao bih, i ljut, i kao da je s mukom pratio moj govor, kao da se usiljavao, da se otrgne od neke teške misli.

Ili se to meni samo tako činilo?

Da vidim:

— More, šta ti je danas!

On se poče vrteti, pruživši najpre vrat i krećući ramenima; pa posle poče izdizati ruke, kao što čini čovek kad ga svrbe ledja, ili ga steže haljina pod pazuhom. On je to činio tako brižljivo, da je jedva dospeo da mi odgovori:

— Ništa!

Ne znam, otkuda im dodje u pamet, a još manje, otkud da mu zajedljivo reknem:

— Da se nisi, more, zaljubio!

On pozeleni i — isplazi jezik.

Video sam, da nije za razgovor, i ostavio sam ga sve do posle kupanja, i, tek kad smo i pivo popili, učini mi se da ću uspeti s mojim predlogom:

— Čuješ — rekoh, — hajdemo, bolan, kod mene da večeramo!

— Dabogme, da me još izgrdi tetka-Soka!

— Ta koji ti je djavo, šta ima da te grdi?

— Pa tako... sto puta... u nevreme!...

— Čuješ — rekoh ja odsudno, — nemoj biti, brate, lud! Hajde da večeramo!

Joca za časak samo zamišljeno začkilji očima, onda pogleda meni u oči, i kao da se razbudi, kao da skide neku masku, kao da strese nešto sa sebe:

— Hajde!

Dodjosmo. Mama se obeseli i ustumara. Ubrzo bi postavljena sofra, i mi večerasmo.

Posle zadimismo.

— Je li, Joco — reče mama, — šta je, Boga vam, s onim nesrećnim Gjorgjem, Gjorgjem Radojlovićem?

Kao nekim magjioničkim štapom, preda mnom se stvoriše opet njih dvoje. Ja čuh, kako ona nečujno plače,

i kako on krivi glavu, gleda u prozor i sanćim broji prste na pomoćnikovoj ruci. On, koji je doneo, kad nam je izgorela kuća, somun pod miškom, i...

Iz Jocina govora jedva sam razabrao ove značajne reči:

Da se kod Gjorgja suši nerv od oka. Da je bolest neizlečiva, da sad još nešto jadno i nazire, ali da će za kratko vreme vid sasvim propasti. Dalje, da je Joca pokušavao još ponečim da zadrži napredovanje bolesti, ali da je ostalo sve bez uspeha, i on je kazao otvoreno stanje stvari i kćeri Gjorgjevoj, a Gjorgju je takodje morao naglasiti težinu njegova stanja. — Gjorgje ima jednog brata, kalugjera u S., i taj ga je zvao k sebi u manastir na neko vreme, te je Joca ugrabio tu priliku, da ga pošlje bliže kući, jer će naposletku »morati pasti opštini na teret«. Kazao mu je još, da će mu možebiti zelenilo u manastiru i »prirodi« donekle zadržati pa i popraviti bolju itd., itd.

Mama je za celo to vreme tiho plakala. Samo je ponekiput, predišući ispuštala reči: »Siromah Gjorgje!« »Siroto ono dete!«

— Verujte — kaže Joca, — i meni je tako teško, da vam ne umem kazati. Mnogo mi je; čini mi se, lakše gledati čoveka za koga znam, da će naizvesno umreti. Ali ovo!... Pa mi je i inače nekako prirastao za srce i on, i... i njegova sudbina! Mučio sam se i mučio, dok sam se odlučio da mu kažem, da se u bolnici ne može pomoći. Sad mi je čisto nešto lakše. Čini mi se, da će mi pasti neki teret sa srca, kad ode iz bolnice. Sutra će, mislim.

Ja skočih:

— Šta? Sutra već!

— Sutra, Bogu hvala!

Sad nastupi jedna velika pauza, u kojoj ne znam, šta je ko mislio, a ja sam samo gledao Gjorgja, kako ga ona sa tetkom vodi kolima, kako on rukom napipava ždrepčanik i kako se pobaučke podvlači pod arnjeve. Kako se svi nameštaju, gledaju, je li on dobro, i onda —

kas, kas, kas! Jedan oblak prašine, i ništa se više ne vidi!

Mnogo sam još sanjao i »filosofisao«. Razabrao sam se na mestu gde moja mati govori Joci, da će mu spremiti uštipaka s medom, samo neka on kaže, kad će da dodje na večeru.

Ali i Jocino čelo beše čudnovato. Da li to sa Gjorgjeve sudbine? — Pa zar se doktori ne nauče već jedanput na te utiske, zar ne oguglaju sve to? Ili, možda?... Koješta!

I tu noć sam sanjao. Sanjao sam: a ja kao idem nekom livadom. Sve se zeleni kao jed, i u vazduhu nešto miriše, i negde kuka kukavica, a, opet, ispod nje — ja ne znam, otkud — ali ispod nje izbija sahat! Odnekud puše vetar, i to tih, topal, mirišljav vetar, i šušti lipa, i onda jedan jak vijor! I oko mene je sad gora, pusta, mračna gora, i preda mnom je staza, i opet kuka kukavica. I čujem šetalicu sata, i ona kao govori: »Jan-ko! Jan-ko!« i još nešto, ali ne znam, šta. Sve je samo mračnije, i drva se spuštaju i savijaju, i staza je sve uža, i sve se manje vidi, a nešto se provlači i teško korača. Tada ja vidim devojku, devojku kake samo na snu dolaze! Ona se ispravi i poverljivo mahnu rukom, i tako slatko kaže moje ime: »Janko, Janko«, i onda još nešto, ali ne znam, šta, samo osećam, da je nešto predano, poverljivo — ljubavno! Od nje nešto blešti, a gora se rastavlja i giba, i sve miriše; i ona se giba i sve se više upija u mene. Tada ja poznam nju, poznam Gjorgjevu ćerku, i krepko i dugo i značajno joj stegnem ruku. Ali ona ima nešto u ruci, što smeta da se moja ruka šljubi s njenom, i ja odvih jedno parče hartije. Gle, šta je sad sveta! I svi uprli oči u to parče hartije, i svi vide, da je to lutrijska obveznica, i da se brojevi svetle i blešte, te se jedva čitaju. Rekao bih, da su mi odnekud poznati ti brojevi, naročito onaj s kukuljicom i s kapetanskim činom! A, nije! To je Joca doktor! Gle, kako zaljubljeno gleda u nju! Poznajem, poznajem! Znam sve! Eno onaj isti ozbiljan pogled na njemu, koji sam

juče opazio i kome sam se čudio! Dakle, to li je! Naravno! A gle, kako se ona hartija savila u fišek i iz nje se prosipa zlato! Blešti se, šušti i zanosi njegov sjaj, a njih se dvoje sve više grle i ljube! Ali, o, čuda! Meni nije nimalo krivo ni žao, naprotiv: milo mi je! Neka, neka, uzmite se, budite srećni, eto vam novaca, evo vam i mog blagoslova! Evo, da vas ovako, po starinski, blagoslovim, ovako kao vladika unakrst! Samo što mi je nešto hladno po listovima. Gle! A ko mi je to metnuo porculansko oko na list? Ta to je mrtvac! Jao, jao! Ne mogu da vičem. Ma... ma...

— Sine, okreni se na drugu stranu!

Kad sam se razbudio, vidim, da sviće. Proteglim se i pokušam da moj san ponovim, da ga rastumačim i da ga upamtim, ali me misao povede daleko natrag:

Setih se nje, Karoline! Setih se, kad sam joj glavom ležao u krilu na klupi, u draždjanskom Velikom vrtu. Oko nas šuma i čiste staze. Kao da čujem Labu, i detao negde kljuca, a u ušima mi zuji, i ja gledam gore i vidim samo nebo i nju! Sav svet je ona, i ona sav svet! I u grudima mi se nešto sve više širi, sve više, i opet je ona, i samo ona, što tako silno puni i raspinje moje grudi. Ja je ljubim i na grudi stiskam, a ona zatvori oči i, sanjajući, povija se natrag i predaje se istoj slatkoj i neodoljivoj srećnoj misli. Ah, kako sam tada srećan bio, i opet tako »neiskusan«, da sam mislio: ništa me od nje rastaviti ne može!... Posle se setim Marije, ah, te prve i jedino istinske moje ljubavi! Sećam je se kao deteta, sećam kao — kao žene, ali — ne moje žene! U kakav se magjionični, sanjivi, srećni pogled sklapaju one njene puste oči! Eh, šta sam tada mislio, šta osećao, šta hteo? Zar da živim bez nje, zar... Ali jedan vijor!... Pa Stanke se sećam! A i kako ne? Sećam se onoga prvoga večera, što sam proveo u njihovoj kući! Ah, to veče! Ušao sam nevidjen u predsoblje. Od velike sobe su bila vrata širom otvorena. Ona je sedela za klavirom. Gledao sam je sa strane. Video sam joj gipki stas, kako se lako njiha, povijajući se za rukama desno i levo! Pogledom

sam joj se provlačio ispod pazuha i razbijao se o onu čarobnu oblinu. Video sam i njenu oblu ruku, mišicu, i onu čudesnu rupicu na laktu. Osećao sam neki životan miris u salonu, miris, koji, kao u decembarsko jutro, rezi i seče i čini te podigravaš i letiš, kud si pošao. — Čuo sam njenu svirku, čuo neku dotle nečuvenu sonatu! Ali kako je ona svirala! — Ja sam odmah video i osetio koliko izraza, koliko srca, duše, plemenitosti, ponosa, strasti, svega velikog u onoj, što tako s osećanjem oživljava i za nebo vezuje naš organ sluha. Ja se čudim da joj tog večera nisam pao pred noge, da joj nisam kazao...

Ali šta je, šta je to sve? Kako se sve to gubi, bledi i izdiše pred veličanstvenom prostotom moga najnovijeg poznanstva!...

*

Toga dana bilo je toplo, ali je duvao jak vetar. Pogdešto bi pojedini vijor silno cimnuo prozorom, ili bi napeo staru potklobučenu tapetu na zidu, pa bi odmah odleteo dalje; i dok se oko nas slêžê prašina, čuje se, kako u daljini huji i sve se diže u oblak!

Ja sam s mamom sedeo posle ručka i pušio. Ćutali smo. Čini mi se da smo oboje slušali vetar.

U taj par vrata se širom otvoriše, i udje Gjorgje, sa štapom pruženim pred sobom, sa sestrom i sa ćerkom.

Čini mi se da sam počeo cvokotati zubima.

Sad mi je bilo sve jasno! Sad sam video šta mi je on i o n a! Sad, za koji minut, i moja se sudbina rešava!

Bio sam tako zbunjen, da mi hiljadu kojekakih planova i misli dodjoše u pamet. Kao udavljenik video sam za trenut ceo svoj život, ne izuzimajući ni moj jučerašnji san, ni Jocu u njemu.

Ponudili smo im, da sednu. Mama ih posluži, a ja sam, opet, Gjorgju pravio i palio cigare. Pušili smo, tako smo mnogo pušili, da se u našoj velikoj sobi ništa nije videlo, i šetalica od sata kao da se laktovima gurala kroz debeo dim.

Gjorgje je došao, da se oprosti. Odlazak je tu, sve

je već spremno. I zapregnuta kola već ih ne znam gde čekaju, i ne znam gde će još večeras na konak, pa će sutra rano da grabe dalje, da ne znam gde opet padnu na noćište.

Razgovarali su. Gjorgje je pričao, kao što obično rade prosti ljudi, mahom o sebi. Samo su sve te njegove priče, po dobu, zemljištu, ličnostima, poznate mojoj majci, i stoga su je interesovale. Gjorgje je pričao prvo i najviše, a, valjda iz kurtoazije, o mome ocu — o njemu je mnogo pričao, i moja je mati gutala te priče. Posle je pričao o srebrnjacima načelnikovim, o libadetu što je vêzao njegovoj pokojnoj ženi, o vatri koja je sagorela i njega i nas, o nekakoj pomadi od koje raste kosa, i šta ti ja znam! Često se je smejao, tako slatko i kuražno, da sam ja uvek plašljivo poglédao na nju. A ona je bila — zatvorena knjiga! Ja sam svaki čas pokušavao da kroz dim od duvana pročitam štogod, ali na njenu licu stajaše, kao na naslovnom listu kake knjige, nešto krupno i nerazumljivo. Hteo sam i da joj bacim koji »značajan pogled«, ali ili mi to nije išlo od ruke, ili se ona činila nevešta.

Naposljetku Gjorgje poče svoj govor presecati sa: Haj, hej!... Bože moj!.. Ala se onda živelo!... Ostari se, pa to ti je!...

Bilo je to u neku ruku pakovanje misli. On je pribirao, slagao, ututkivao. Turao u praznine poneko: »dat će zar Bog!« ili »Bog sve može!« — Ali je pokraj kovčega bilo podosta stvari, koje on kao da se zateže da potrpa.

Moja mu mati priskoči u pomoć.

— Pa šta sad misliš, brat-Gjoko?

On brzo pokupi sve oko sebe i baci pred mater. Reče:

»Da se oseća bolje. Da mu je Joca kazao, da to može biti još bolje! Da je, naposletku, božja volja, ali on se nada od bavljenja u »prirodi« kod brata. A posle, pošto više ne može raditi zanata, da je naumio tražiti službu«.

Moja mati vide, da je posljednje parče tako veliko, da ne može u kovčeg:

— Kaku službu, brat-Gjoko?

— Pa tako! Naprimer, kod opštine štogod. Naprimer... ja... tako... Eto, mogao bih, naprimer, kako kako ću ti kazati?

— Ono, jest, tako je! — reče mama i priklopi kapak.

Digoše se.

— Šta?! — htedoh ja uplašen viknuti. — Šta, zar već? Zar za uvek? Zar je to mogućno!?

Ali ja ne viknuh, ne »sruših nebeske svodove«, nego jedva prošaptah, i to — njoj:

— Zar već idete?

Ona tužno sleže ramenima i poslušno pokaza očima na oca.

— I sad odmah sedate na kola, kad odmah putujete? O d m a h?

— Odmah!

Ne znam, kako smo se oprostili. Ništa nisam video. Bilo je u sobi i mračno i zagušljivo, i tavanica se počela spuštati, i dim od duvana kameniti, i sve da te uguši!

Ja sam se rukovao — to znam. Znam, da sam i mami stiskao ruku, i da mi je ona, ozbiljno smešeći se, rekla: »Zbogom; ali ja ću samo do vrata!«

I vrata se zatvoriše. Mama se vrati. Čujem u avliji korake i lupu od batine, kojom se Gjorgje poštapa.

Još jedan trenutak i — sve je izgubljeno!

— Mamo!

— Šta, brate?

— Mamo!... Ja... ti...

Još malo pa je — docne!

Čujem, kako se zatvoriše vrata od kapije i odsudno vidim na licu moje matere o n a j ozbiljan izraz, koji se na njoj vidi samo kad je govor o mojoj ženidbi.

Još manje nego malo, i sve je propalo:

— Mamo!... meni se... dopada ova devojka!

— Krasno dete!

Razidje se dim u sobi. Neka davno nevidjena svetlost sinu, i sve zamirisa nadom i pouzdanjem.

Valjalo je hitati. Ja sam uvek razumevao svoju mater, pa i sad sam razumeo, da treba sad, i to odmah, kidati:

— Da ih zovnem! — i ja poskočih vratima.

Ali kao Crveno more pred Mojsijem, tako se njena lepa i suha ručica isprečí preda mnom. — Kad joj pogledah u oči, videh nešto ogromno veliko, ali ne razumeh ni ovolišno!

— Idi, ako ćeš! — reče ona, i njen pogled razdvoji Crveno more. — Idi, ako ćeš! Bog ga ubio, ko ti u tome stane na put!

Bilo je još toliko vremena, da sam ih mogao vratiti s kapije, ali ja se ne makoh s mesta, i kao okamenjen gledah u majku.

— Idi! To je jedno dobro i čestito dete! Znala sam joj i mater — krasna žena! I Gjorgje je jedan po jedan čovek! On, eto, sad nije ni za što, ali se još ne da! I ja ti kažem, da se on nikad ne će dati zlu! On je od s t a r i h l j u d i! On je junak i veruje u Boga! Idi, ako ćeš...

Ali u njenim očima stajala je drukčije presuda. Ja sedoh i saslušah je oborene glave.

Ona kao da pade u neki zanos, i kao da sebi samoj ili nekome drugome — a ne meni — uze govoriti:

— Taki ste, vi, svi, današnji mladići! Ne znate, šta hoćete, pa ne znate, ni šta radite!... Haj, haj, kako su vaši stari b e g e n i s a v a l i devojke, a kako se vi danas — z a l j u b l j u j e t e! Svi, vi, svi!...

Pa onda, kao da se trže iz nekog sna, pljesnu se rukama i okrete se meni, oštro me gledajući u oči:

— Ali naopako, da ti otkud ne voliš Gjorgja, pa da stoga ne uzimaš nju?!... Da otkud ti ne ćeš da učiniš njemu sve što čovek može učiniti, pa daješ — čisto me sramota, da kažem — pa daješ srce njegovoj ćerci? Devojci krasnoj, poštenoj, čestitoj, dobroj kućanici; ali devojci — razberi se, molim te! —

koju si ti juče prviput video! Samo nemoj da misliš da ja imam što protiv nje! Ne, Boga mi! Bog je velika zakletva!... Ali vi, današnji mladići!...

Onda se pljesnu rukom po čelu:

— Oh, šta ja, grešna u Boga, radim?... Mećem devojci granu na put!... Idi!... Idi!... Idi!...

Ona me očajno dohvati za ruku, upravo dovuče do vrata i otvori ih! Ja uhvatim njenu ruku i poljubim, pa širom otvorim vrata:

— Idem, mamo, ovde je — strašan dim!

Kad izidjem u avliju, vruć, jak vetar duhnu i otvori kapiju. Ja izidjoh na ulicu. I kao da u daljini videh peševe od Gjorgjeva kaputa, kako ih nosi vetar, i još kao da čuh dva-tri put udar njegove štake o kaldrmu, pa onda se opet sve zavi u oblak od prašine.

A ono tamo daleko prema njima, da nije ono Joca i doktor?...

*

Čudno sam se osećao, kad udjoh u sobu i videh mamu u onom svečanom raspoloženju, kao kad priča:

»A šta ja tebi, more, rekoh, a? A ko se stara za ona dva crva!!«

O Božiću 1888.

ON ZNA SVE!

U ono doba ljudi nisu spavali ni sedali, već posrtali s nosa na usta i s usta na nos; s nogu su jeli... ali da počnem s početka!

*

Ne može se kazati, da se nije učio, ali se vladao do zla Boga rdjavo!

Ne bi ga inače ni isterali iz škole!

Ne znam na nas druge, ali na njega škola nije imala nikaka vaspitna uticaja.

On se je, pokraj svega drugoga, i davio, i to triput! A to ne će učiniti nijedno dobro vaspitano dete! Triput! Dvaput u Savi na kupanju, a jedanput na bari, kad je propao kroz led... On je bio bijen pred sva četiri razreda, što je nasred pijace ispregao konja iz ciganskih kola i odjahao ga niz čaršiju... On je konstrujisao u skamiji pred sobom finu rupicu, u njoj sakrio iglu na koncu, i kad ko sedne na to mesto pred njim, on samo trgne konac i — naravno! A kad se digneš, ne vidiš ništa! Dabogme da se ovaj ugursuzluk nije mogao sakriti oku profesorovu, tim manje, što je uvek onaj, koji je sedeo pred Vučkom, po dva-tri put na času skakao i derao se, a pritom nije dizao ruku u visinu.

On je...

Onoga sudbonosnoga dana, on je, kao i uvek, bio naš car. Njih je, pak, predvodio Gjokica Gjurić. Gjokica, koji je bio vrlo mudar car i vrlo pažljiv vojskovodja, skloni gro svoje vojske u košaru, u njegovoj avliji, i samo nas je pojedinim detašovanim odeljenjima iza drvljenika i streljačkim lancem iza tarabe uznemi-

rivao. Mi napunimo špagove kamenicama, jednim jurišem uzmemo tarabu i nadjemo se u njihovoj avliji. Tada sa otlukane poleteše kamenice tako naglo, da naš centrum u neredu ustupi, a krila počeše već da se vraćaju preko tarabe. Iki razbiše glavu, Markića udariše u ledja tako, da on poče plakati i napusti bojni red, preteći da će nas sve sutra tužiti profesoru. Vučko, naš car, videći da kod naših trupa naglo opada moral, komanduje »juriš!«, ali se niko ne usudjuje na utvrdjena neprijatelja. Tada se i on vrati i preskoči tarabu, izvadi nožić, pa nas povija, derući se: »Svakoga ću proburaziti ko ne juriša!« Tu nije bilo šale! Mi se očas ponovo nadjosmo s onu stranu plota i poletesmo složno napred, vičući »juriš!« i lupajući kamenicama u otlukanu. Neprijatelj se ubrzo pokoleba i napusti svoje utvrdjene položaje. Videći da im je presečena odstupnica, oni s otlukane poskakaše dole na gjubre. Neki se predadoše, a neki potražiše spasenija u begstvu. Razjaren njihov car, Gjokica, neustrašljivo polete medj' nas, ustremi se na Vučka, mlatnu ga jednom durungom po glavi, pa i sam naže da beži. Ali se Vučko otište za njim, stiže ga i protera mu nožić kroz butinu. Krv procuri kroz pantalone. Mi se s vriskom razbegasmo i poredjasmo po plotu, čekajući preplašeno, kako će se sve svršiti. Tada dotrčaše stariji i — odvedoše Vučka u aps! U pravi aps! Gde su pravi apsenici! — U načelništvo!...

Tada, u drugom razredu gimnazije, njega isteraše iz škole.

Čisto nam je laknulo! Nismo ga mi mrzeli — sad se nešto mislim! — nego smo mu upravo zavideli i — bojali ga se. A kako da ga se ne bojimo? Njega, koji se nije nikoga bojao!...

Pa ipak!

Brata Vidaka bojao se kao Boga!

Tome Vidaku, koji je tada bio kalfa, tužili smo se i mi, i jadna njihova mati, i učitelj, pa, docnije, čak i direktor gimnazije.

Direktor mu je mnogo gledao kroz prste.

Ali kad im mati umre, nije niko više dolazio, da kuka i plače oko direktora, te onoga dana, kad ga pustiše iz apsa, isteraše ga iz škole. Njega: Vučka Teofilovića!

Posle mu je izradio brat Vidak da ga prime za šegrta u istu radnju gde je i on bio kalfa. I kažu, da ga je Vidak dušmanski bio! Sve ga, kažu, nogama gazio!

Od to doba on je počeo da se gubi izmedju nas, ali uspomena osta; i dugo, dugo još posle toga on je bio naš junak, naš nedozvoljen ideal.

Mi smo, valjda, već svršavali licej, kad je njegov brat Vidak počeo za sebe raditi i njega uzeo sebi u radnju kao kalfu.

Kažu da ga Vidak, otkako ga je uzeo sebi u radnju, nije više ni prstom ključio... A šta ti tu nije bilo?!...

Jedanput poslao ga Vidak po veresiju. Vučko dodje u jednu varošicu, pokupi veresiju i dâ sve na klopu. Sad se našao i nad popom popa! Sad se i on zbunio. Kući ne sme, a ne zna, kuda će! U to doba neki Ciganin, koji je vodio mečku, razboli se namrtvo. Vučko dokopa onu mečku, pa stane voditi po varošici i — uveče je imao toliko novaca, da opet okuša sreću u klopi. Do ponoći već je tako doveo u red svoje financije, da ga je zora zatekla na putu, daleko od te varošice.

Kažu da od to doba nije više igrao karata, ali strast za kockanjem je ostala i dokumentovala se u igranju krajcara. Igri, koja je, kao što znate, gotovo isključeno dečja. Ali se on ipak njom zabavljao i dugo još docnije.

Isto tako kažu da mu Vidak nije hteo ni reči reći, kad je čuo, što se desilo u onoj varošici.

Još je neko savetovao Vidaku:

— More, što ti ovo malo ne popritegneš?

— A što?

— Ama, more, nije to sitna stvar! Hoće on jedanput satrti sve tvoje imanje!

— Niti ga on može satrti, niti hoće, — kaže Vidak nemarno.

— More, on n e ć e, ali će učiniti, pa posle, kad vidi da nema kud, a tebe se boji... piha! Može se i ubiti!

— Pa svak je gospodar od sebe i svoje glave — reče Vidak, pozelenevši, — a i ti bi — veli, drkćući od ljutine, — bolje činio da gledaš svoja posla. Tebi, čini mi se, nismo nijedan ništa dužni; niti nas ti i jednog hlebom hraniš!

Onaj prijatelj, naravno, vidi da tu ne vredi tupiti zubâ, pa se nije, valjda, čovek ni za jednog više ni zauzimao.

Ali baš od toga dana Vidak kaò da poče blaže, nekako druževnije postupati s Vučkom.

Dotle je on govorio Vučku:

— Idi odmah kod Marinka magazadžije, pa ćeš mu kazati, da sam ja kazao... itd.

A od to doba reći će:

— Skoči, de, bogati, do Marinka magazadžije, pa gledaj, kako znaš, da on onu našu stvar... itd.

Dotle je on s Vučkom govorio najviše pogledima — reči su u njega uopšte bile skupe — a od to doba je uzeo onaj ton, koji se češe o zategnutu intimnost. Samo i od tog doba, kao i dotle, ne bi učinio ništa, što bi nalik bilo na kakvu izjavu ljubavi i bratinske nežnosti. — Poveravao mu je, kao i dotle, neograničeno sve i uvek je za obojicu krojio podjednake haljine, i to je sve!

Jest, istina! I dorata je davao Vučku pogdešto, da ga jaše. A inače — nikom! Ono, istina, teško da bi ga ko drugi, osim njih dvojice, i smeo uzjahati.

*

U ono doba ljudi nisu spavali ni sedali, već posrtali s nosa na usta i s usta na nos; s nogu su jeli... ali, da Bog pomože!

Vidak se za koju godinu pomeša medj' prve gazde i jednog dana javi se on za moju sestru od tetke, Ilinku teča-Todorovu!

*

Ispit i prsten bio je zajedno — kao i obično u ono doba.

Teča-Todor zovnuo je nekoliko svojih prijatelja. Vidak dodje s bratom i s nekoliko svojih znanaca. Vučko je našao šarkijaša i gajdaša.

U sobi je vladala tiha svečanost i nešto hladno, kao ono na stanici, kad je već triput zvonilo, vagonska vrata zalupljena, i čeka se na pisak lokomotive.

Ustade pop. Ustade i Vidak i Ilinka.

Pop izgovori »nekoliko poučnih reči o braku«, pa onda upita njih dvoje, hoće li se. Odgovoriše, da hoće.

Sad počeše ljubiti ruku. Najpre popu i teča-Todoru, pa onda poredom starijim ljudima.

Čestitaše im. I voz kao da već htede da se krene, i Stojan Priklapalo već namignu na Cigane, da sviraju, i na devojke, da služe vinom.

I Ilinka podje u kuhinju.

Tek ujedanput Vidak se diže i viknu:

— Ilinka!

Ona stade kao sveća, obori oči i pocrvene.

— Vidiš — reče Vidak tako nekako ozbiljno, — još nešto ima večeras da se svrši... Prvo: evo ovaj prsten!

On skide s ruke prsten, pa joj ga pruži. Ilinka ga stidljivo prihvati dvama prstima.

On se onda okrete bratu i baci mu jedan od onih pogleda, koji se bacaju dobro vaspitanoj deci, kad treba da izidju iz sobe:

— Otrči-de, ti, kući, te vidi, jesu li mladji svuda pogasili vatru!

Vučko istrča pre, nego što je Vidak i svršio svoju zapovest.

Tada se Vidak okrete Ilinci:

— Još nešto! — reče on. — Vidiš: ovo je moj brat! Ti već znaš! On je onako malo detinjast, ali mu i priliči. Ako nema ni oca ni majke, nije opet siroče... Ima ko se brine za njega!... Najbolje je sad ti kažem... Hoću, da mu je košulja s košuljom, čarapa s čarapom...

Najpre, hoću, njemu da poliješ, pa meni; njega da poslužiš, pa mene!... Njega nemoj uvrediti ni na žao mu učiniti, a meni već... kako ti volja!... To i ti, gazda Todore, da čuješ!

Teča-Todoru kao da ne bi baš po volji ova pogodba. On se namršti i odbi rukom:

— To je vaša stvar!... Kako se vas dvoje narede.

— E, je li tako, Ilinka? — obrte se Vidak opet njojzi.

Ona kimnu glavom.

— Upamti samo to! A sad.. sad možeš ići, kud si pošla!

Ona izidje. Odmah unese vino i svakojako meze. Ubrzo Stojan Priklapalo poče nazdravljati. Društvo se razveseli. S avlije ču se gajdaš i topot nogu u taktu. U kuhinji Vučko medj' devojkama, naterao fes na oko, a šarkijaš iza njega bije po žicama i odseca:

Tu-ni ja-na, tu nogom,
Eto praha pod nogom!

I u sobi Cigani razvališe vilice i polegoše po ćemanetima. Bubanj u mozak probija! Vino kao grom!

*

Kad sam posle tri godine došao kući, odmah pohitam Ilinci.

Kad sam ušao kod njih, vidim čak u dnu avlije, kraj plota, a naslonjena na bunar, Vučka. Podjem čak oko čardaka, htevši da ga zaobidjem i iznenadim. Ali čim sam prišao bliže, ugledam iza plota jedno svetlo oko, i, sudeći po zajaprenim obrazima Vučkovim, zaključim odmah da je to rendezvous. Htedoh polako da se sakrijem i pobegnem. Ali u taj par pogodi me o n o oko! Odmah zatim o n a kao da se doista izdiže za čitav hvat povrh zemlje, kao da doista »prhnu«, kad ugleda mene, i odlete prema kući.

Vučko pogleda najpre zablenuto put nje, onda tek opazi mene i, htevši, valjda, da me prevari, učini se da me ne vidi i stade jednim svrdlićem revnosno bušiti jedan kotur drveta, koji je držao u ruci.

I ja se, naravno, činim nevešt:

— Ej, šta ti to, more, majstorišeš?... Pomozi Bog! Kako si?

On skoči i poljubi se sa mnom:

— Bog ti pomogao! Hvala Bogu! Kako ti? Eto, pravim kolica mome malom sinovcu!

Jedva sam čekao da vidim Ilinku, koja je još pre dve godine rodila.

Posle sviju obligatnih i neobligatnih pitanja rekoh mu, da me vodi, da je vidim. I nju i dete!

Bože moj! Kakva je to promena! Od devojčice — žena u napon! Dodje mi kao spomenik, koji sam video onoga dana, kad je otkriven, usred gole pijace, a sad se oko njega razvio pitomi i veličanstveni park.

Kako divno detence drži u naručju!

Pitao sam je za svašto. Hteo bih još nešto, ali mi teško ide. Naposletku prevalim preko jezika:

— Kako živiš?

— Dobro!

— Znam! A Vidak?

— Kako?

— Vidak! Kako te pazi? Kakav je čovek?

— Pazi me, kao i otac što me je pazio, i, Bože me prosti, još bolje. A dobar je kao dobar dan, i — zna sve!

— Kako: zna sve?

— Sve, pa tako! Štogod rekne, onako mora biti! Svaka mu je reč sveta!

— E, e, Ilinka! Ti preda mnom govoriš kao pred tudjinom. Pa Vidak je, brate, prost čovek!

— Prost, jest! Ali vidiš ti samo! Ako on nije učio velikih škola, opet on zna sve nauke!

— Zna, dabogme, i kako se zemlja okreće!

— Pa zna!

— Šta zna?

— Pa kako se zemlja okreće!

Ja se ubezeknuh. Nisam, naravno, ni mislio voditi tako luda razgovora, ali me odnekud sam jezik povede. Sad postanem radoznao:

— Pa dobro, otkud on zna, kako se zemlja okreće, i otkud ti, kao bajagi, znaš, da on to zna, i otkud on, kô sanćim, da to tebi priča?

— E, priča on meni svašta! Ja njega pitam, pa on meni priča! Ja — za to što kažeš — ja nadjem na ćupu s pekmezom jedanput jednu hartiju, pa tamo nešto piše za zemlju, pa ja pitam njega, a on mi kaže sve!... Jeste, bogami!... I kaže, da su hteli da ubiju onog, što je izmislio, da se zemlja okreće, onoga... Gutenberga!... Je li, Gutenberg se zove?

— Ne! — rekoh ja, uprepašćen.

— E, ne znam sad — nastavi ona prostodušno, — ne znam, baš kako se zove... I Gutenberg je nešto izmislio!... Ali vidiš sad da on zna sve?

— Vidim, vidim!

Njene se oči zasvetleše pobedonosnom prostodušnošću. Ona me dohvati za ruku i uvede u veliku sobu. Na ormanu pod ikonom stajala je jedna triestina lepo poredjanih i lepo ukoričenih knjiga:

— Vidiš — kaže ona, pokazujući ponosito rukom na one knjige, — vidiš! On zna sve to! I meni mnogo kazuje. Eto, ovo!

Ona poče monotono i s usiljavanjem glasno čitati: »Život i črezvičajna priključenja slavnago Angleza Robinzona Kruse«... Znam!... To je onaj, što mu se ladja podavila, pa je posle.... Piha!... Sve mi je to pričao!... A ovo je: »Ru—ko—« Znam! To je »Rukovoditelj!«... Tu ima sve, i svaki lek tu stoji, i od svake bolesti lek!... A ovo je...

— Ostavi, molim te, knjige! Knjige su me od kuće oterale!

Ućutasmo. Čisto mi je bilo nešto mutno u glavi. Igrao sam se najpre s njenim detetom, pa posle, ošljareći, opet povedem razgovor:

— Je li, Ilinka, a ovaj Vučko?

— Šta?

— Kako se s njim slažeš?

— Dobro, Bog s tobom! Ja kako, nego dobro? Dever mi je!

— Znam, Ali je onako...

— Kako?

— Onako: ćalov!

Ona pocrvene:

— Eh, ćalov!... Čekaj, dok mu padne sleme na teme!... On je sad još dete!

— Manj po tome, što još igra krajcara. Dete, a...

Ja htedoh reći: »zasukao brkove za uši«, ali to ne beše istina, a s Ilinkom se nije smelo govoriti u slikama.

— Pa dete, jabogme! On ima, hvala Bogu, ko se za njega brine! On — ona u celom razgovoru zvaše svoga muža samo »on«, — on je njemu što i meni: i otac i majka! Pa dok je nama njega, mi možemo biti kako mu drago. Nijedno ne ćemo gladovati... ni onako štogod... On zna sve!

— Hm! A pije li o v o d e t e? — Ja hotimično udarih glasom na »dete« i pokazah rukom na avliju, gde je Vučko pravio kolica detetu.

— Pije i puši, ala ne pred njime. Ja mu, tako, skunatorim po koju krajcaru, da kupi duhana, i sklonim ga, kad se napije, da ga on ne vidi.

— Hm! Ne dopada se meni to, što tvoj muž njega malo ne stegne.

Ona spusti dete, koje beše zaspalo, na dušemu i čisto se ljutito obrte meni:

— Ama kad ti kažem: zna on najbolje, šta radi! On zna sve!

— Dobro, dobro, de!

*

S kakvom slašću se ja sećam svega onoga!...

U ono doba ljudi nisu spavali ni sedeli, već posrtali s nosa na usta i s usta na nos; s nogu su jeli... I, opet! Sve je izgledalo kao da se samo pilo, pevalo i veselilo!

I sam onaj tunjavi Pavle bio je i dobar trgovac i dobar junak!

Kad nam jedne nedjelje, a posle ručka, malo nakrivljenim, izvedoše osedlane konje, ja sam mislio: Pavle ne će umeti ni zakoračiti... Još da vidiš, kakav mu je konj!... Pa kad podje da usedne, on nekako kao razglavljen, i kao da se penje na krušku... Ali čim se nadje u sedlu — otput drugi čovek! Kao da ga zakovaše! Konj izdiže glavu, frknu, skoči jednom-dva, pa stade kao ukopan. A Pavle se samo stidljivo smeši, briše sebi nos rukavom i gladi konja šakom po vratu...

Kad izidjosmo iz varoši, Vidak se odmah odvoji od društva i stade zaigravati konja po travi kraj druma. Konj mu beše otvoren dorat i prelivaše se na suncu kao skoro oribana tepsija. On beše od one kržljave arapske rase, od koje su konji doskora bili kod nas na velikoj ceni, a sada ih sasvim nestaje. Visok na nogama, kratka tela, pokratka vrata, male glave, širokih nozdrva i grudi, velikih očiju. Glava i noge su sama kost i žila, sapi su obično sredinom lako utolegnute, kao što se to zvalo »olukli«, a iz toga oluka pružao se pravo nazad i nešto naviše rep, koji je na razne kicoške načine češljan, opletan, na rdjavu vremenu i na čvorove uvezivan. Ti konji — da li po naravi, da li po rdjavoj dresuri? — nisu imali one dostojanstvene hladnoće i pitomosti, koju bi pokazao jedan arapin i englez i onda, kad bi ga šibao bičem i kad bi mu ostrugama parao trbuh. Naprotiv: oni su gotovo uvek ukvareni, pogdešto tako, da je samo izvestan jahač smeo uzjahati izvesnog konja. Kad on savije vrat, kad mu žile nabreknu, kad razvali nozdrve i vilice i uprska se penom iz svojih žvala, tad on, mada je i malopre od kuće pošao, dakće, kao da se s trke vraća i drkće kao prut. Tada ga se čuvaj! Ni onaj nemilosrdni gjem sa klipom, koji se zabija duboko u gušu, ne pomaže ništa! Savladan, valjda, osećanjem sujete, on pada u neki zanos i nosi, misliš, u smrt svoga jahača. Ama i jahač je neki! On nateruje fes na uvo i sedi u sedlu lako i nehatno, kao dete u ljuljašci. Tako ga već poznaje konj,

njega trpi, valjda i voli, ali baš kao da se njime ponosi, i tada se oba nose i kao da se mašaju rukom za oblak.

A taj isti konj, kad podješ trgovačkim poslom, kad preko njega baciš bisage i vežeš serdžade u terkije — podje onim hodom, koji se zove »ravan«, i ne-daj-bože one hale! On zna pred mehanom prići uz binjektaš i nogom davati znake, koje su mehandžije već razumevale, te ti donosile čas vino, čas kavu i rakiju...

Mi smo svi išli širokim putem, poigravali, »prestrojavali se«, slušajući Pavla, koji je jahao nekoliko koračaja napred i, praveći se starešina, komandovao nam po vojnički. Samo Vidak što se izdvojio, te ide ledinom ukraj puta. Konj mu zečki poigrava i, gde bi god video kakav oboren grm, jendek, kladu ili baru, on se još iz daleka roguši i frkće, znajući, da će ga Vidak pustiti da preskače. Mada smo i mi imali dobre konje i uzdali se i u njih i u se, opet smo svi s prikrivenim divljenjem pogledali na Vidaka, koji je nekako neobično lako i nemarno, pa opet tako pouzdano, sedeo na svome doratu. A dorat sav kao nasapunjen, i iz one pene impozantno se crvene grdne nozdrve kao ona dva crvena fenjera noću na lokomotivi. Sa strane, odakle ga mi gledamo, zasija se često njegovo oko, koje kao da je koso na nas bacao; i, valjda videći koliko mu se divimo, poleteo bi čas na jednu, čas na drugu stranu, čas napred i upropnice — kako bi ga kad Vidak darnuo jednim ili drugim, ili obojim listovima.

Jahanje opija kao vino. Čovek pojaše od kuće s vrlo »miroljubivom« namerom, ali čim udje u veselo društvo i zanjiha se u sedlu, počinje da gubi svest i da se ljuška nekim herojskim snom! Što veselije društvo, tim i konji nemirniji, i ti mehanički popuštaš uzdu, pridaješ listove i onda se nosiš nekuda, kuda te sama duša vodi, te se samo na mahove očešeš o zemlju i već kao da se nosiš pod oblake.

Pavle, koji je, opet, kod nas, koji smo u grupi jahali, imao najboljeg konja i jahao napred, poigra konja porebarke i gledaše neko vreme Vidaka na njegovu do-

ratu. Valjda ga taj pogled toliko savlada, da se on okrete nama i samo dreknu:

— Hä sad!

Pa pusti konja. A mi samo nabismo kape na glave, pustismo dizgine, stegosmo listovima, i onda — duhnu vetar pored ušiju, i oči zasuziše.

Tako smo leteli nekoliko sekunada. Pavle beše napred, ja odmah za njim; ostali za nama ne znam kako su išli. Tek odjedanput pirnu nešto pored mene. Ja, koji sam polegao po konju i gledao samo u ploče stražnjih nogu Pavlova konja, ugledam sad Vidaka na doratu, kako prolete pored mene, obidje i Pavla i, rekao bih, otkotrlja se na kraj sveta.

I Pavlov konj odmače malo od moga. Tada Pavle diže visoko desnu ruku. Valjda je nešto i vikao, ali ko će to čuti? Tek ja, a, vidim, i oni za mnom počeše ustavljati konje. Sad smo se bili opet svi zbližili i toliko samo trčali, da ne izgubimo Vidaka iz očiju. Tada on opet skrenu s druma na travu, pa polete pravo jednoj visokoj zatrnjenoj obali. Mi još više ustavljasmo. Vidakov dorat odskoči od zemlje, podavi noge i ponese se preko visoke obale. Čisto kao da nâs nosi! Eno ga na drugoj strani! Ali ga ujedanput nestade, i mi nejasno videsmo Vidaka, gde kao strela, kad je pustiš iz luka, polete glavačke na zemlju! Sve se izgubi iza trnjaka! Pavle dreknu: »Pogibe Vidak!« pa zabode konju bakračlije u trbuh. Mi se svi pustismo za njim i ubrzo stigosmo na mesto plačevnog prizora.

S one strane, a na dva-tri koraka od obale, videsmo jedan izvrnut plug i u ručicama njegovim prednje noge doratove. On je ležao porebarke, ispružio vilice kao mrtav, jako mu se raspinju slabine, i od njega se diže para. Pred njime tako, da mu je preko njuške prebacio jednu nogu, leži Vidak, potrbuške, licem zarivenim u zemlju, i kao što je izgledalo, bez daha i znaka života.

Pavle, koji je jedini s konjem preskočio obalu i prvi doleteo do Vidaka, čim ovo ugleda, skoči s konja, zabaci mu dizgine za unkaš, pljesnu se po čelu, da mu odlete

fes, pa jauknu: »Ih, ih, jadan ti sam!« I onda pade ničice pored Vidaka, podmetnu laktove pod lice i poče glasno jecati i tresti se celom snagom.

Ne znam, ko je bio izmedju nas najprisebniji, te okrete Vidaka na ledja. Iz usta mu je loptila krv, i celo lice beše umazano krvlju i skoro uzoranom zemljom. Oči su bile izvrnute. Ne znam, da li je disao.

Pavle pogdešto samo digne glavu, pogleda Vidaka, pa samo jaukne: »Ih, jadan ti sam!« i brzo opet strpa lice na laktove, misleći, valjda, da će se sve ovo, kao kakav strašan san, dok on žmuri, prometnuti u veselu javu.

Od dorata se nije moglo prići komotno Vidaku, te stoga neko zape i izvuče plug ispod njega, pa ga onda udari nogom u trbuh. Poznato je kako ova hitra i junačka životinja izgleda tako troma, desperatna i mrtva, kad padne, a naročito porebarke. Dorat, na prvi udarac u trbuh, samo jednu, ali na drugi, treći, on se nespretno stade opirati nogama o oranje i, na navaljivanje sa dvetri strane, diže se, stade kao ukopan i, s nekim tajanstvenim raspoloženjem i strahom, gledaše ovaj nered oko sebe.

I mi smo stajali kao ludi, ne znajući, **šta** da radimo. Neko je samo rupcem obrisao Vidaku krv i zemlju s usta i lica, ali se on ne razbiraše. Dogovorismo se, da trčimo po kaka kola. Osim Pavla pojahasmo svi konje i razletesmo se na sve strane. I vraćasmo se, i opet trčasmo, i naposletku neko dovede za sobom jedne dobre tarnice.

Pretresosmo seno u kolima, pa položismo u njih Vidaka, kod koga se sad moglo opaziti, da diše, i čuti, da mu nešto krklja u grudima.

Pavle priveza Vidakova dorata za čatlov, pa sâm pojaha napred pred kolima. Mi drugi opkolismo kola i, šiškajući konje, ćuteći i neveselo podjosmo uz kola.

Pavle se svaki čas obziraše, pogledajući čas po u kola, nadjući se zar da će videti otvorene oči u Vidaka, pa bacajući posle pogled na nas, čitajući valjda, s naših lica naše mišljenje o stanju Vidakovu. Ali i ono, što je

video u kolima, i ono, što je video na našim licima, učini, te on ujedanput skide fes, turi ga sebi na oči, pa se previ konju do unkaša. Mi videsmo samo, gde mu se tresu pleća i slabine, i svi besmo gotovi da plačemo.

— Ah! — mislio sam ja, — šta će ona jadna Ilinka? Ubit će se, Bog i duša! I šta joj vredi ostajati sa onim crvom i onim alaukom, onim letivetrom, onim Vučkom!

Od zapada kao da se neko grdno, veliko, crno krilo poče nadnositi nad nas, nad put, nad vaseljenu. Već sumrak, a mi polako ulazimo u varoš.

Na samom ulasku Pavle pruži desnu ruku u visinu. Sprovod stade. On pritera konja kolima, naže se do samih usta Vidakovih, posle se malo odmače i oštro ga gledaše, pa mu onda opet prinese uho. Onda se opet diže, ispravi se u sedlu i, nešto razmišljajući, gledaše u već suro nebo, pa onda turi fes na oči i poče se ponovo tresti. Okrete konja i podje napred, ali fesa ne metnu na glavu, nego ga držaše u desnoj ruci, spustiv je niza se. Čini mi se, a ne znam, iz koga razloga, da neki od nas poskidaše fesove, kad konji počeše udarati pločama o kaldrmu.

Kroz varoš se išlo još lakše nego poljem. Svet, najpre iz radoznalosti, a posle iz učešća, poče pristajati uz kola. Nikome ni na um ne padaše da otrči napred, da »spremi« familiju i, što je još glavnije, da dozove doktora; te tako ceo sprovod, koji je od stope do stope rastao, idjaše tiho i sumorno, kao oblak koji iznenada nosi oluj, grad i gromove, i zaustavi se pred kućom Vidakovom.

Pošto je bila nedelja, to je sve bilo zatvoreno. I na Vidakovoj kući bila je zatvorena i kapija, i ćepenci na dućanu, i sve je izgledalo kao da zatvora oči i obrće glavu od ovoga žalosnoga prizora.

Sprovod stade, i sav svet plašljivo i s učešćem pogledaše na kapiju, iz koje tada izlete Ilinka i kao luda skoči preko točka u kola i pade po Vidaku. Ona je jaukala iz glasa, ali ništa drugo nije govorila osim: »Jaoj, jaoj, jaoj!«

Tada odnekuda iskrsnu i Vučko. Kao da se nigde ne pridrža rukom, kad uskoči u kola. Stade u njima uspravo kao seljačka mlada, pogleda dole pred sobom besvesna Vidaka i ukraj njega tugom ubijenu Ilinku, pogleda gore u nebo, pa opet dole i onda se celom predanošću svoje duše, silno i iskreno kao Ciganka, lupi pesnicom u grudi, pa se i sam sroza pored njih dvoga. Ali kao da se o nešto opeče, on u isti mah skoči i krepko uhvati Ilinku za rame:

— Diž' se, snâko! — Glas mu došao zvonak i odsudan! Oči mu se svetle.

Ilinka se kao poslušno dete diže, predvostručena i presomićena.

— Pa on je još živ! — viknu Vučko, nekako kličući i gledajući u nebo, kao da tamo gore nekome govori. — Silazi dole, snâko!

Ona, poslušno i pridržavajući se za svet, sidje s kola, očigledno ne razbirajući se šta se od nje radi.

— Dede još jedan na kola! — viknu Vučko onim promenjenim glasom.

Neko uskoči u kola. Njih dva poduhvatiše Vidaka i predadoše nekolikim rukama, koje su bile pružene prema kolima.

Tako Vidaka skidoše s kola, unesoše u kuću i u sobu, svukoše, obrisaše od krvi i položiše u postelju. Ali se on ne razbiraše.

Tada Ilinka na sav glas jauknu:

— Kuku mene, kukavici! Šta ću, jadna, sa onim siročetom! — i pojmi da padne po Vidaku.

Ali se Vučko utače i pridrža je da ne padne. Stade pred nju, isturi grudi, pogleda u tavan, pa se opet lupi šakom po grudima, ali u ovaj mah koketno i kao glumac, kome je stalo da načini efekt:

— A ja?! „Zar ja nisam živ?! Zar...

Ali ga glas izdade. On turi obe ruke na oči, izlete napolje, protrča kroz sakupljen svet, dotrča do kočija, u kojima je Vidak dovezen, sede na njih, ošinu konje i — nestade ga.

Vidak je teško i ravnomerno disao. Ilinka se nadnela nad njega, ne miče se i plače. Niže nogu Vidakovih, na patosu, sedi, prekrštenih nogu i s licem u rukama, dobri i prostodušni Pavle. I on se ne miče i plače. U sobi je puno sveta. Svi nešto šapuću.

U taj par ču se opet tandrk kola. Ona stadoše pred kuću. U sobu ulete, gologlav i razbarušen, Vučko, vukući za sobom doktora.

Kad doktor stupi u kuću, on se najpre s praga još orijentisa:

— Ale, svi babi, napole![1]

Vučko otvori širom vrata. Izidjoše žene, pa i ljudi. Ilinka i Pavle ostadoše samo na svojim mestima.

Doktor pridje, kleče pored Vidaka i osluškivaše ga. Pipa mu puls, prisloni uho na grudi, zavrne kapak, pa gleda oči, zaviruje oko usta, oko nosa, oko ušiju. Štipa ga po nogama i po rukama. Pipa ga i pritiskuje svuda, od glave do pete, a kad dodje do desnog ramena, kaže: »Ja, ja, hat ihm schon.«[2] Posle mu ponovo briše krv s odrtog lica, otvori mu oko, pa primiče i odmiče sveću, opet pipa puls i podiže glavu.

Tad se diže i obrte Vučku:

— On jest tak pal? — i pokaza rukom: glavačke.

— Tak pal! — reče Vučko i on pokaza rukom.

— On je ne bluval?

— Ne bluval! — kaže Vučko.

Opet doktor uze puls i kao u nekoj nedoumici sleže ramenima.

— On jest živ? — kaže Vučko.

— Ale tak, bratu! Vidiš, on diše!

— Ama hoće bude još živ? — kaže Vučko.

— Ale to Bog zna! On je ne bluval, ne mu je šla krev z nosu, ne mu je šla krev z uha. Puls — on opet uhvati za puls i pogleda u sat, a kao da nekome gore na tavanu govori, — tak i jest: vosemdeset! On može

[1] Doktor, Čeh, meša u celom govoru mnogo češkoga.
[2] Da, da, tu je (našao sam) . . .

bit ne rozlupal je tam glavu, gde to jest smertno! Ale, bratu, ti to ne rozumiš!

— Ama, čoveče, ja rozumim! Samo ti meni budeš lečiš brata, ja tebi budem platim, ama sve žut dukat, hej!

Na doktorovu licu ukazaše se znaci negodovanja i prezrenja:

— Ale ti tak prost! To Bog može leči! Čekaj, bratu, do jutra, to uvidime! On sad samo zlomal ovu kost, i mozak u nego . . . ale ti to ne rozumiš.

On pokaza desnu ključnu kost. Potom uze jedne tkanice, te njima uveza Vidaku obe ruke povrh mišica, pa, unakrst na ledja pritvrdivši, ukruti unekoliko desni zglavak u ramenu, da se ne miče. Prepisa neke praškove i naredi da se na glavu trpaju hladne krpe.

U ono doba nije ujesen bilo leda ni za pivo, a kamo li za bolesnike.

Potom se on diže i ode, obećavši da će sutra rano doći.

Čim doktor izidje, Vučko, koji je dotle klečao pored Vidaka i piljio u doktora, skoči i razgoropadi se:

— A što stojiš, ti, tu, Stojane? — dreknu na momka. — Testiju, pa na vodu! Živo!

— Ti, snako, daj pet-šest peškira! Skoči!

— A ti, Pavle, brate . . . što mu je tu mu je! . . .

Glas mu se razmekša i poče da ga guši, ali se brzo proturi u onaj novi glas Vučkov: glas, koji me teknu i podseti na ono srećno doba, kad je Vučko, kao naš »car«, s nožićem u ruci vikao: »juriš!«

— Ti, Pavle, skoči u apoteku! Ama kad ja mislim da si tamo, a ti već da si ovde! I reci mu, onome apotekaru, reci mu, da dobro načini, da ne žali jespapa! Neka da Bog leka, platit će mu se što ne vredi!

Opet mu kliznu glas:

— Hajde, moj lepi Pavle, moj po Bogu brate!

Sve se razlete.

Tada Vučko baci na me jedan pogled, u kome kao da beše neka molba za dozvoljenje, i onda se prostre po Vidaku i gorko zajeca.

Već po noći Vidak se razabra. Sutra-dan doktor, kad je došao, konstatovao je ponovo samo prelom ključne kosti i potres mozga. Vučku je on objašnjavao, »što mozak mu delal tak-tak!« i mućkao rukom; našto je, opet, Vučko pitao: »Ama šta to? Nije to to, nego je to... ama znaš, on moraš sasvim ozdraviš!« Posle je doktor opet kazao: »ne rozumiš«, a Vučko opet: »rozumim« i tražio još kakav lek, »ama štogod dobro, znaš, kao ono sinoć!«

Tek Vidak je, teško razbijen, potresen i sa slomljenom ključnom kosti, ležao s izgledom na potpuno ozdravljenje.

Za vreme njegova bolovanja ja sam zapamtio nekoliko stvari, koje moram ispričati.

Često sam sedeo s Vučkom u dućanu, gde je on sada bio sam s momcima, prema kojima se bio tako promenio, da su se oni čudili i nisu umeli da se nadju. Sve je bio nešto zabrinut i namršten. Ne znam, šta bi kalfi Ješici, te ga jednom, onako srdita, drpnu za peš od gunja i sasvim prijateljski pozva, da igraju krajcara. Vučko se zgranu, isteže šamarom, i Ješica lupi glavom o badiju sa zejtinom.

— Zar ti, bre, misliš da je ovo mehančina, a ne trgovačka kuća?

Od toga dana i najstariji kalfa poče ga zvati »gazda« Vučko.

Hteo bih, a ne znam, kako ću vam opisati, kako je Vučko postao nekako sasvim drugi čovek, sasvim drugi, i opet mu je sasvim priličilo. — Uozbiljio se! Ne će ni da govori s njegovim pajtašima. Kaže im: »Prodji me se, molim te; vidiš, da sam u poslu! Znaš, da je bata bolestan!«... Pazi na svaku paru. Ne oblači ni nedeljom novih haljina. Nigde ne staje. Sad je u dućanu; sad u odaji, gde momci šiju gunjeve; sad na čardaku, gde se pregrće šišarka; sad u magazi, gde otače rakiju; sad u podrumu, gde pretaču vino... Dao Bog berićeta! Mušterija navalio, posla na sve strane! Pada para kao pleva!

Bilo je stvari koje onda nisam ni razumeo!

Jednog dana udjem u kuću, da obidjem Vidaka. U kuhinji zateknem Vučka sa Ilinkom, nešto šapuću. Kad se pozdravim s njima i dobijem odgovor, da je Vidak dobro, oni bez ustezanja nastave preda mnom razgovor:

— I da mi daš, molim te, jedan groš, da kupim duvana, — reče Vučko šapćući. — Nisam pušio ima tri dana!

— Ludače! — reče Ilinka, vadeći iz džepa i dajući mu polutak. — A što ne uzmeš iz čekmedžeta?

— Nemoj, molim te!

— Ama što, kad on kaže?

— Neka, ako! Hvala ti! — reče on i, kao dete, podigravajući, istrča iz kuhinje.

*

Jedne subote, posle podne, nadjem Pavla, koga sam bio jako zavoleo od onoga dana, nadjem ga na pijaci, drži jednog šarana na prstu.

On se milo i dobrodušno i radosno nasmeja, kad me ugleda, i izdiže šarana na prstu:

— Hajde, dodji doveče k meni na večeru!

— Ne ću, brate, na bećarsku čast, pa da znam, da umeš načiniti i alasku čorbu. Nego znaš šta? Daj toga šarana ovamo!

On mi dade. Ja izaberem još dva dobra ikraša iz korita preda mnom, platim i podjem s Pavlom:

— Idem ja sad, sve ovo da dam Ilinci, da ona nama spremi, pa doveče dodji i ti. Znaš, kako će biti milo Vidaku.

Pavle se radosno pljesnu rukama i dodje uveče s jednom grdnom čuturom.

Tek kad smo već hteli sesti za večeru, dodje Vučko iz dućana s »pazarom« i s računom. Vidak mu reče, da sedne, da večeramo, pa će posle gledati posla, i mi se odmah naklopismo na ribu i počesmo »probati« Pavlovo vino. Bogme se omiče! E, posle razvezasmo razgovor, sve dodje na red, pa naposletku i Vučko hoće da preda Vidaku pazar i položi račun. Ništa ne razumem

njihov razgovor (možda zbog Pavlove čuture), ama vidim gde nešto dugo govore; i, malo po malo, dodje do ozbiljnih reči. Onda Vučko, onaj isti tunjavi Vučko, poče da lupa rukom o sofru, da pominje neku vunu, med, čitajku, morokošnje, gunjeve i šta ti ja znam, i, sve više dolazeći u vatru, poče po jednoj hartici, koju izvadi iz gunjčeta, lupati rukom:

— A ovo?! Je li ovo dvaputa dva: četiri?

Vidak ljutito dokopa onu cedulju iz ruku Vučkovih i oštro mu pogleda u oči, pa onda ujedanput prsnu u smeh i zagrli ga:

— Ta zar ti, bolan, ne vidiš, da se ja s tobom šalim? Ja, treba da znaš, ja...

On dokopa sa stola punu čašu vina i u kap je ispi:

— Ja, treba da znaš... meni... meni ništa ne bi bilo teško, da sam morao umreti!... Ja sam znao... pa znao sam, dabogme!... Toči!

Ala smo se posle nakitili, da niko od nas nije video, kad se Vidak naslonio na onu ruku, vrh koje je slomljena kost, mada smo svi smatrali za dužnost, da na to dobro motrimo!

Preksutra-dan Vidak izidje u dućan, istina s uvezanim i ukrućenim plećima, ali tek!

Vučko se odmah povuče i pomeša u momke, koji odjedanput izgubiše sav respekt prema njemu. Pomislite! Toga dana on cepa jednu glavnju na drvljaniku, zajapurio se, pa daje sekiru kalfa-Ješici:

— Dede, bogati, sustah! Umori me ova babetina.

Ješica uze sekiru i bezobrazno se okrete Vučku:

— Hoću, ako ćeš posle da igramo krajcara!

Vučku zaigraše oči. U jedan mah kao se kolebaše; ali u isto vreme, ne znajući, zašto, on oseti, da bi to bilo **sad** ne samo detinjasto, nego i stidno. Kao da naglo zbaci nešto sa sebe, okrete se namrgodjen Ješici i pruži mu sekiru:

— Drži tu sekiru, pa radi što ti se kaže! Zar hoćeš da...?

Posramljen, Ješa uze sekiru i ljutito stade udarati po glavnji.

Vučko podje u kuću. Kad se beše odmakao od Ješe, turi ruku u špag, izvadi jedan kuršum, kojim prevrće krajcare, i zavitla ga preko kuće.

Toga istoga dana uveče, pred večeru, došao Vučko u kuhinju, okupio Ilinku, te mu baci na mast parče hleba, i on to »mezetiše«. I ja se pribijem uz njih i — podladim se.

Ilinka neobično vesela, što je Vidak prezdraveo. Sve se nešto smeška, namiguje na me, pa zadeva Vučka:

— Je li, dešo, što je ostavi, bolan?

— Ćuti, molim te!

— Nije, Boga mi, ne šalim se! Devojka plače, ubi se! Kaže: ne mariš za nju!

Vučko skoro da plače:

— Nemoj, molim te!

— Ama nije, Boga mi ti kažem! Ona kaže: od kako se **on** poboleo, nisi joj ni lepe reči kazao!

— Nemoj, snâko, živ ti sin!

Ilinka ućuta kao zalivena. Namignu samo na me i pokaza očima na Vučka, koji pobeže iz kuhinje.

— Umre za njom! — kaže Ilinka.

— Za ovom gazda-Stanišinom? — upitah ja. — A je li kaka devojka?

— Bog s tobom! Nema je odavde do mora!

— Video sam, da je lepa... Nego onako...

— Za »onako« je — prodji je se! Kažem ti: nema je ni u trećem carstvu!

— A hoće za Vučka?

— Pölûde!

— A on za njom?

— Ubi se! Nego njen otac nešto kao da zateže... Ne će ovaj moj Turčin da odreši jezik, a sve bi išlo kao podmazano...

Ilinka se uozbilji i zamisli. Ujedanput se okrete meni kao s nekim protestom:

— Svi oni odnekud Vučka drže za onako nekako...

za laka posla! Ama ja ti kažem: on je jedan čovek da mu nema para! Nije ga baš ni on mnogo... Ama tek znaš; on je onako nekako odvojio: zna, brate, sve!...

— Znam, znam! Vidim i ja, da Vučko nije neki vetropir!

*

Za nedelju pozvaše me na ručak. Pozvat sam čudnovato. Vidak me je zvao. Kazao sam »dobro!« — »Ne, reče on, nego naizvesno da dodješ!« — »Pa da dodjem, dolazio sam i dosad, i ne izbivam ti iz kuće!« — »Znam, ali nikako drukčije da ne činiš!« — »Ama Bog s tobom, čoveče! Samo ako budem živ i zdrav!«

Dodjem, naravno, na ručak. Zastanem Vučka u avliji, kao i obično, s malim na ruci, a očima preko plota. Obukao se kao da je Vaskrs! Začudim se i zapitam ga: »Šta je to?« On sleže ramenima: »Kazao bata!«

Kad udjem u kuću, začudim se još više. Vidim i Vidaka: turio na se što je imao najboljega! Još me više začudi, kad videh, gde mu Ilinka zadeva pod pojas novu, divno vezenu duvankesu, pa se izmiče, da vidi, »kako mu stoji«. — Pa onda on izvadi duvankesu ispod pojasa i, kao krijući je, turi je na prsi pod džemadan.

Ama šta je ovo? Ili sam ja lud, ili je danas nešto onako od sebe ludo? Pa Vidak i ne puši!

Ali sam se tek iznenadio, kad udjoh u sobu i videh, osim nerazdvojnog Pavla, još i popa i g. Stojana pisara. »A šta će ova dvojica?!«

Opet izidjem napolje i pitam Ilinku. Ona se smeje detinjasto i, stežući pesnice, kao deca kad se nečemu osobito raduju:

— Idi, idi, molim te, u sobu! Hvala Bogu! Ustao čovek iz mrtvih! Danas bio prviput u crkvi, pa kako da nismo veseli?

— A?! To li je!

Tako je, tako je! I Stojan pisar mu je, valjda, dobar prijatelj! Nisam ga, istina, pre vidjao kod njih, ali... A pop? E, već to naravno: iz crkve ga svratio!

Sedosmo za ručak. Jedosmo, pismo. Sipa, brate, pop ono vino, pa kao u mešinu! A sve nazdravlja! Kucaj se — moraš piti. Popij, obriši brkove, opet popij! — Napismo se!

— Je li, Vidače? — viknu ujedanput pop glasno i gromko, kao da je Vidak na puškomet od njega.

Pijan li je, lud li je?

— Čujem, oče, — viknu Vidak isto tako.

— A kako ti se vlada ovaj tvoj Vučko?

— Zar ovaj moj brat rodjeni?

— Jä, on?

— Da Bog čuje, nikad bolje!

Vučko preblede kao krpa, a oči mu se navodniše.

— Ama, pa što ti njega ne ženiš?

— Ama ne mogu, dok ne vidimo najpre, ima li čime hraniti žene! A, gospodin-Stojane?

Sad se napravi jedan teator, iz koga se ja na jedvine jade sećam ovih pojedinosti:

Ustade pop i skide čitu, usta Vidak, usta Ilinka, Pavle, gospodin-Stojan, pa i ja s Vučkom.

Gospodin-Stojan izvadi iz kaputa (u ono doba je po koji »gospodin« već nosio »nemački«) jednu veliku hartiju i poče i on, onako ludački derući se, čitati:

»Ugovor. Izmeždu nas dva roždena brata, mene Vidaka i mene Vučka roždene braće Teofilovič, otnoseći se na črez naš zajednički trud stečeno, naše zajedničko i bratsko imanje o tome kao što sljeduje...«

To bijaše ugovor, po kome Vidak prima svoga brata Vučka u ortakluk i zajednicu sa sobom i celo svoje imanje naziva njihovim zajedničkim.

Gospodin-Stojan je grcao pri kraju. Dobri Pavle poče naglas jecati, a i nama svima udariše suze. Vučko pridje ruci popu i Vidaku, koji ga ispravi i poljubi se s njim u lice. Posle se Vučko poljubi i s Ilinkom i s nama drugima.

Od suza i od vina, ne znam, šta je dalje sve bilo. Sećam se samo, da sam se, neko vreme posle toga, obzirao za Vučkom i vidio ga, gde sedi u uglu sobe, u dnu, sâm na minderluku.

Valjda Vidak primeti, koga tražim, pa viknu:
— O, Vučeta!
— Čujem, bato!
— Sedi, čoveče, pa zamagli! Dajde, Ilinka, onaj čibuk!
Ilinka izlete iz sobe i za jedan trenutak vrati se s jednim čibukom od abonosa sa grdnim ćilibarskim takumom.
Vidak uze čibuk iz njene ruke, pa ga dade Vučku:
— Pali!
Vučko se opipa oko pasa.
— Nutode! — reče Vidak. — A ti ovo, što si vezla, i zaboravila!
On izvadi onu duvankesu i dade je Ilinci, koja je, opet, predade Vučku:
— Pali, dešo!
Vučko se namršti. Nabi pesnicu duvanom, pa onda nabi simsiju, ispruži je ukraj sebe, pa reče Ilinci:
— Vikni de, molim te, momka!
— Neka, ja ću! — reče Ilinka i dotrča iz kuhinje, sa žiškom u mašicama.
Vučko guta dim, a još više pljuvačku. Vuče i ćuti, dok već u luli poče krkljati. Onda istrese, napuni drugu i pripali je kokicom. Odbi dim, dva, pa preko čibuka:
— Vala, bato, ona se šišarka sasuši! Došla već kao barut! Ne znam, što je čuvaš, ja bih je prodao!
— Ama iskao nam je i komšija Staniša, pa se ne pogodismo. Nego sam mu ja i ova tvoja snaha poručili, da ćemo doveče doći, da prosimo za tebe njegovu Milku, ako to srećno svršimo, lasno ćemo se pogoditi za šišarku. A?

*
* *

. . . .
I isprosismo je. U neko doba ja bacih Ciganinu pletu na bubanj i uhvatih Ilinku za ruku:
— Hajde, da se ide! Hajde, ja i ti da podjemo, ne će li još kogod za nama! Ovome kraja nema... Znaš, da mi je glava ovolika!...

Digoše se i ostali. Podjosmo.
— Čuješ, Ilinka, ovaj tvoj Vidak i Vučko; pa, brate, i Pavle i Staniša, i svi ovi vaši ljudi, ovo onako nekako! Budi Bog s nama... Čudno!
— Eh — reče Ilinka pobedonosno, — ne znaš ti još ove naše ljude! To ti ne staje ni dan ni noć! Oni ne spavaju, ni sedaju, već posrću s nosa na usta i s usta na nos; s nogu jedu... I opet svuda stignu, i znaju, kad je čemu vreme i prilika... U njih, istina, izidje i po šest džandara u kartama, ali jedan drugom daju stotine dukata u četiri oka. — I veruj! Znaju ti oni, šta hoćeš! Eto on! Ama on zna sve, kao jedan Gutemberg!
— Zna, nije vajde, badjava!

1889.

TUMAČ

TUDJIH I MANJE POZNATIH RIJEČI.

(Skraćene riječi: ar. = arapski; fr. = francuski; grč. = grčki; l. = latinski; m. = madžarski; nj. = njemački; pers. = persijski; r. = ruski; tal. = talijanski; t. = turski.)

A

Abonos grč., ebanovina
ahar (ar) t., konjušnica
ajdamak t., batina, toljaga
ajluk t., plata
alal ti vera, usklik divljenja, blagosivanja
alas m., ribar
alat ar., orudje
alauk t., hitar u poslu
aleja fr., drvored
alilui, aleluja
aljkav m., neuredan
amanet ar., ostava, zaklad, zalog
ambar pers., žitnica
araplija, arapski konj
arnjevi m., krov na kolima
ašov m., gvozdena lopata
avet ar., strašilo, sablast
aždaja (ha) pers., zmaj.

B

Babinjara, porodilja
bábo t., otac
badija t., posuda
badjava t. mj. badava
badrljak, stabljika, struk, ostatak
bajat t., star
bakračlija t., stremen
bančiti, pijančovati
bandist, glazbar
bardak t., vrč, krčag
bato (a), brat
be t., uzvik, n. pr. be aferim!
begenisati t., zamilovati, ljubiti
belenzuka t., grivna, narukvica
berićet ar., blagoslov, sreća
biber l., papar
binjektaš t., kamen, s kojega se uzjahuje konj
boleći, žalostiv, sućutan
boranija ar., nezreo pasulj
boš t., prazno
brektati, dišući nadimati se
bućma t., usukano, predeno
bućnuti, pljusnuti po vodi
buhara (buvara), zatvor
bukvar, abecedar

C

Cagrije t., korice od noža, nožnice
ceptiti, drhtati
chapeau claque fr., cilindar, koji se sklapa
cicvarica, grč., brašno s maslom, maz na bolesno mjesto
cimnuti, drmnuti
crkavica, sirotica

Č

Čagrće, čegrtaljka
čaklja m., kljuna, kuka
čamov t., jelov
čardak t., sprema za kukuruz
čaršav (af) t., stolnjak
čaršija t., široka ulica ili tržište
čatlov m., prečaga u kola ozad od jednih do drugih ljestava
čekmedže t., ladica u stola
čemer, gorčina, jad
češagija, orudje za česanje
čibuk t., cijev sama (kamiš), a i s lulom zajedno
čiča, čika t., stric
čini ja t., zdjela
čioda, igla bez ušiju a s glavom
čita (čitakinja), popovska kapa
čivit t., indigo
čiviluk t., red klinova, vješalica
čoha t., sukno

Ć

Ćalov, budala
ćasa t., duboka zdjela
ćato (a) t., pisar
ćemane, eta t., gusle (violina)
ćemer, pojas
ćepenak t., kapak, vratašca od dućana (u Turaka)
ćeramida grč., opeka
ćilibar t., kamen ili staklo ili kost na vrhu kamiša, što se u usta meće; jantar
ćitajka (demicoton), polupamuk
ćupa, vrč, krčag
ćuprija t., most
ćurče t., zobun, kožušak, postavljen krznom
ćurčija t., krznar, kožuhar
ćurdija t., duga ženska haljina

D

Dernjati se, vikati iza glasa, derati se
deša (o), dješa (o), hip. od djever
dilber t., krasnik, krasotica, dragan
direk t., balvan, greda
dizgin (en) t., vodjice od uzda
dobošar m., bubnjar
docne (dockan) kasno
drkela (konj) (kao) batina, drven
dronjo, prnjavac, ništarija

dulčinea, dragana
durbin t., dalekozor
durunga, motka, batina
dusnuti se, naduti se (od oholosti)
dušema t., blazina

Dž

Džandar, gòrnjâk u kartama
dževerdan pers., puška
džemadan ar., prsluk
džerima ar., globa
džube ar., duga gornja haljina bez rukava

E F

Ekvilibar 1. fr., ravnovjesje
espap (jespap) t., roba
familijaz lat., podvornik školski
fenjer t., svjetiljka, vidjelica
fermen t., prsluk bez rukava
firiz (viriz), klipić, dječja igra
fistan t., ženska suknja

G, Gj, H

Gajtan t., vrvca
gazija ar., [illegible]
gejak, prostak
glomazan, trom, nespretan
gro (gros) fr., glavni dio
guber, pokrivač od vune
gurman fr., sladokusac
gjem t., gvozdeno na uzdi, što stoji konja u zubima, žväle
gjeram grč., poluga na bunaru
gjezva t., mali ibrik za kavu
gjido pers., ugursuz
gjingjuva (ha) m., biser od stakla
gjubre grč., gnoj
hala (ala) t., aždaja, zmaj
handžar t., veliki nož
harbija t., šipka

I J

Ikona grč., svetačka slika
ilidžar t., koji drži kupalište
inadžija t., nasrtač, svadljivac
inokosan, sam bez druga
iverčica, treska
izobličiti, okriviti, krivnju dokazati
jaka, ogrlica
jàko, sada
jarmac (jarmak), prekorudje u kola
jatagan t., veliki nož
jeftika (jektika), sušica
jeleče (jelek) t., ječerma, prsluk
jendek t., jarak
jorgan t., pokrivač
jutrenje (jutrenja), rana misa u pravoslavnih

K

Kabast, što zaprema puno prostora
kačara, zgrada, gdje stoje kace

kajiš (kaiš), remen
kajmak t., skorup, vrhnje
kaldrma grč., pločnik, cesta popločana
kamara, gomila
kamenjar (nar), klesar, zidar
kandilo, svijećnjak (pred Bogorodicom)
kapija t., velika vrata
kat t., sprat, red, vrsta
katanac (fr. le cadenas), lokot
katranica, posuda sa katranom na kolima
kazandžija t., kotlar
kaznačej (haznačej) t., blagajnik
kazuk t., stup, kolac
kecelja, pregača
kevilj, mališ (kevče, štene, pašče)
kičma t., ledja
ključiti, dirnuti

klopa, neka igra za novce
kmet, seoski starješina, sudija
kokica, duhan istresen iz lule, koji još gori
komordžija, čovjek s konjem, koji vojnicima nosi hranu od njihovih kuća, vojnik od povozne čete
komšiluk t., susjedstvo
kondja, ubradač ženski
koporan, haljina od plavetne čohe, veliki gunj, postavljen kožom
košara, staja
kova t., kabao
krdžalija, turski hajduk
krndelj, korice od noža ili sablje
krnjadak, komadić
krstina, kup snopova
kuče, mladi pas, pašče
kupusara, kaca kupusna, stara otrcana knjiga
kuršum t., puščano zrno

L

Lakerda (lokarda), vrsta ribe
laknuti, postati lakim, odlahnuti
ľažica, žlica
legršter (legistar, registar) bilježnica
letivjetar, vjetrogonja, koji mnogo kojekuda leti

libade t., nekakva kratka kabanica
limunacija fr., rasvjeta
lokumić, tvrd uštipak
lola, dug, mršav čovjek; skitnica
lopti ti (lopiti), teći silom, šikljati, sukljati
lunjati se, ići spustivši glavu, tumarati

Magaza ar., magazin
magjioničar grč., čarobnjak
mahrama t., rubac
mandolinata tal., pjesma uz tamburicu, podoknica
mašice, kliješta za vatru

maznica, razmažena kći
mečka, medvjedica
medjer pers., dakle
mehana pers., krčma
meze t., što ljudi zalažu uz rakiju ili vino

mezetisati t., zalagati uz vino ili rakiju
minderluk t., meko mjesto za sjedjenje, klupica u seljačkoj sobi
moneta l., kovani novac
morokošnje (morokvaša)

m., gvoždje, kojim je okovana osovina
mosur t., cijev; nategača
moždanik (možadanik) klin, što drži naplatke
muštuluk pers., plaća za povoljan glas

N

Namćor pers. t., nevaljao, neblagodaran
nafora (navora) grč., posvećen kruh
natenan t., lagodno, dokono, polagano

nehatan, nemaran
nimbus l., kišni oblak, svetački vijenac, slava
nogari (či), noge, na kojima stoji korito ili naćve
nurija grč., župa

O

Ophodjenje r., drugovanje, vladanje
oboci (obodaca), mindjuše, naušnice
odalačiti (odajačiti), udariti
odvugnuti, ovlažiti
ogugl ati, naviknuti
oluk t., žlijeb za vodu
opodeldok, neka tekućina kao lijek protiv trganja

opučiti se, otkinuti se, slomiti se, provaliti
ortakluk t., društvo, osobito u trgovini
ošljariti, pasti osle
otarasiti, svršiti, otpraviti
otlukana t., tavan za sijeno
ototanjiti, ne htjeti prestati
otput, očas, odmah

P

Pačaluk t., krpa
pajtaš, drug
pandišpanj, neka vrsta biljke ili cvijeta
pansionat fr., odgojilište
pantalone fr., hlače
Paranosov kapital, Krsmanović Paranos je vrlo bogat čovjek u Srbiji
parčetariti, raditi na malo
pasjaluk, pasja pakost
pastrma, riba pastrva, sušeno meso od koze ili ovce
patos grč., pod

peksijan, poganin
pervaz t., obrub, porub
peš t., skut (u haljine), prednji kraj
petačka (petakinja), bure od pet akova
petrahilj grč., stola
pihati (pijehati), izdisati, hrliti
pitije (ili pače), hladetina
plačevan (plačan), plačući, žalostan
plaštanica crkv., komad stolnjaka na žrtveniku

pleta, cvancika, novčarka
pobabiti se, roditi dijete
pobaučke, ići četveronoške (kao bauk)
podladiti se, r., prilagoditi se, prilaskati se
pod nagim Bogom, pod vedrim nebom
pojmiti (da padne), pothvatiti se, kaniti, htjeti
polelej grč., svijećnjak
polutak, polovina od 10 para, groš
pompa grč. l., svečani ophod
popac, svrčak
porta l., groblje kod crkve, predvorje oko crkve
poša, popadija
povampiriti se, postati vukodlakom
povijati, potjerati, pognati
prangija, mužar
prepečenica, prepečena rakija
presomititi (presamititi), podvostručiti
proburaziti, probosti trbuh
prućiti se, baciti se, pasti na zemlju
puce, jagoda, zrno
pustaija (hi), razbojnik, hajduk
pušćul (paćel(o), nekakav prijevjes, resa
putir grč., kalež
pušnica, zgrada, gdje se suši voće

R

Rahat t., mirno, lagodno
razbarusiti, učiniti kuštravim, čupavim
razboj, krosna, stan tkalački
rehav, u koga je rijetka vuna
rendezvous fr., ljubavni sastanak
reza t., kračun, zapor
rintati, teško raditi
rojte, rese
rukunica, ručica, ruda u taljigama

S

Saćurica t., slamnata košarica za kruh
sanćim t., tobože, kao da, bajagi
sapi, stražnji dio hrpta u konja
saračana t., sedlarska radionica
saraf ar., mjenjač novaca, spletkar, lukavac
sede (sjede), sjedeći, kao usidjelica
serbez(s) t., slobodan, bez straha
serdžada t., sag za sjedjenje i klanjanje
seša, sestrica
silaj t., pašnjača
simsija pers., lula
skakavica, zapor na ključanici
skamija l., klupa školska
skrasiti se, primiriti se
skunatoriti, malo po malo nabaviti, steći
slavina, pipa, čep
sliniti, suze roniti, plakati
s mälîm, gotovo, malo ne
snaka (snaha), bratova žena
snurati, razvezivati
sofra t., stol
somun t., pšenični hljeb
spahiluk t., veliko imanje, dobro

splačine, pomije
srčanica, svora (u kola)
srmali t., srebrn
srozati se, pasti, srušiti se
sujeta (iz crkv. jezika), taština
sukija t., krpica, kojom se naboj u puški pritvrdi
sundjer t., spužva
svitac, krijesnica, svjećica od voska

Š

Šajkača, kapa ladjarska
šamar t., ćuška
šamija t., ženska povezača
šaiampov m., šanac, utvrda
šarenica, šarena prostirka
šarkija t., velika tambura od dvije žice
šećerleme t., slatkiš
šiljbočiti nj., stražiti
šiljte t., malen modrovac pun pamuka
šimera grč. fr., neman, tlapnja
šina nj., obruč na točku
šiprag, grm, ševar
šiškav, tanak, suh
šolja, šalica, čaša, plitka zdjelica
šoma fr., strn, slama
šor m., ulica, sokak
štranjga nj., uže, konopac
šupa nj., pojata, suša

T

Taban t., stopa, pločica (u puške)
takum t., oprema
taman t., upravo
tandrk, štropot
taraba t., plot, stoborje
tarnice m., tovarna kola
tatula, noćni cvijet, noćurak
tavanica, daska u stropu
taze t., prijesan, svjež
teča (hip.), tetak
tepeluk t., srebrom ili zlatom izvezeni vrh u ženskih kapa
tepsija t., plitica od mjedi
terkija t., torba ili bisage u konjika
testija t., zemljan sud za vodu
toke t., pločice od srebra ili mjedi, prišivene na dolami sprijeda, što se nose dike radi
tovrljati, naklapati, ćeretati
tozluke t., dokoljenice
tranbolos (tarabolos), t., svilen pojas sa resama
trap, dio kôlâ
trin (a), mrva, plijeva kod sijena
trpeza grč., stol
tuna, tu, ovdje
tunjav, tupoglav
tunjez, tupoglav, glupav
tunos (tunofes) t., fini fes
tupiti zube, utanaman govoriti

U

Ubogovetno, svaki dan, vazda
ubrus, otirač
uditi, krupnjeti

unkaš t., oblučje u sedla
utolegnuti se, uleknuti se, spasti, sniziti se
uzarumiti se (uzurumiti) t., ulijeniti se, biti dokolan

V

Vajat t., klijet, soba
vajda t., korist
vala ar., kunem se bogom
vaseljena stsl., cijeli svijet
vaška, pseto
venderi nj. (Feder), pera na kolima
ves (fes) t., crvena turska kapica
vezikator fr., melem, lijek
vilica, čeljust
višek (fišek) t., naboj, prah i olovo u puški
vižlja, vijoglava žena
vjetropir, vjetrogonja
vrg, kabao od tikve
vrljika, motka ili daska, kojom se što zagradjuje

Z

Zabran, branjevina, zemlja zabranjena drugima
zaglabati, zaglavljivati
zajapriti se, zacrvenjeti se
zakačka, kuka krojačka
zakovrnuti, najednom oboljeti, pozliti
zamagliti, zapušiti
zar, može biti da, valja da
zarf t., mala čašica od srebra ili mjedi
zbjeg, kad se ljudi u ratu skupe gdje u planini
zembil t., rogožar
zolufe (solufe) t., vitica, kovrčasta kosa
zorli t., jako, veoma
zdrpiti se, zavaditi se.

SADRŽAJ.